This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
  Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
  Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
  Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
  Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på `http://books.google.com`

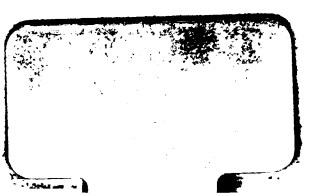

416159

VILH. ANDERSEN

TIDER OG TYPER

AF DANSK AANDS HISTORIE

ERASMUS

FØRSTE BOG

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCCVII

TIDER OG TYPER

—

ERASMUS

I

VILH. ANDERSEN

TIDER OG TYPER

AF DANSK AANDS HISTORIE

FØRSTE RÆKKE: HUMANISME

FØRSTE DEL: ERASMUS

FØRSTE BOG: TIDEN INDTIL HOLBERG

MED EN INDLEDNING OM AT SKRIVE DEN DANSKE AANDS HISTORIE

NEW YORK PUBLIC LIBRARY

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
MDCCCCVII

AM

SDS. No. 4 0 1 9 '66

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY
416259
ASTOR, LENOX AND
TILDEN FOUNDATIONS.
R L

F. E. BORDING. KØBENHAVN

INDHOLD

	SIDE
INDLEDNING	
OM AT SKRIVE DEN DANSKE AANDS HISTORIE	I—XXX
ERASMUS I	
ERASMUS	1—44
MCC. SAXO GRAMMATICUS	45—89
MDXX. PETRUS PARVUS	90—127
MDLXX. ERASMUS LÆTUS	128—169
MDCXX. VENUSIN — RESEN	170—198
MDCLXX. OLE BORCH	199—235
HENVISNINGER OG RETTELSER	

OM AT SKRIVE DEN DANSKE AANDS HISTORIE

DA *Anders Sørensen Vedel havde fuldendt sin Oversættelse af Saxo i Aaret 1575 og efter megen Tøven gav sig i Lag med den Opgave, som nu ventede ham, at skrive en selvstændig og fuldstændig Danmarks Historie, sendte han Kansleren Niels Kaas en Plan for Arbejdet, som han havde skrevet paa Latin og senere skrev om paa Dansk og kaldte* Om den danske Krønike at beskrive. *Heri siger han:*

»*Ligervis som en forstandig Bygmester, førend han befatter sig noget alvorligen med nogen synderlig Bygning, da gører han tilforn en Udkast derpaa og beregner ved sig selv, hvad der vil til saadan en Bygning, og overvejer, hvor det er at bekomme, som dertil udkræves, paa det at han skal ikke siden forlade sit Arbejde med Spot og Skade, naar han synes at have det bedst fat. Saaledes vil jeg raade og formane den, som understaar sig at skrive vor danske Krønike, at han bær sig ogsaa ad med sit Forsæt. At han først for sig selv udi Enlighed i sine Tanker vel overvejer, hvad dette er for et Arbejd, og sætter sig en Skabelune op i sit Hoved, hvorlunde det vil bedst skikke sig dermed, at han paa det næste kan forslaa* [*gøre et omtrentligt Overslag over*], *hvor stort og langt det vil vorde, at der bliver intet forgæt, som skal indsættes, og intet indmængt, som ikke bekvemmer eller rimer sig dertil. Thi fejler*

hannem det, som hører til at gøre fuldkommen Arbejd, da peger man Finger ad det brudne Hus og halvgjort Gerning. Lader man ogsaa gaa med udi Drøften alt det, som fore kommer, da vanskabes Historien og vil bekomme ham som Maven, der i Utide tager til sig uden Forskel alt, hvad som foresættes.«

Jeg tilegner mig disse gode Ord som Indledning til det Arbejde, jeg her begynder med en Undersøgelse af Humanismen i Danmark.

De er selv et Udtryk for den danske Humanisme. Kunstnerisk formede, efter Horatses Ars poetica v. 38 ff., men med den gennemførte Benyttelse af et fra Bygningskunsten hentet Billede, der laa Frederik den Andens og Christian den Fjerdes Samtid nær, er de det første afgørende Udtryk for den Renæssanceaand i Videnskaben, der vil give et videnskabeligt Arbejde en kunstnerisk Form. Vedel er den første og længe den eneste danske Skribent, der kender til Møjen og Glæden ved at bygge. Over sit »Museum« paa Liliebjerget i Ribe havde han ladet sætte en Kuppel af Form som en Kube, vel ikke alene for at udtrykke den Kunstflid, der samlede til Huse derunder, men for ogsaa i det ydre at kunne kappes paa en sømmelig Maade med den adelige Ven Tycho Brahe paa Hven. Dersom han havde kunnet faa sin Krønike i Stand, saaledes som han havde tænkt sig den, skulde Liliebjerget ikke have staaet tilbage for Uranieborg.

Men ogsaa deri er Vedel en Søn af sin Tid, at han vil alt eller for meget. Bag det overleverede Billede af den gammeldags ærbare og fromme Mester Anders Vedel, som Kingo har fastholdt i et Par kønne Vers, opdager man — som hos Kingo selv — Renæssancemandens Attraa efter Navnkundighed. Driften til hans historiske Arbejde var en brændende Kærlighed til Fædrelandet og en glødende Iver efter at udmærke sig selv. Sallusts

Ord, i Indledningen til »Catilina«, om Attraaen efter at udmærke sig ved aandeligt Arbejde som den egenlig menneskelige Drift, er afgørende for al Humanismens Bedrift og det tit gentagne Løsen for dens Historieskrivning, ogsaa for Vedels. Paa Bagsiden af et Blad, der indeholder en Afbildning af hans Bomærke med fromme lutherske Deviser, har han skrevet nogle latinske Vers, deriblandt et med Overskriften: Ryet eller Døden. Hans danske Krønike skulde være hans og hans Folks Æresminde, et Storværk i 22 Bøger, Kirkehistorien i 7 Bøger og andre Tillæg ikke medregnet. Heraf skulde de tre første som en Indledning give: en Danmarks Geografi, det danske Folks Etnografi, altsaa Folkestammens Historie, og Etografi, Folkelivets Historie eller Kulturhistorien. Af Værket, der aldrig er blevet færdigt, er nu kun Stumper bevarede. Selv om Vedel havde kunnet samle alle sine Kræfter om sit historiske Arbejde og ikke spredt dem til andre Ting — han var en ivrig Udgiver og meget efterstræbt som Taler — vilde han begribeligvis aldrig have kunnet faa det færdigt i den Form og det Omfang, han havde tænkt sig. Og den, som i vore Dage vilde fatte en saadan Plan og tro at kunne gennemføre den med Liv og Fylde, maatte enten være meget ung eller ikke vel forvaret. Til at skrive det sidste Kapitel af Vedels tredie Bog, nemlig Sædernes Tilstand paa Vedels egen Tid, har Troels-Lund brugt mere end 20 Aar og næsten lige saa mange Bind.

Alligevel ønsker jeg meget, at jeg maa kunne følge Vedels Raad om at skrive den danske Krønike i det Stykke deraf, som jeg her tager paa mig. Jeg vil ikke alt, men dog en Helhed. Ogsaa jeg har sat et Skabelon op i mit Hoved for et helt Arbejde, hvoraf det nærværende kun er en Del. Jeg tænker at fremstille den danske Humanisme som et Bidrag til den danske Aands Historie.

Hvordan jeg mener at føre dette Foretagende igennem,

kan jeg bedst forklare ved ligefrem at fortælle, hvordan jeg er kommen ind paa det. Da jeg ikke har at aflægge nogen Kansler Regnskab for mit Arbejde, men uombedet taler dets Sag for dem, der vil læse det, maa jeg i endnu højere Grad end Vedel »forse mig til, at den gunstige og fromme Læser tager mig alting i den bedste Mening«.

Da jeg for en Snes Aar siden, godt og vel, studerede klassisk og nordisk Filologi ved Københavns Universitet med skyldigt Eftertryk paa den rent sproglige Disciplin, faldt det mig ind, at man maatte kunne maale det latinske Sprogs Indflydelse paa Kultursproget her i Landet, som i andre Lande, ved en ligefrem filologisk Paavisning af de meget talrige Tilfælde, hvor en Ordføjning, en Vending, et billedligt Udtryk paa Dansk, som paa de øvrige Kultursprog var dannet efter et latinsk Forbillede. Jeg læste f. Eks. i første Sang af Oehlenschlägers »Helge« Vifils Ord til Frode

Her synger dig din Svanesang
Den sølverhvide Svane

og var vel ikke ufølsom for den poetiske og maleriske Virkning i Billedet af den hvidklædte Gamle paa Strandbredden i Sommerdagen. Men det morede mig at følge det Udtryk, der havde fremkaldt Billedet, Svanesangen, til dets Kilde: over Brorsons »Svanesang«, Titlen paa hans efterladte Salmesamling, og Anders Sørensen Vedels Ord i Fortalen til »Et Hundrede udvalgte danske Viser« om Thormod Kulbryneskjalds Endeligt ved Stiklestad, at han »lægger en skøn Digt om denne Slagtning og dør saa hen udi denne sin Cygnæa cantione *« tilbage til Cicero, der bruger dette Udtryk om L. Licinius Crassus' sidste Tale i Senatet* (de oratore III, 6: Cycnea vox et oratio), *og derfra til Platons Faidon* (*Kap. 35*)—*hvorfra Cicero*

har Ordet (se Tusculan. I, *30, 73) — hvor Sokrates siger, at den vise bør dø med Glæde, ligesom Svanen, der synger i Døden. Naar jeg saa tillige skaffede mig at vide, at de nordiske Sang-Svaner ikke fortrinsvis »synger i Døden«, som Aristoteles opgiver* (Hist. animal. *X. 12 p. 615), men allerede Ole Borch afviser som en urimelig Overtro* (Dissertat. academicæ I, *356), men altid gurgler eller basuner under Flugten, saa fik jeg herigennem en meget tydelig Besked om, at vort klassiske Billedsprog ikke altid er af nordisk Oprindelse eller uden videre hentet fra Naturen; der er »Humanisme« deri. Det friske Syn af den sølvhaarede Gubbe med »Svanesangen« viste sig da at være en kostymeret Glose, og jeg havde, foruden den ligefremme Morskab af et kønt digterisk Billede, tillige haft den Glæde ved Filologiens Hjælp at kunne stadfæste en historisk Erkendelse. Eller jeg huskede fra Chr. Richardts ungdommelige »Ved Løvspring« Slutningsstrofen:*

Ja, alt er nyt og friskt og ungt,
Og hvem kan aande vintertungt
I disse lyse Telte,
Hvor Haabet staar
Med Krans om Haar
Og broget Blomsterbælte!

og havde megen Morskab af at træffe denne sidste Erindring fra Ovid (Metam. II, *27 f) i Bøgeskoven. En af Richardts Forgængere, C. F. Wadskiær, plejede i lignende Tilfælde at angive det klassiske Findested under Teksten; naar han paa Dansk skildrede Hjorten »med sine udgrenede Takker«, henviste han samvittighedsfuldt under Teksten til de Steder hos Vergil, hvor Hjorten siges at have* cornua arborea *eller* ramosa. *For Richardt, der er en af den danske Lyriks sidste Latinere, er det netop betegnende, at Citatet er ubevidst.*

Jeg forstod nok ved saadanne Iagttagelser, at det var ikke bare Sproget, men Smagen og Tænkemaaden her i Landet som i andre Lande, der havde været under latinsk Paavirkning. En gammel Filolog, Thorkil Baden (den ældre), har forfattet en Bog Roma Danica *(1699), hvori han, med stærk Benyttelse af lignende Arbejder af udenlandske Lærde, paaviser Overensstemmelsen mellem dansk og latinsk Sprogbrug, dog uden at skelne mellem hvad der er oprindelig naturlig Lighed og hvad der, som i de fleste Tilfælde, er et Laan, umiddelbart eller gennem et af de ny-europæiske Hovedsprog som Mellemled, fra Latinen til Dansken. Saaledes mente jeg, at der paa rent filologisk Maade maatte kunne foretages en Undersøgelse af et aandeligt »Rom i Danmark«, altsaa af den latinske Indflydelse ikke alene paa Stilen og Udtryksmaaden, men ogsaa paa Smagen og Personligheden her i Landet. Det var min væsenlige Indvending imod Jul. Paludans grundlæggende Arbejde om »Renæssancebevægelsen i Danmarks Litteratur« (1887), at netop denne Undersøgelse manglede. Forfatteren syntes mig stundom i sin Forklaring af den ældre danske Litteraturs Afhængighed af fremmede Forbilleder at gaa over Aaen for at hente Vand, naar han udledte de danske Litteraturformer umiddelbart af tilsvarende Frembringelser i den ny-europæiske Renæssancelitteratur i andre Lande i Stedet for at forklare dem af den fælles Kilde, den antike Litteratur. I det enkelte forsøgte jeg en saadan Undersøgelse ved en Tid at gaa paa Jagt efter Reminiscenser fra Horats hos Anders Bording, som efter Udgiverens, Grams, Vidnesbyrd i Forordet til hans Poetiske Skrifter var lidet paavirket af moderne Forbilleder, men meget fortrolig med Klassikerne, ligesom jeg mange Aar senere har forsøgt at paavise Horatses Indflydelse paa Ludvig Bødtchers Smag og Personlighed (i Litteraturbilleder, første Samling).*

Samtidig sørgede jeg, saa godt jeg formaaede, for Helhedsopfattelsen. Som Modsætning til mit Begreb om latinsk Stil og Smag eller, som jeg nu helst sagde, »romersk Aand« dannede jeg mig ved min Læsning af oldnordisk Litteratur og af Carl Rosenbergs Nordboernes Aandsliv, vel ogsaa af Taines Den engelske Litteraturs Historie, et Begreb om nordisk eller germansk Aand og betragtede det som en Opgave at undersøge disse Elementers Brydning i vor litterære Kultur. Min »Roma Danica« var ved at fremkalde sit Modstykke.

En velkommen Lejlighed til at prøve disse Arbejdshypoteser gav Universitetets Prisopgave i Nordisk Filologi for 1891: »Natursans og Naturskildring i dansk Digtning igennem Tiderne«. Jeg saa her, i en enkelt og udskilt Følelses Udviklingshistorie, Spillet mellem mine Grundbegreber, romersk og germansk Aand, i fuld Gang paa et afgrænset Omraade. Og jeg maatte tillige, hvad der var ikke mindre lærerigt, udvide min Filologi fra den blotte Tekstforklaring til Tekstpsykologi, Bestemmelse af Forfatterpersonligheden igennem Stilen. Det Motto, hvormed jeg den Gang betegnede min Metode: Introspiciendo, *d. e. ved at se ind eller, som jeg nok egenlig mente, ved at se fra inden af, vilde jeg gerne vedkende mig endnu.*

Samtidig udkom Vald. Vedels første litteraturhistoriske Arbejde »Studier over Guldalderen i dansk Digtning«. Det var en helt anden, omskuende Metode — »circumspiciendo« —, *der søgte det mangfoldige og sammensatte i Situationen, hvor jeg gik ud paa Simpelheden i Sammenhængen, og som allerede den Gang som altid siden viste mig Betydningen og ikke mindre Begrænsningen af min Arbejdsmaade.*

Min Fremstilling af de Forandringer, som Naturfølelsen eller dens litterære Udtryk havde undergaaet her i Landet, havde jeg efter Forholdet til den klassiske Litte-

ratur ordnet i tre Dele, saaledes at jeg i den første fremstillede den primitive Naturopfattelse i Folkeviser og Eventyr i Tilslutning til samtidig Digtning hos de andre germanske Folk, derefter viste, hvordan denne Følemaade i Litteraturen veg for den antik-litterære Betragtning i det 16. Aarhundredes Humanisme, det 17.s »Renæssance« og det 18.s Klassicisme, indtil der med den nordiske Romantik i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede foregik en mere eller mindre naiv Tilbagevenden til det oprindelige. Det forekom mig, at hvad jeg her havde paavist filologisk for en enkelt Følelses Vedkommende maatte gælde dem alle. Naar jeg f. Eks. gik ud fra den bekendte Grundlov for Horatses Æstetik i de første Vers af hans Ars poetica, *at ingen, som ikke er berøvet sin Fornuft, kunde falde paa at fremstille en Figur ved Sammensætning af stridige Dele — en Kvindebuste og en Fiskehale el. lign. — og jeg saa tænkte paa vore Viser og Eventyr, ogsaa H. C. Andersens, eller paa de gamle tyske og hollandske Malere, som jeg næppe kendte meget til, f. Eks. den Hieronymus Bosch, om hvem jeg læste hos Karl Madsen, at han idelig syslede med saadanne Fantasier, »Fremstillinger af allehaande afskyelige Udyr, naturstridigt sammenstykkede af uforligelige Bestanddele«, fandt jeg i denne Sammenstilling en passelig Vignet til en hel Række Betragtninger og Iagttagelser, der vel kunde have ført mig ganske dybt ind i den Art litterær »Racepsykologi«, hvormed man søger at give sine personlige Fornemmelser historisk Smæld og objektivt Eftertryk.*

Til al god Lykke kom jeg paa den Tid af personlige Grunde ind i et indtrængende Studium af Poul Møllers *Liv og Værker og gav i den Bog, jeg skrev derom (1894), et Billede af den dansk-humanistiske Aandsform, jeg længe havde været optaget af, en oprindeligt dansk Aand med stærk klassisk Skole, i en levende Personlig-*

hed. Det har gavnet mig at have syslet saa meget med dette enkelte Billede, før jeg indlod mig paa at udrede Sammenhængen.

Nogle Aar senere havde saa ogsaa denne Fremstilling fremkaldt sit Modstykke i et Værk om Adam Oehlenschläger, *der paa lignende Maade søger at give Billedet af den germanske Romantik i Danmark i en enkelt hel Figur. Halv digterisk i sin Form har dette Værk dog noget ganske filologisk i sin Metode, derved at det søger at sammensætte Billedet af Mennesket næsten udelukkende igennem historisk og psykologisk Fortolkning af Digterens Værker. I en mere akademisk Form havde jeg et Par Aar før i min Disputats »Guldhornene, et Bidrag til den danske Romantiks Historie« ved Hjælp af den samme Tekstpsykologi søgt at læse et vigtigt aandeligt Gennembruds Historie ud af et enkelt Digt. Ved at sammenligne dette Arbejde med Rud. Hayms store Værk »Die romantische Schule, ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Geists« vil man faa et tydeligt Indtryk af Forskellen mellem en litteraturhistorisk og en blot tekstpsykologisk Arbejdsmaade.*

Jeg havde i det hele i disse Aar en betydelig Ulyst til at indlade mig paa større Oversigtsarbejder. Jeg syntes, at Georg Brandes havde Ret i, at det var kun Klodrianerne eller Dilettanterne, der omspændte hele Verdenshistorien i en Afhandling, men at en samvittighedsfuld Skribent hellere skulde forsøge paa at faa noget stort ud af noget rigtig smaat. Da det først stod ret klart for mig, at hvad jeg vilde var ikke bare en Paavisning af det latinske eller græske Element i vor Kultur og det germanske i vor Race, men en Anskuelse af den danske Aand som en levende Helhed, søgte jeg en Tid ligesom at liste mig ind i det store Emne ad en Luge. Efterhaanden som mine sproglige Studier var bleven mere og mere psykologiske, havde jeg især faaet Smag

for en den Gang ny Side af Filologien, »Semasiologien« eller Læren om Ordbetydningernes Historie. Dersom det var rigtigt, som det fra en Side hævdedes — Forholdet mellem Filologi og Sprogvidenskab var i de Aar under Drøftelse — at Filologiens højeste Opgave var den empiriske Erkendelse af en given Folkesjæl, saa at der vel kan tales om en almindelig Sprogvidenskab, men kun om nationale Filologier, maatte en dansk Filologi, altsaa en psykologisk Indtrængen i det danske Sprogs Stof og Form, bedre end nogen anden Videnskab kunne give det Billede af dansk Aand, som jeg søgte. Inden for denne danske Filologi vilde da atter Betydningslæren være den Del, der gav rigest Oplysning om Tænkemaadens Udvikling og Smagens Forandringer. Og inden for Semologien vilde atter den historiske Synonymik, Læren om de glidende Overgange mellem enstydige Ords Betydninger, give det fineste Indtryk af Tankens Afskygninger. Naar jeg f. Eks. af Betydningshistorien lærer, at Ordet »lun«, der egenlig betyder en Temperatur, overføres til at betegne et Temperament og giver Ordet »Lune«, d. e. vekslende Sindsstemning, en hel anden Betydning, saa giver den historiske Synonymik ved sine Sammenstillinger: Hu, Sind, Humor, Gemyt, Lune en meget sikker Afspejling af Forandringen, man kunde sige Meleringen af det nationale Temperament. Igennem et saadant ganske lille Kapitel af Sprogets Psykologi maatte man da kunne se Folket i Sjælen, og den lille Luge vilde vise sig at være en ganske klar Rude.

Et længere Ophold i Udlandet — bl. a. i Italien og Grækenland — bragte mig denne danske Filologi noget paa Afstand. Det litterære Racebegreb latinsk-germansk, hvormed jeg tidligere havde arbejdet, traadte tilbage for det levende Sammenspil af Kulturmodsætninger: antik-moderne og hedensk-kristelig. Kender man noget

til denne Modsætning i sit Hjerte, rejser man i disse Lande endnu bestandig paa denne Rytme. En Aften paa Aracoeli i Rom med Solnedgangen over Peterskirken i Vest og dens Genskin paa den latinske Jupiters Bjerg i Øst er det ikke saa svært at afføre sig sin Nationalitet og udfylde sig med Menneskeaand, som det stundom kan synes paa Sjælland. I det Arbejde, som blev den nærmeste Frugt af denne Rejse, Bacchustoget i Norden, *og som er mit første Forsøg paa en aandshistorisk Fremstilling i Sammenhæng gennem et reliefagtigt Følge af typiske Skikkelser, mærkes dog hverken Race- eller Kulturmodsætningen tydeligt. Dels er det græske Element, der kommer paa Tale i denne Bog, det »dionysiske«, ikke væsensforskelligt fra det kristelige, men paa flere Maader beslægtet med dette. Dels gøres der, da Bogens Anlæg er mere psykisk end historisk, i Forholdet mellem dette græske og det moderne nordiske, ingen skarp Forskel mellem bevidst Efterligning og naturlig Overensstemmelse, saa at for Eksempel de bellmanske Figurer opstilles i samme Plan som Dionysoskultens Nymfer og Satyrer. Jeg kan derfor vel betragte denne Bog som en Indledning, efter dens musiske Form maatte jeg vel sige en Ouverture, til mit nærværende Foretagende, men maa da beklage, at Ledemotiverne ikke er klare.*

Jeg venter nu, at Læseren venligst har forstaaet, at jeg ikke har meddelt dette for at fornøje mig selv med et Overblik over min litterære Løbebane i Sammenhæng fra »Roma Danica« til »Bacchustoget«, fra Glosen til Guden. Fornøjelsen er ikke ublandet, naar man ganske oprigtigt maa tilstaa, at man har flere halvgjorte eller hel ugjorte Gerninger at skamme sig over end gode Arbejder at skryde af. Jeg kunde vel paa sædvanlig Vis have nævnet de litterære Forudsætninger for mit Arbejde fra Herder til Taine og Anders til Valdemar

Vedel, men det var ikke sandt, hvis jeg sagde, at dette eller hint Værk havde vist mig Maalet og Maaden for mit eget. Det Skabelon, som jeg har udtænkt mig i mit Hoved for mit Arbejde, er ikke afridset efter nogen Fortegning, men ganske naturligt vokset i, med og ud af mig selv, bestemt og begrænset af min Natur og Dannelse. Jeg har tilladt mig denne Henvisning til mine tidligere Arbejder og Planer, fordi de alle er Forarbejder til det Værk, som jeg nu begynder, og hvori jeg ønsker at samle min Erkendelse om dens Midtpunkt.

Naar jeg da lover at meddele en Række Bidrag til dansk Aands Historie, *ved man af det foregaaende paa det nærmeste, hvad man kan vente sig. Arten af mine Forarbejder vil ganske tydeligt have betegnet den Begrænsning, hvori jeg maa tage Opgaven. Enhver skal øve den Kunst, som netop han forstaar. Jeg er ikke Filolog i almindelig Forstand og endnu mindre Historiker, men jeg forstaar mig paa den Form for videnskabelig Erkendelse, som man i den nyere Tid har kaldt* Kritik, *og som bestaar i en af psykologisk Forstaaelse og digterisk Medfølelse ledsaget filologisk-historisk Forklaring af et Aandsværk som Udtryk for en bestemt Tid og en ejendommelig Personlighed. Idet jeg betegner mit Arbejde som væsenlig filologisk-historisk, begrænser jeg baade dets Genstand og bestemmer dets Metode.*

Man vil vistnok indrømme, at et saadant Arbejde trænger til en saadan Begrænsning. Dersom jeg virkelig lovede at give en fuldstændig dansk Aandshistorie paa det Trin af mangfoldig forgrenet og inderlig forfinet Aandsudvikling, hvor Tiden nu befinder sig, vilde man med Sikkerhed kunne spaa mig en Skæbne, der var værre end Anders Vedels, at maatte gaa med Skam og Skade fra et bruddent Hus og en halvgjort Gerning.

Jeg vilde ikke engang faa begyndt paa et saadant Arbejde.

Tager jeg Begrebet et Folks Aand i den videste Forstand, betyder det en menneskelig Natur, en Race, der er under Kultur, ligesom en Ager er et Stykke Jord, der er under Ploven. Man maatte da, før man kunde tale om Folkets Kultur, kende Racens Natur. Først naturligvis dens rent legemlige Beskaffenhed, dens Anatomi og Fysiologi, Indflydelsen fra den Luft, den aander, den Gerning, den gør, den Næring, den tager til sig. Dernæst hele det Spil af ubevidste Livsytringer, der først meddeler Racepræget den nationalt individuelle Smeltning eller »Retouche«: Maaden at staa og gaa paa; Talen; Minen; Laderne. Af alt dette kan man sikkert gøre paalidelige Slutninger om et Folks sjælelige Beskaffenhed, ligesom det tit giver et tydeligere Indtryk af et Menneske, hvordan han taler, end hvad han siger. Af vor Maade at gaa paa vil i al Fald fremmede gerne danne sig en Forestilling om vor Maade at være paa. En svensk Forfatter finder, at Ordet »at slentre«, som ikke kan oversættes paa Svensk, er saa uhyre betegnende for de Danske. Det er rigtignok tysk, men vore Folkemaal indeholder ganske rigtigt en Mængde hjemmegjorte Betegnelser for denne nationale Gangart. I Mads Uhrs Historie i Blichers »E Bindstouw« betegnes den ganske regelmæssige Bevægelse to Gange med »at gaa« og to Gange med »at komme«, men fem Gange med et Almueudtryk for »at slentre« (slumre aa, staggre, sluntre aa, leste aa, daske a).

Men alle saadanne Iagttagelser hører ind under Race- og Folkevidenskaben i videste Forstand, der i al Fald hidtil har givet sig mere af med de Racer, der ikke har været under europæisk Kultur, end med de europæiske Folks uvilkaarlige Livsytringer. Af disse Videnskaber, nemlig Antropologien, altsaa Naturvidenskaben om Men-

nesket, Etnologien og den dermed forbundne sammenlignende Folkepsykologi, der er Aandsvidenskaber og arbejder med Begrebet »Folk«, hvor Antropologien arbejder med »Race«, har kun Folkepsykologien Betydning for mit snævrere Formaal. Af de tre Udtryk for Folkesjælen, der efter den skarpeste Bestemmelse er denne Videnskabs Genstand: Sprog, Myte og Sæd, hører atter Sproget afgjort under mit Omraade, Myten ligesaa, naar den er fæstet i Ord, Sæderne kun, for saa vidt de — ligesom Laderne — har givet Aftryk i Sproget eller Litteraturen. Thi Filologiens Genstand er, som Navnet lyder, Logos, Aanden i Ordet. Altsaa falder ogsaa de andre Videnskaber, der undersøger Folkets bevidste Liv uden for Ordet: Statshistorien (med Undtagelse af Lovhistorien), Kirkehistorien (for saa vidt den ikke er optegnet i den kirkelige Litteratur), Kulturhistorien, Kunsthistorien, strengt taget uden for min Rækkevidde. Som Filolog forlanger jeg altid en Tekst og endda saa vidt muligt helst et kunstnerisk formet eller personlig mærket Aktstykke paa Bordet, for at jeg kan arbejde. Filologi er Fortolkning, en Genfremstilling af hvad der engang er fremstillet, en Genfølelse af hvad der er følt.

Som man ser, en meget indgribende Begrænsning af en omfattende Opgave, som det vil koste adskillig Overvindelse at gennemføre. Ingen dansk Historiker vil med sin gode Villie give et Billede af dansk Aand paa Valdemarstiden igennem Saxo og ikke gennem Absalon, fordi den første har udtrykt sig i Ord og den sidste ved Handlinger, lade Griffenfeldt træde i Skygge for Ole Borch og studere den danske Almues Levemaade og Tankegang gennem Holbergs Jeppe og Blichers E Bindstouw, selv om han kunde tage Præsten Junges Den nordsjællandske Almue og H. F. Feilbergs Dansk Bondeliv og Jyske Ordbog med i Kommentaren, i Stedet for ved filosofiske Cykelture og statistiske Tabeller. Og

hvorledes kan man danne sig et forsvarligt Billede af Ny-Humanismens Betydning uden Thorvaldsen, af den nationale Romantik uden Gade og Hartmann?

Det er da heller ikke min Hensigt at øve en saadan litterarisk Afholdenhed. Jeg skal bruge alle de Hjælpevidenskaber, jeg kan magte, til Forstaaelse af mine Dokumenter, som er den danske Litteraturs typiske Skikkelser og Skrifter. Jeg vil ikke saa meget give den danske Aands eller den danske Dannelses Historie, som jeg vil opstille og ordne dens Typer.

Typen *er det, som jeg søger.*

Jeg vil forsøge at forene filologisk Fortolkning af det enkelte og historisk Forstaaelse af Sammenhængen til Erkendelse af det typiske. Dersom man vil give denne Arbejdsmaade, der ikke er Filologi og ikke Historie, men en Forening af begge, et andet Navn end hint mistænkte og misbrugte Kritik, der som en Blanding af Kunst og Videnskab fornægtes fra begge Sider, kunde man med et Udtryk fra Naturvidenskaben kalde den litterær Typologi.

I denne Arbejdsmaade er det, at Filologi og Historie forenes. Historien *arbejder med Dokumenter,* Filologien *med Tekster,* Aandshistorien *med Typer. Den gør Dokumentet ved filologisk Fortolkning til en Tekst, Teksten ved historisk Belysning til et Dokument. Men Typen, der saaledes fremkommer, giver den Liv af sit eget i Kraft af det reproduktive Instinkt, den Sans for det levende eller Hu til det levende, der er* Kritikkens *Sjæl og Sidestykket til det skabende Geni i Kunsten.*

I Grunden gaar al videnskabelig Erkendelse, der er rettet paa Helheden, ud paa at vise det faste og blivende i Forandringen og Forandringen i det faste. I al Fald søger al den Forskning i Natur- eller Aandsvidenskaben, der vil gribe det typiske, at vise Formen i Udviklingen og Udviklingen i Formen. Ingen menneskelig eller na-

turlig Ting har sin Type i sin første Fremtræden eller sin sidste Skikkelse, men i den Lov, hvorefter det første bliver til det sidste. Typen er Loven, Enheden af Form og Udvikling.

Filologien har med Formen *at gøre. Det er en Formlære — fra* mensa rotunda est *op til Fortolkningen af Goethes Faust. Hvad den søger, er det faste eller fæstnede Udtryk for et aandeligt Indhold: i Sproget for Folket, i Stilen for Tiden, i Udtryksmaaden for Individet; dens højeste Maal er at paavise Aftrykket af aandelige Kræfter, Folkets Sjæl, Tidens Aand og den enkeltes Genius, i Ordet. Forandringerne,* Udviklingen, *er det Historiens Sag at oplyse.*

Naar jeg da griber en aandelig Type, der har givet sig et litterært Udtryk, paa det Trin af dens Udvikling, hvor den har udfoldet sig stærkest eller tydeligst, og søger at udtømme dens Indhold ad filologisk Vej og derefter ved Historiens Hjælp paaviser Loven for dens Forandringer i Tiden til begge Sider, dens Tiltagen eller Aftagen, dens Stofskiftning, dens Eftervirkning, saa er dette vel ikke mere Filologi eller Historie, men Typologi, en historisk Forklaring af en filologisk bestemt Type.

Paa denne Maade er det da min Plan fra Tid til anden, saa vidt muligt i en uafbrudt Rækkefølge, at meddele nogle Bidrag til den danske Aands Historie. Man vil nu forstaa, at jeg ikke tager dette Ord i almindelig, men i indskrænket Betydning. Naar jeg kalder min Videnskab dansk Aands Historie, *betegner jeg med det første Ord* dansk *dens Genstand, men med det sidste dens Metode:* Aandshistorie *er Læren om de aandelige Typers Udvikling i Sproget og Litteraturen. Men inden for denne Begrænsning stræber jeg efter Fuldstændighed i det væsenlige. Jeg skal, som Vedel raader, passe vel paa, at der bliver intet forgæt, som skal indsættes, og intet ind-*

mængt, som ikke bekvemmer eller rimer sig dertil. Jeg skal vogte mig for at udelukke af den danske Aands Historie, hvad der ikke stemmer med mit Begreb om denne Aand — hvad Forfatteren af det langt større anlagte Værk om Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage, Carl Rosenberg, ikke altid gjorde, da der i dette Værk mangler en Del og, hvis det var blevet fuldført, vilde have manglet mere, som ikke stemmede med det Begreb om nordisk Folkeaand, som havde dannet sig i en varmhjertet, luthersksindet dansk Skandinavs Hoved i Tiden efter 1864. Jeg tør f. Eks. ikke paa Forhaand nægte, at der er lige saa meget ikke blot Middelalders-Aand, men »dansk Aand« i Saxos latinske Stil som i hans Skjoldungesaga.

Jeg søger saa vidt muligt ikke at gaa ud fra noget forudfattet Begreb om Danskhed (som jeg naturligvis har og sikkert ikke helt kan frigøre mig for) og at afholde mig fra almindelige Betragtninger — f. Eks. i Chamberlains historisk-filosofiske Stil. Filologi er at holde sig til Teksten og det modsatte af almindelige Betragtninger.

Jeg begynder da ikke min Fremstilling med nogen hverken almen eller individuel dansk Type, men søger tværtimod langsomt at arbejde mig frem til et saadant Danskhedsbegreb, der saa vidt muligt skulde fremgaa som Summen af den hele Undersøgelse. Idet jeg indtil videre henstiller dette Begreb som et ubesvaret X, undersøger jeg først den Virkning, som de to store for hele Nordeuropa fælles Kulturmagter, Lutherdommen og Humanismen, altsaa Kirken og Skolen, har øvet paa Tænkemaaden her i Landet. Af tilfældige og personlige Grunde, som man vil finde Forklaring paa i Oplysningerne om mine Forarbejder, begynder jeg med den sidste, Humanismen.

Hermed mener jeg da ikke alene den litterære Skole, der kom her til Danmark omtrent samtidig med den

lutherske Reformation og grundede en verdslig Dannelse paa et nyt Studium af den latinske og græske Litteratur, der i det væsenlige havde været Middelalderen utilgængelig. Jeg bruger efter en videre Sprogbrug Ordet om al den Skole-Dannelse og deraf følgende Kunstopfattelse og Livsanskuelse, der ikke alene hviler paa det antike Grundlag — for det gør umiddelbart eller gennem Mellemled al højere Dannelse her som andetsteds indtil den nyeste Tid, fra Christian Pedersen til Georg Brandes — men som i denne antike Kultur ser Normen for al menneskelig Dannelse. Fremstillingen af denne den klassiske Dannelses Historie, dens Tider og Typer, *vil falde i tre Afdelinger. De to første vil især behandle Latinens, den tredje Græskens Indflydelse paa den litterære Kultur. Til sammen giver de et Billede af* Skolen *i den nordiske Aand, hvis Vekselvirkning med de andre Kulturfaktorer, Kirken og Folket, har været Spillet i dens Udvikling.*

Herefter skulde saa følge en Paavisning af den uhyre Indflydelse, som Kirken *i Tidens Løb har øvet paa Folkets Tankegang og Følemaade. Ogsaa denne Undersøgelse vil falde i tre Dele, hvoraf den første handler om Lutherdommens klassiske Tid og dens Eftervirkninger, de senere om de to stærke Rørelser i det religiøse Liv i og uden for Kirken, der kan knyttes til Grundtvigs og Kierkegaards Navne, og deres Forudsætninger.*

Dermed vil første Del af min Undersøgelse være afsluttet. Den vil have givet et Bidrag til den danske Aands Kulturhistorie. *Om denne Aand som et selvstændigt Stof vil der her ikke kunne blive Tale, kun om en egen Form og Farve, som det fælles-europæiske Kulturindhold har modtaget hos de Danske. Det er de stærkeste Kulturindtryk, som det danske Folks Natur — danske Hjerner og Hjerter — har været undergivet. Om denne Natur vil*

den følgende Del handle. Den vil give et Bidrag til den danske Aands Naturhistorie.

Saa vidt jeg ser, vil man sikrest kunne naa til en Bestemmelse af, hvad dansk Aand af Naturen er og igennem Udvikling er blevet, ad Sammenligningens Vej ved at stille den sammen med og udskille den fra beslægtede Nationaliteter. Altsaa, da mit Undersøgelsesstof stadig er Sproget og Litteraturen: ved at undersøge, først hvad dansk Sprog og Litteratur har til fælles med de beslægtede Sprog og Litteraturer, for derigennem som Slutningsresultat at udfinde, hvad der er ejendommeligt for dette Sprog og denne Litteratur alene: den danske Logos, det sproglige og litterære Udtryk for en dansk Folkeaand.

En saadan Undersøgelse vilde have Form af en Kres, der bestandig gøres snævrere. I den første og mest omfattende Del, som jeg for Kortheds Skyld kan give Navnet Germansk, *maatte man da vise, hvad dansk Sprog og Litteratur har til fælles med de andre germanske Sprog og Litteraturer, dels ved naturlig Lighed, dels ved Laan og Paavirkning. Ikke mindst det sidste: der er ingen germansk Stamme, som har udviklet sin Ejendommelighed under en saadan Krysning af Paavirkninger fra alle nærmere og fjernere Stammefolk som de Danske. Selve Fremstillingen af det danske Folks Naturhistorie bliver en væsenlig Del af dets Kulturhistorie. Paa samme Tid som det naturlige Grundlag for Kulturudviklingen, Folkebunden, hæver sig »geologisk« frem og ligesom topper sig til ved en stadig snævrere Sammenligning med de beslægtede Udtryk for en beslægtet Aand i Stammefolkenes Sprog og Litteratur, gøres der litteraturhistorisk rede for de moderne Paavirkninger, den danske Aand har modtaget, i Fortsættelse af den Kulturpaavirkning fra Antiken og Kristendommen, hvorom den første Del har handlet. Hovedsituationen i*

»Germansk« bliver den Tid omkring Midten af det 18. Aarhundrede, da en fælles germansk Aand i Tyskland, England og Norden bliver sig bevidst i sin Modsætning til den franske Smag, der et Hundrede Aar forinden havde arvet den latinske Aands Herredømme over Europa. I det hele vil denne franske Smag *overalt i denne Undersøgelse, helt ned til Nutiden, kunne tjene til ved Modsætningen at oplyse den germanske. Dog maa man vogte sig for, som Grundtvig og hans Disciple, uden videre at opstille den som uforenelig med den danske.*

Sikkert vil det dog blive nødvendigt at opløse denne Undersøgelse af »Germansk Aand« i flere Enkeltundersøgelser: Tysk, Engelsk, Hollandsk. Ikke mindst den sidste vil kunne give godt og sikkert Udbytte for Forstaaelsen af dansk Aand. Den snævreste Kres giver den skarpeste Type. Alene en Sammenligning mellem de to jævnbyrdige og ligeartede germanske Stammers Sprog og Litteratur vil paa en finere Maade end den grove Modstilling af Kontraster kunne paavise, hvad der er det inderligst ejendommelige ved hver. Og paa Tinderne af den danske Litteraturs Udvikling fra Renæssancen helt ned i 18. Aarhundrede spores overalt hollandsk Indflydelse. Holberg kunde som ung daarligt Tysk — man studser ordenlig ved at høre det — men ganske godt Hollandsk. Et smukt Eksempel paa en filologisk-historisk Aandsforskning efter den her antydede Metode vilde det være at vise, at Forudsætningerne for det danske Nationalværk, Holbergs Jeppe paa Bjerget, var: 1) Iagttagelse af Virkelighed, et i Imitations-Tiden ganske nyt kunstnerisk Princip; 2) det klassiske Forbillede, som i dette Tilfælde ikke er Plautus eller Terents, men snarere Petronius Arbiter, den foregivne Forfatter af »Trimalchios Gæstebud«, som Holberg i sit tredje Levnedsbrev beundrer meget, især fordi han er den eneste af de romerske

Satirikere, der »anfører gemene Talemaader«; mulig ogsaa Persius, en stærkt realistisk romersk Satiriker, over hvem Holberg holdt Forelæsninger ved Universitetet i 1724, og 3) hollandske Maleres Bondebilleder, for Eksempel de fem Billeder af »de fem Sanser«, der findes paa flere Steder, og som hver for sig fremstiller et Hovedoptrin af Jeppes Liv. Den litteraturhistoriske Undersøgelse vilde paavise helt andre Kilder.

Dersom Gruppen Germansk opløstes paa denne Maade, maatte ogsaa den franske Indflydelse have en selvstændig Behandling fra Descartes og Molière til Maupassant og Verlaine. Ogsaa her vil man kunne have Nytte af den blotte Sammenligning mellem udprægede franske og danske Forfatterpersonligheder — Molière og Holberg; Hugo og Oehlenschläger; Lafontaine i det 17. Aarhundrede og H. C. Andersen i det 19. — og tilsvarende Aandsværker, i Lighed med den af Brandes foretagne Sammenstilling af Victor Hugos og Henrik Hertzes højst forskellige Behandling af et Romance-Motiv. Det er ikke netop Monumenterne for Nationalaanden, der giver størst Udbytte ved en saadan Undersøgelse. Hvilket tydeligt Indtryk af Forskellen mellem fransk »sentiment« og dansk »Gemyt« vil man ikke faa bare ved en Sammenligning mellem Rostands »Cyrano de Bergerac« og Molbechs »Ambrosius«!

Derefter følger en Udredning af det danske Sprogs og den danske Litteraturs Forhold til de nordiske Frændefolks. Det er Gruppen Nordisk, *der er den indre Kres i Undersøgelsen af den danske Aands Væsen og Tilblivelse. Rimeligvis maa ogsaa denne Gruppe opløses i to (tre) selvstændige Dele, saa at man først lader* Svensk *fremtræde i sin ganske skarpe Modsætning til Dansk (Bellman og Rahbek!) og derefter udreder det i et Slyng af krydsende Paavirkninger ret indfiltrede Forhold mel-*

lem Norsk (*og* Islandsk) *og Dansk — i Lighed med hvad Axel Olrik har forsøgt paa et enkelt Aandsværk ved sin Tvedeling af Saxos Kilder. Til sidst kunde man saa, naar det skulde være, ved en sindig Mosaik, en simpel Sammendragning af Brikkerne, danne sig et Helhedsbillede af »nordisk Aand«. Dette vilde være en rimeligere og rigtigere Fremgangsmaade, end om man begyndte med at danne sig et Idealbillede af en »nordisk Aand« ved Hjælp af Edda-Mytologien eller Saxo og Sagaerne, hvorfra man lod de senere nordiske Særudviklinger udgaa som Afvigelser.*

Endelig stod man da ved den inderste Kres, »Kernen« i Bygningen, den bestemte Opgivelse af, hvad da dansk Aand *i Særdeleshed er, den klare Grundtype, der paa een Gang viser den faste Form og den evigt strømmende Forandring. Det er den vanskeligste Del af den hele Undersøgelse.*

Sikrest Udbytte vilde et Studium af det danske Sprogs Psykologi kunne give. Dersom et saadant Arbejde blev gjort med Forstand, vilde det kunne vise ikke blot Enheden i Smagen og Tænkemaaden, men dens Forandringer efter Tid og Sted. Det sidste vilde næppe være det vanskeligste. At paavise Kunststilens, baade den lyriske Stils og Prosaens, Forandringer fra Valdemar den Stores Tid til Frederik den Ottendes eller den folkelige Udtryksmaades Afvigelser mellem Vesterhav og Øresund er ikke noget eksempelløst Foretagende. Vanskeligere vil det være at fastslaa det ejendommelige i Fællessproget — som dog allerede vil have været til Undersøgelse i de tidligere Afdelinger som det danske Sprogs Særpræg over for de andre germanske Sprog. Her gælder det mindst den ydre Form af Sproget, Lydenes og Bøjningernes Forandringer, i al Fald kun for saa vidt de er fremkaldt af sjælelige Motiver, men især den indre Form, Sprogets

psykiske Konstruktion: Ordstilling, Ordvalg, Ordafskygning; Fraseologien: billedlige Udtryk, den ældre Tids Brug af Ordsprog, Nutidens af Slang. Man maa tit helt ud i det tilsyneladende ganske udtryksløse for at finde det inderst ejendommelige. Hvilken beskæmmende Tilstaaelse af dansk Forknythed og Plebejeraand er der ikke i Udtrykket: »Det kan du ikke være bekendt«!

Ellers vil jeg paa dette Trin af Undersøgelsen — hvis det da bliver mig, der nogensinde naar saa vidt — være mest tilbøjelig til at give Ævred op i Tvivl om, at det vil være muligt at give hint X, der under den hele foregaaende Undersøgelse har vist sig som det, der blev tilbage, som en Form og en Farve, Skikkelse af en fast Substans. Tydeligst lader det sig gribe som en Strømning, en Vorden. Saaledes vil Paavisningen af, hvorledes selve den nationale Selvbevidsthed efterhaanden bliver til, udgøre et vigtigt Kapitel. Ikke mindre maa man vogte paa Modstanden mod det herskende Nationalbegreb, især de indoptagne fremmede Elementers Brydning mod Nationalbevidstheden, for saa vidt de ikke allerede har været undersøgt i det foregaaende, saaledes som Tyskere og Nordmænd. Især vil Jødernes Historie i det danske Aandsliv være oplysende, baade ved det Indtryk, de selv har modtaget af Nationalaanden, og ved den Indflydelse, de siden Goldschmidt og Georg Brandes har øvet paa den.

Men iøvrigt kan Fremstillingen her med mest Udbytte udstykkes i Enkeltundersøgelser. Selv i et saa lille Hus som det, der bebos af den danske Aand, er der mange Boliger — hvor jeg finder en Dør eller, som jeg før har sagt, en Luge, vil jeg gaa ind. Det kan være et Sted, hvor dansk Aand af naturlige eller historiske Grunde er levende til Stede, som f. Eks. Sønderjylland eller Sorø eller den danske Skueplads, eller en historisk Op-

levelse, f. Eks. fra det 19. Aarhundred 1801 og 1848 eller 1807 og 1864, som i sig selv og i sine Følger er litterært dokumenteret. Det er meget lærerigt at sammenligne de Breve, Karl Larsen har udgivet fra 1864, med den tilsvarende Samling, ved Allen, fra 1848-50. Men det kan naturligvis ogsaa være en Personlighed eller et Værk, som ikke har været tilstrækkelig oplyst i det foregaaende, f. Eks. Baggesen, Saxos Danmarkshistorie; en Æt, som den heibergske; et Par: Grundtvig og Ingemann; en Gruppe, f. Eks. »Løsgængerne« mellem de to Krige 1848 og 1864 — Nationalpræget er gerne tydeligst uden for Partierne — eller en Linie, f. Eks. fra Poul Møller over Hostrup og Schandorph til Jakob Knudsen.

Gennem hele Undersøgelsen, i alle Afdelinger og Underafdelinger, vil det typologiske Anlæg saa vidt muligt blive fastholdt. Fremgangsmaaden faar derved nogen Lighed med de aandshistoriske Undersøgelser, der løsner en enkelt Form eller et enkelt Leje for et Folks eller en Tidsalders Liv ud fra Sammenhængen med Tiden og Stedet og sammenstiller den med beslægtede Former for andre Tiders og Racers Kultur til en fællesmenneskelig Kulturtype. Saaledes beskriver for Tiden Valdemar Vedel i et stort anlagt kulturpsykologisk Værk de middelalderlige Kulturtyper — Borgertypen, Riddertypen, Klostertypen — som de første Forudsætninger for endnu virkende Kulturmagter i Nutidens Liv. Men naar Vedel, ikke alene paa Grund af det overvældende Stof, hvormed han arbejder, men efter sin Metode, der opererer med og i selve Massen, ikke naar til at sætte de Kulturtyper, hvis Tilblivelse han undersøger, i Forbindelse med Nutidens, vil der her, hvor Stoffet er saa stærkt begrænset, en lille Folkestammes litterære Kultur i Løbet af nogle faa Aarhundreder, og hvor Massen

overalt giver Møde gennem nogle faa typiske Repræsentanter, blive gjort et Forsøg paa at føre Linierne igennem fra den første Begyndelse ned til den nyeste Tid.

Fejlene og Fortrinnene ved et saadant typisk Anlæg af et historisk Arbejde vil være iøjnefaldende, ikke mindst i et stærkt begrænset Stof. Der vil være Fare for, at Tidsbilledet udviskes, jo stærkere Typebilledet træder frem, og at en altfor stærk Fremhævelse af Formens Konstans kan sløve Sansen for Udviklingens Fornyelser og de kvalitative Forskelle. Den første Fare kan undgaas ved at der forud for Opstillingen af de konstante Kulturtyper meddeles en Oversigt over den historiske Udvikling i en Række vekslende Tidstyper. Saaledes begyndes her straks med en historisk Indledning til den første af de tre Dele, der tilsammen udgør Værkets første Række, »Humanismen i Danmark«, som er saa almindelig holdt, at den vil kunne gøre Fyldest som en fælles Baggrund for alle tre Dele — en Frise, hvorimod de enkelte Kulturtyper i de senere Bind vil kunne træde frem i Grupper eller som fritstaaende Figurer. Den anden Ulempe kan i al Fald formindskes ved at man vogter sig for at opstille Typer efter almindelig Lighed i Anlæg og Retning; selvom der er noget i A, der minder om B, kan det dog være, at de hører under helt forskellige Alfabeter. Der er virkelig noget i Georg Brandes, der minder om Jens Baggesen, og i Baggesen er der atter noget, der minder stærkt om Humanisten Erasmus Lætus, men det vilde dog hverken blive Fugl eller Fisk, om man stillede dem sammen i Type. Man bør ved Typens Dannelse holde sig mere til de særlige end til de almene Ligheder, men mest til Foreningen af dem begge. Sikrest bliver Opstillingen, hvor der inden for Typen er Lighed ikke blot i Anlæg (»psykisk Struktur«), men Arbejde (»hi-

storisk Funktion«). Den lutherske Præst og den humanistiske Skolemand er saadanne sikre Typer. Dog har man Ret til at fremhæve det typiske i de Tilfælde, hvor det samme Anlæg virker paa et andet Stof eller endog i en modsat Retning. Der er typologisk Forbindelse mellem J. P. Jacobsen og Søren Kierkegaard og længere tilbage til Brorsons Salmer, mellem de gamle Præsteslægters latinske Kristendom og Fr. Paludan-Müllers og Henrik Pontoppidans Latin uden Latin (og Kristendom).

Hvad der fremkommer paa denne Maade, er ikke en sluttet (»kongruerende«), men en strømmende (»kontinuerende«) Type eller en Linje. Inden for den ovenfor antydede Linje: Poul Møller—Hostrup—Schandorph—Jakob Knudsen er der, under højst forskellige Former, væsenlig Lighed i Forfatterskabets Nerve: den ærlige Naturs indtil Stædighed og Bornerthed drevne Afsky for Affektationen. Idet man løsner denne Linje, blotter man den tilsvarende Nerve i den nationale Bevidsthed.

I Almindelighed vil det netop være Fordelen ved denne Opstilling af Stoffet, at man bevarer Enheden i Folkets aandelige Anlæg og Arbejde, som efter den sædvanlige Opstilling udstykkes i stundom ret vilkaarlige Perioder med mer eller mindre udtømmende Navne. Man bevarer Aandshistorien, der er en organisk Videnskab, dens Arbejdsemne uskadt, idet man redder Organismen. Selv om der ved denne Længdesnits-Metode skæres lange Strimler af Tidens Hud, forbliver dog Nerven uberørt. Man har paa denne Maade Udsigt til at omgaa den Forbandelse, der ellers hviler over alle Forsøg paa at studere et utilstrækkelig repræsenteret Aandslivs Historie i Sammenhæng, og som Georg Brandes i Forordet til »Hovedstrømninger« har givet det afgørende Udtryk, at det er umuligt at studere det danske Folks

hele Følelsesliv igennem den danske Litteratur. Kan man ikke udbrede dens Sammenhæng, kan man dog optrække dens Linier. Fra de stærkest belyste Punkter i en saadan Sammenhængslinje vil der falde Klarhed paa de mindre fremtrædende. En evangelisk Præstetype som Vilh. Bech vil kunne drage Jesper Brochmand frem fra Mørket og over Peder Palladius kalde Abbed Gunner fra Øm op af de døde; den Munkehaand, der i det jyske Grindeslev-Haandskrift fra det 15. Aarhundred til den kendte Verslinie: »Mig haver drømt en Drøm i Nat« gjorde den kaade Tilføjelse: »Det var om en Kat«, bliver helt levende i Lyset af »Ulysses von Ithacia« og »Kærlighed uden Strømper«.

Saa meget om Planen til et Arbejde, der maa kendes i sin Helhed, hvis man vil dømme ret om dets enkelte Dele. Min naturlige Tilskyndelse til at give mig i Lag dermed vil fremgaa af, hvad jeg ovenfor har sagt om mine Forarbejder. Jeg maa dog tilføje, at jeg for Tiden ikke vedkender mig noget enkelt Motiv til dette Arbejde, men flere:

En videnskabelig Trang til at maale Aftrykket af en stærkt sammensat Aand i et lunefuldt Sprog og en bevæget Litteratur.

En kunstnerisk Drift til at give denne Erkendelse et levende Udtryk.

En Bøn om, at ogsaa jeg efter min begrænsede Evne maa hjælpe med til at gøre Danmark større ved at give den nulevende Slægt medlevende blandt de døde.

En Vilje til selv at vokse med det voksende Arbejde og leve med det genoplevende Liv.

Jeg skal altsaa gøre Begyndelse med at fremstille Humanismens Historie i Danmark *igennem en Række*

typiske Skikkelser og Værker, i tre Afdelinger. Den første vil omfatte den egenlige Humanisme i snævrere Forstand, det 16. Aarhundredes Humanisme og dens Eftervirkninger helt ned til vore Dage i Latinskoledannelsen. Dens Type er den ældre Tids lærde Dannelse eller Erudition, dens Udtryksmiddel er den latinske eller af Latinen bestemte danske Prosa. Den anden omhandler samme Tid som den første, fra det 16. Aarhundrede til den sidste Fjerdedel af det 19., men et andet Omraade, nemlig den humanistiske Poesi, hvis Udtryk er det skolemæssigt gennemarbejdede Vers paa Latin og Dansk. Dens Type er den ufolkelige akademiske Poet. I disse to Afdelinger hersker altsaa væsenlig den latinske Aand; i den tredje derimod den græske. Dens Dannelsesideal er den af en levende Forstaaelse af Grækerne uddragne Følelse for Harmoni, mellem Form og Fylde, Kunst og Virkelighed, dens Udtryksmiddel er det af Græsken paavirkede Folkesprogs højt dannede Simpelhed. Det er det nittende Aarhundredes ægte klassiske Dannelse. Efter Anlægget af den hele Fremstilling vil hver af disse Dele blive indledet med en Karakteristik af den Personlighed eller det Værk inden for den evropæiske Aands Historie, hvori den paagældende Aandsretning har faaet sit typiske eller forbilledlige Udtryk. For den latinske Prosa og lærde Dannelse er dette Erasmus fra Rotterdam, *for den akademiske Poesi* Horats, *for den græske Dannelse i Norden, den germanske Ny-Humanisme, er det* Goethe. *Med disse Navne: Erasmus — Horats — Goethe vil jeg da i det følgende betegne de tre Afdelinger af Humanismen i Danmark, ikke just for at smykke mit Værk med store Navne og paa klassisk Vis opnævne min Historie efter dens Muser, men for at fastslaa Arten af mit Arbejde paa en ret tydelig Maade. Man vil*

da straks forstaa, at hvad jeg bringer er ikke Litteraturhistorie i almindelig Forstand. Forhaabenlig vil man heller ikke finde noget ualmindeligt deri, som om jeg vilde stikke Godtfolk i Øjnene med en Titel og gøre Figur med en ny — eksakt eller spekulativ — Videnskab: den danske Aands »Morfologi« eller »Fænomenologi«. Det hele er kommet ganske naturligt og skal, om alt gaar vel, gaa ganske naturligt til.

Videnskabeligt set er mit Arbejde intet mere end en Tolkning af den danske Aands Historie gennem dens Typer. Kunstnerisk er det intet mindre end et Forsøg paa at skrive dens Epos.

Planen for det kan efter det foregaaende rent foreløbig opsættes saaledes:

TIDER OG TYPER
AF DANSK AANDS HISTORIE

FØRSTE RÆKKE: SKOLE

I. ERASMUS
II. HORATS
III. GOETHE

ANDEN RÆKKE: KIRKE

I. LUTHER
II. GRUNDTVIG
III. KIERKEGAARD

TREDJE RÆKKE: FOLK

FØRSTE AFDELING: GERMANSK

I. TYSK
II. ENGELSK
III. HOLLANDSK
NB. *FRANSK*

ANDEN AFDELING: NORDISK

I. SVENSK
II. NORSK (ISLANDSK)
III. DANSK

Hvor lidt eller meget af dette jeg naar at faa færdigt, kan jeg jo ikke vide; kun den første Række har jeg for Tiden helt Rede paa. At jeg overhovedet har faaet begyndt, kan jeg for en stor Del takke Carlsbergfondets *Bestyrelse for, der i flere Aar har vist mig den Tillid at understøtte mine Studier.*

September 1907.

V. A.

ERASMUS

ERASMUS

I

»Til Rotterdam saa jeg om Aftenen, da Børnene gik af Skole, begyndte de deres sædvanlige Arbejde, nemlig til Tidsfordriv at kaste Stene efter *Erasmi Roterodami* Støtte. Jeg forundrede mig ikke saa meget over Børnenes Kaadhed som over deres Skødesløshed, der burde at passe paa dem; thi det var skammeligt, at dette Monument skulde saaledes vanæres, da det burde ikke aleneste af Rotterdamer, men endogsaa af den hele lærde Verden haandhæves for saadan en Mands Meriters Skyld, hvis Støv Efterkommerne burde kysse.«

Det er Holberg, der har set dette Optrin, da han som ung Mand rejste i Holland og paa mange Maader fik at mærke, at Lærdommen nu var lidet agtet i sit gamle Hjemland. Havde han husket fra Erasmus' Breve, hvor ofte Humanisten, »en Mand for sig selv«, som han kaldes i »Mørkemænds-Brevene«, imellem de kæmpende Partier, Luthers og Pavens Folk, klager over, at han »stenes fra begge Sider«, vilde han maaske have tilføjet en besk Spøg om, at det altsaa ikke var andet, end hvad han var vant til.

Støtten, som man endnu ser i Rotterdam, en Broncestatue fra 1622, forestiller en lidet anselig Lærd, der staar ret op med en Bog i Haanden. Man husker paa Billederne af Luther i samme Stilling, med Bibelen i

Haanden som et Vaaben, og tænker, at det vilde passe Erasmus bedre at sidde ned.

Saaledes er han ogsaa malet, bl. a. gentagne Gange af Dürer og den yngre Holbein. Mest talende synes Profilbilledet af Holbein fra o. 1523, da Erasmus var henimod de tres. Det forestiller ham siddende ved sin Pult i Færd med at skrive paa Genfortællingen (»Parafrasen«) af det nye Testamente. Han er rigt klædt, i sort Talar og Baret, saa kun det blege Ansigt og de hvide Hænder kommer til Syne. Ansigtet, der er uden Skæg, ses fra Siden, Panden er helt skjult af Huen, Brynet stærkt, Næsen lang og spids, smalle Læber, indtrukken Hage. Holdningen er ganske ubevæget, i Studie-Ro; den venstre Haand, der er smykket med svære Ringe, fastholder roligt Papiret til Pulten, den anden flytter sig langsomt prentende derover. Udtrykket er spændt og alvorligt, som det sømmer sig det Arbejde, han har for. Men under det sænkede Laag glimter et skarpt Øje, og om Munden er der Udtryk af et baade skælmsk og spotsk Lune. Det er et Ansigt, der gemmer meget.

Skikkelsen, der dølges i Kappen, tænker man sig lille og spinkel. Og saaledes var Erasmus ogsaa efter en Samtidigs Skildring: en lille, tæt og fin Krop, en yderst fintmærkende Konstitution, en skær Hud, gulbrunt Haar, blaa Øjne, en munter Mine, et fint Mæle med en udsøgt Udtale, en stadselig Fremtræden.

Saadan en fin og lille Mand var den store Erasmus Roterodamus, »hvis Støv Efterkommerne burde kysse«, Videnskabens Fyrste, Germaniens Øje, som han kaldtes, i hvem den grundmenneskelige Dannelse, den *Humanisme,* som i fire Hundrede Aar har beherskét Evropa, først fik ret Liv og personlig Skikkelse i disse nordiske Lande. Læser man hans Skrifter, svære latinske Folianter — den lille Mand har skrevet mere

Papir, end han selv vejede — faar man ikke alene især igennem hans talrige Breve (*Opera omnia, Tom. III, Pars I-II*) et Indtryk af Tiden, saa levende, at man ofte ser Øjeblikket glimte, men man lærer en Aandsform at kende, som i det hele og i de fleste Dele er bleven sig selv lig igennem Tiderne. Erasmus fra Rotterdam er i dobbelt Forstand en historisk Skikkelse, en Øjebliksfigur fra den moderne Kulturs første Brydningstid i de germanske Lande og en tidløs Typus, som har overlevet sin egen Tid og ved Paavirkning og Eftervirkning formet senere Tider efter sig — en Mand for sig selv og dog en Mand, der har Betydning for mange.

Allerede Navnet er betegnende. Erasmus var født i Rotterdam — vistnok i Aaret 1467 — og hed egenlig Gerard ligesom sin Fader. Men da han som Dyrker af de gamle Sprog efter Tidens Skik skulde have et latinsk eller græsk Navn, kaldte han sig med de to Navne, han mente svarede bedst til det hollandske Gerhard (»den elskede«), Desiderius Erasmus, hvoraf det første er latinsk, det andet græsk, men ingen af dem rigtig Latin eller Græsk — ligesom Humanismen. Den rette græske Form havde været Erasmius, og med dette Navn lod Erasmus ogsaa senere, da han kunde rigtig Græsk, sin Gudsøn, Bogtrykkeren Frobens Søn i Basel, døbe. Erasmus er et sent og sjældent græsk Ord, beslægtet med *Eros,* Elskov, og *Erastes,* en Elsker, dannet af dette første Ord paa barbarisk Vis ved Tilføjelse af en ny Afledningsendelse (den, der forekommer i Ord som Enthusiasmus). Det forekom som Navn paa en Helgen, som Erasmus nævner i et af sine Skrifter, og er derfor valgt af Munken som det Helgennavn, der laa hans eget nærmest. Men man kan vistnok gaa ud fra, at Navnet Erasmus, da den store Humanist havde gjort det berømt, af de fleste er blevet forstaaet som en Slags Biform til Erastes og opfattet i en lig-

nende Betydning, ikke netop som »Elsker«, men, hvis jeg kan udtrykke det saaledes, som »—elsker« (i Forbindelserne: Bogelsker, Elsker af Oldtiden o.lgn.), altsaa med den Bitone af Kuriositet og Mangel paa personlig Accent, som er betegnende for Humanismen. Hvis dette er rigtigt, vilde man i Navnet Erasmus, Humanistnavnet frem for alle andre, have et af de Tilfælde, for tilfældigt er det jo, hvor Navnet er kommet til at indeholde noget, som betegner Typen.

Saa meget ligger der i al Fald i Erasmus' Navn, at han ikke var nogen Elsker af sit hollandske Modersmaal. Han trivedes godt i Holland, hvor han havde tilbragt sine første Aar, og hvis Luft hans kælne Helbred var vænnet til fra Barndommen af, men han fandt Hollænderne skidne og grove og uden Agtelse for Lærdom; naar han en Gang bruger Udtrykket »mine Hollændere«, er det ikke ham selv men den allegoriske Figur, Dumheden, der taler (i »Dumhedens Lovtale«). Han, der i sine unge Aar havde været skiftevis i Frankrig og England og i sin Manddom i Tyskland, følte sig aldrig som Hollænder, men som Menneske. »Ved min Virksomhed har jeg søgt at gavne alle Folkeslag uden Forskel, Tyrkerne med, om det er muligt.« (Ep. 572). Han var Konge over et aandeligt Rige, *princeps reipublicæ litterariæ*. Erasmus i Basel var en Videnskabsfyrste i sin Kongestad. Heller ikke talte han nogensinde sit Modersmaal; da Kurfyrst Frederik af Sachsen ønskede at tale Hollandsk med ham, blev han ved sit Latin, som Kurfyrsten saa besvarede paa Spansk. Først paa hans Dødsleje, da det var paa det yderste med ham, sagde han Kære Gud! paa sit Modersmaal.

Erasmus er Latiner. Hans overordenlige Betydning ligger ikke deri, at han er Filolog, skønt hans Udgave af det nye Testamente efter Grundteksten (1516) fik

verdenshistoriske Følger og hans øvrige Virksomhed som kritisk Udgiver af græske og romerske Forfattere stiftede Skole. Men han er især latinsk Stilist. Han skrev i sin Ungdom Vers, ellers bestandig Prosa. Han kunde, siger han, skrive indtil 40 latinske Breve om Dagen; i Basel morede det ham at skrive saa fort, som hans Ven Froben kunde trykke. Han var den første Pen i Europa.

Og han havde Stil. Han brugte det latinske Sprog som et levende eller gjorde det levende ved at bruge det. Han har skrevet et muntert, men alvorligt ment lille Stykke imod de Italienere, som ikke regnede andet for godt Latin end det Sprog, som Cicero skrev, Dialogen »Ciceronianeren« (*Op. I*). Han skæmter heri med en vis Nosoponus eller *Dr.* Svagmaticus, som vi vilde sige, der har studeret alt Huldet af sig, mens han lavede Lister over de hos Cicero forekommende Ord og Former; som har afholdt sig fra al anden Læsning som en Kartøjser fra Kødmad og mener, at han tager Skade paa sit Sprog ved at tale med et levende Menneske. Han vilde have Ret, hedder det, hvis det var Opgaven at bruge Sproget til at gøre Kunster med og ikke til at gøre Gavn med. Da dette ikke er Tilfældet, kan man virkelig ikke bruge en Vinternat til en Periode.

Erasmus' Latin er flydende — hans Modstandere kaldte ham *Porrophagus* (altsaa: Purreslugeren), fordi han holder meget af at begynde sine Sætninger med Ordet *porro*, d. e. videre. Det er meget rigtigt, der er et saadant Videre over alt, hvad han skriver; hans Sprog rinder, men runder sig ikke. Man forstaar ikke, hvorfor han holder op. Men det er ellers baade fyndigt og vittigt. Det er fyndigt, naar han i Indledningen til sin Seneca-Udgave afgør det den Gang (og senere) meget omtalte Spørgsmaal, om Seneca havde noget med Kristendommen at gøre, med de Ord: »Hvis du læser ham som en Hedning, skriver han som en Kri-

sten; hvis du læser ham som en Kristen, skriver han som en Hedning.« Og det er vittigt, naar han i en af sine »Samtaler af det daglige Liv« om Munkene bemærker, at de »kaldes med Navnet Fader og i Virkeligheden ofte har gjort sig fortjent til at dette Navn kan tilfalde dem med Rette«, og om Lutheranerne: »Nogle taler om den lutherske Tragødie, i mine Øjne ligner den mere en Komødie; thi Spektaklerne løber altid ud paa et Giftermaal« (Ep. 951).

Paa en Nutidslæser gør dette Sprog et ganske moderne Indtryk. En Dansk læser det, ligesom det var Engelsk. Det er i øvrigt ogsaa Englænderne, som i vore Dage har forstaaet Erasmus bedst; de behandler ham simpelthen som en samtidig og en af deres egne (Drummond: Erasmus, his life and character I—II. 1873. Froude: Life and letters of Erasmus 1894. The Epistles of Erasmus by Nichols I 1901). Det er ogsaa en Englænder, der har givet Erasmus Mønsteret paa en ret levende latinsk Stil, nemlig hans Ven Humanisten John Colet. I et Brev til ham fra Oxford 1498 (Ep. 41) skriver Erasmus: »Hvordan skal jeg nu sige dig, min fortræffelige Ven, hvor fortryllet jeg er over din Stil, denne milde, dæmpede, uaffekterede Stil, der ligesom en klar Kilde vælder af det rigeste Hjerte, jævn, bestandig sig selv lig, aaben og ligefrem, fuld af Ærbarhed, lige langt fra det raa og gemene som fra det forvredne og forvirrede, saa det næsten var mig, som jeg saa et Aftryk af din Sjæl i dit Brev. Du siger, hvad du vil; du vil, hvad du siger. Ord, der fødes i Hjertet og ikke paa Tungen, føjer sig af sig selv efter Meningen, og ikke omvendt Meningen efter Ordene.« Hvis man her vilde gengive det latinske *pectus* ved »Hjerne« i Stedet for ved »Hjerte« — det er noget af hvert — og til Colets Ærbarhed lagde den Skæmtsomhed, som Erasmus elskede saa meget hos en anden

udmærket Englænder, Thomas More, og endnu tilføjede et Par Korn af det »sorte Salt«, som Melanchthon altid fandt i Erasmus' Stil (Ep. 704), vilde man i disse Ord have et fuldkomment Billede af Erasmus fra Rotterdams »engelske« Latin.

Tænker man fra dette lyse og levende Latin tilbage paa Middelalderens mørke, Skolastikernes »forvredne« og Mystikernes »forvirrede« Sprog, vil man forstaa, hvor meget Erasmus alene ved sit Sprog har bidraget til at udbrede en mere smagfuld Dannelse i det nordlige Europa.

Men den Mand vilde noget mere end gøre et dødt Sprog levende igen. Efter en Liste, han selv har meddelt til Brug for en samlet Udgave af hans Værker, skulde efter den første Afdeling, »som har Hensyn til den sproglige Dannelse« — herimellem hans »Lignelser«, Afhandlingen »om Forraad paa Ord og Tanker«, hans »Breve«, hans »Samtaler af det daglige Liv« (*Colloquia familiaria*), der længe blev brugt som Skolebog, hans »Ordsprog af de gamles Skrifter« (*Adagia*), vel ogsaa hans »Barbarhader« (*Antibarbari*) — følge en anden, som indeholdt de Skrifter af ham, der gaar ud paa den sædelige Opdragelse (Oversættelserne af Lukian og Plutark, »Dumhedens Lovtale«, »En kristen Fyrstes Opdragelse« o. fl.). Hertil er at bemærke, at ogsaa alle de betydeligere Skrifter i første Afdeling tjener dette Formaal. Erasmus vilde vel forbedre Smagen, men gennem Smagen Livet. Den »mere smagfulde Dannelse«, han kæmper for, er især en mere menneskelig Dannelse. For Udtrykket *litteræ politiores* bruger han og andre nok saa gerne Udtrykket *litteræ humaniores*.

Det er dette, man kalder *Humanisme*. Humanisme er Humani*orisme*, Komparativen bør beholdes. Erasmus og hans Samtid vidste ikke nær saa godt, som vi

ved det nu — efter Michelet og Burckhardt — at de havde genfødt »det menneskelige« eller »opdaget Mennesket«, men de vidste nok, at de var gaaet noget dybere med den Ting, end man før havde kunnet. Erasmus vidste nok, at naar han i Stedet for Vulgata gav Folk den græske Tekst eller sin latinske Parafrase af det nye Testamente at læse eller i Stedet for Boethius og den middelalderlige, d. e. af Araberne bearbejdede og paa Latin oversatte, Aristoteles Cicero og Seneca, saa var det ikke blot den litterære Politur, men den menneskelige Kultur, der gik frem derved. Humanisme er nok Latin, men anvendt Latin. Han har sagt det paa en afgørende Maade i et Brev fra 1519, hvor han taler om Munkene. »Allerede længe har disse Mennesker haft ondt af at se den ægte Dannelse (*bonæ litteræ*) sætte Frugt, se Sprogene blomstre, de gamle Skribenter, som før var Føde for Møl og bedækkede med Støv, leve op igen og Verdensløbet vende tilbage til Kilderne« (Ep. 477).

Vistnok forstod han ved disse »Kilder« det samme som de italienske Humanister, nemlig den græske og romerske Litteraturs klassiske Forfattere. Men han frygtede, som han har sagt i et Brev (Ep. 207), for at der under Skin af Genoplivelsen af den gamle Litteratur skulde rejse sig en ny Hedenskab. Erasmus, en viet Præst, Luthers Samtidige, kunde ikke føle og tænke, som om Kristus ikke havde levet. Som den tredje og største Afdeling af sine Skrifter har han selv betegnet »dem, der opdrager til Fromhed«. Herunder hører Udgaven af det nye Testamente, Parafrasen deraf, som han foretog for at lade Paulus tale paa Erasmus' Latin, og Udgaven af Hieronymus, Humanisten mellem Kirkefædrene, hvem han satte over Cicero af samme Grund, som en moderne Humanist vilde sætte Michelangelo over Thorvaldsen. (»Cicero taler,

Hieronymus tordner«). *Litteræ et pietas*, bogligDannelse og et gudfrygtigt Liv var hans Løsen, som det var Melanchthons og den germanske Humanismes i det hele.

Han vilde ikke bekæmpe den kristelige Tænkemaade med den antike, men udvide den dermed; ikke engang den herskende Teologi, som han ellers er saa gram, ønsker han udryddet, men gjort rigere og renere ved Optagelse af den gamle og ægte Litteratur. I den religiøse Bordsamtale i *Colloquia familiaria* siger han om Cicero: »Imellem gode Venner skal jeg sige, som det er: jeg kan ikke læse Ciceros Bog om Alderdommen, om Venskabet, om Pligterne, Undersøgelserne paa Tusculum, uden jeg Gang paa Gang maa kysse Bladet og ære dette hellige Hjerte, indblæst af en himmelsk Aand«. Saaledes, og ikke med Bibelen i Haanden eller Evangeliet paa Pulten, skulde han males. »Thi Kristus' Aand,« siger han med Hentydning paa Cicero, »strækker sig maaske videre, end vor Fortolkning kan række.« Og selv i den forsigtige Indledning til »Ciceronianeren« finder han i sit hedenske Evangelium Glimt af den Gud, »som nogle gerne vil gøre saa snæver som deres egne Hjerter«. Mere end Frækheden i det fornyede Hedenskab (»*Paganismus*«) frygtede han Snæverheden i en fornyet Jødedom (»*Judaismus*«), »en Pest, som er mere modsat, mere fjendsk mod Kristi Lære end nogen anden« (Epp. 207, 868).

Denne kristelige Humanisme viser sig især deri, at Erasmus behandler ethvert dogmatisk Spørgsmaal paa en saadan Maade, at det menneskelige deri bliver Hovedsagen. Han omstøder ikke Kirkens Religion, han vender den kun, ligesom man vender et Blad, saa at dens *Humanum* kommer for Dagen. Fra den udvortes Magi peger han paa det indre Liv: at »dyrke« Maria, Kristus vil sige at gøre dem levende i sit Hjerte. Paa en afgørende Maade kommer dette frem i

et af hans vigtigste Skrifter »En kristen Stridsmands Værge« (*Enchiridion militis christiani*). Betegnende nok opfattede og efterlignede man almindelig det græske Ord i denne Titel (enkheiridion, d. e. et Haandvaaben) i den afledede Betydning: Haandbog, som om den humanistiske Stridsmands Vaaben nødvendigvis maatte være en Paragrafbog. Heri fremstilles den Kristnes aandelige Strid i platonisk Aand som en Kamp mellem det lave og det høje i Menneskenaturen, der altsaa ikke er fordærvet fra Grunden og kun til at redde ved Kirken eller Troen. Og i hans eneste Fejdeskrift imod Luther »Om Viljens Frihed« (*De libero arbitrio*) hævder han imod Luther og kun halvvejs med sin Kirke, at den menneskelige Vilje ikke er magtesløs til Frelse. »Hvad duer hele Mennesket til, hvis Gud handler med ham som Pottemageren med Leret?« (IX, 1248.) Det er her selve det humanistiske Problem, Troen paa Menneskenaturen, det gælder.

Men naar Erasmus ønsker, at Luther havde behandlet hele dette Spørgsmaal af Hensyn til dets Følger som et lukket videnskabeligt Anliggende, og Luther dertil svarer, at for ham er denne Sag af en saadan Vigtighed, at han maa føre den igennem, om det saa gælder Livet, »ja om saa Følgen skulde blive, ikke blot at bringe Strid ind i Verden, men at føre Kaos tilbage og tilintetgøre Universet« — saa ser man heri Forskellen mellem den religiøse Helt og den humanistiske Tænker.

Erasmus var ingen religiøs Aand. Man kan gaa ud fra, at hvis der ingen Religion havde været paa hans Tid, havde han i al Fald ikke opfundet den. Overalt, hvor han kan finde en Omvej uden om det religiøse Paradoks, bruger han den. Naar han, der piskede sin Tids Mirakelmagere med sin Spot, udtaler sin Ærbødighed for Jertegnene i det ny Testamente, glemmer

han ikke at tilføje, at han har endnu mere Ærbødighed for de indvortes Mirakler, Aandens hemmelige Virken (V, 828). Saa kraftigt han lejlighedsvis tager til Genmæle imod Beskyldningerne for Kætteri og fralægger sig al Del i »Arianernes afskyelige Ugudelighed« (IX, 818) eller den calvinske Opfattelse af Nadveren (Ep. 1095), saa — ja, man maa høre ham selv: »saa stor er min Ærbødighed for Kirkens Myndighed, at jeg kunde komme overens med Arianerne (i Læren om Kristus' Menneskelighed) og Pelagianerne (i Fornægtelsen af Arvesynden) hvis Kirken havde godkendt deres Lære« (Ep. 905). Saaledes gaar en høflig Mand i god Skik uden om Kætterbaalet. »Jeg har en saadan Rædsel for Dogmatisme,« siger han i Skriftet om Viljens Frihed, »at jeg uden Vanskelighed kunde regne mig for et Medlem af den skeptiske Skole, naar og hvor jeg ikke stødte imod den hellige Skrifts og Kirkens Myndighed, hvorunder jeg villigt underkaster min Forstand, hvad enten jeg forstaar, hvad den foreskriver mig, eller ikke forstaar det« (IX, 1215). Man ved nu, hvorfor Erasmus paa Holbeins Billede trods sin faste Mine ser ud, som om der var noget, han gemte paa. Det er Tvivlen.

Erasmus var Ironiker, den første af den Slags i denne Kant af Europa. Da han rejste fra Italien, forfattede han halvvejs paa Hesteryggen sit Skrift Dumhedens Lovtale. Det var det, han bragte med hjem fra Rom. Hvad Luther bragte, var noget andet.

Verden er Synd, siger den troende. Verden er dum, siger Ironikeren. Erasmus' »Tro paa Menneskenaturen« var ikke af den optimistiske Slags. Hans Ironi er gennemgribende. Man plejer at sammenligne ham med Voltaire; en moderne Læser faar et rigtigt Begreb om ham ved at stille ham sammen med Anatole France.

Hans Bog, der udkom i Aaret 1508, har — efter an-

tike Forbilleder — Form af en Lovtale, som Daarskaben holder over sig selv. Den er Livets Salt. Uden den kunde man slet ikke blive født, som enhver vil faa at fornemme, naar han ønsker at blive Fader. Og uden den kan man slet ikke spille med i Livets Komedie. For overhovedet at kunne udrette noget i Verden maa man have Del i Daarskaben; de, der slet ingen Del har deri, de vise, er de sande ulykkelige. Jo mindre man har at gøre med den saakaldte Visdom, des lykkeligere er man. Lykkeligst er Børn, allerlykkeligst er Daarerne. De taabelige er de klogeste. I Stat og Kirke, i alle Stænder og i alle menneskelige Gerninger, ridderlige Idrætter og aandelige Sysler, er der Daarskab. For Konger og Fyrster er den en Livsbetingelse, Præster vilde være ulykkelige, hvis de tog det alvorligt; nu handler de vel, idet de gør sig til gode. Og Paven — vilde der, hvis der ingen Daarkab var, være en ynkeligere Skabning paa Jorden? Til sidst beviser Daarskaben sin Ret af selve de hellige Skrifter og ender: »I det hele taget synes den kristelige Religion at have et vist Slægtskab med Daarskaben og meget lidt til fælles med Visdommen«. Kort sagt, Verden er saa latterlig, at tusind Demokriter ikke forslog til al den Latter — og saa trængte de endda til en endnu til at le ad deres dumme Latter. En saadan potenseret Ironiker er Erasmus selv i denne Bog. Han kunde le ad Verdens Daarskab, hvis han ikke tillige maatte le ad sig selv, fordi han lo ad den. Man ser hans dulgte Smil, naar han i Forordet skriver, at han ved sin Bog har søgt Fornøjelse, ikke Forargelse.

Luther vilde andet, som sagt. Hvis han var fremtraadt, da Erasmus skrev »Daarskabens Pris«, havde han uden Tvivl faaet sit Sted deri. I Sandhed, skrev Erasmus i 1521, det er en underlig Maade, Luther tager sig af os paa: at give nogle fnysende Fjender af den klassiske

Dannelse et højst forønsket Vaaben til at kaste sig over brave Folk, som af et oprigtigt Hjerte yndede den evangeliske Lære, og over de herlige Videnskaber (Ep. 573). Luther kunde have været den kristne Menighed til stor Nytte ved at forkynde den evangeliske Filosofi, han kunde have gavnet Verden ved at udgive Bøger, dersom han bare havde afholdt sig fra disse Ting, der nødvendigvis maatte ende med Spektakler (Ep. 572). Hvis han, Erasmus, havde vidst, at Luther kom efter, vilde han have skrevet mere varsomt.

Det er Sagen, Erasmus vilde have Fred. Fred, *pax et concordia,* er efter hans Mening Kernen i Kristus' Lære. »Den hele kristelige Litteratur,« skriver han i »Fredens Klagemaal« (IV, 632), »hvad enten du læser det gamle Testamente eller det ny, aander intet andet end Fred og Enighed, og det hele kristelige Liv drejer sig ikke om andet end Krige«. Han advarer idelig mod at blande Reuchlins Sag, Luthers Sag, Troens Sag med de gode Videnskabers Sag; de har slet ikke noget med hinanden at gøre (Epp. 317, 449). Han vil som alle Humanister skille Ilden fra Lyset. En ond Fred er bedre end den retfærdigste Krig, siger han med Cicero i 1520, efter at Luther er traadt frem. Og til ham selv skriver han (30. Maj 1519): »Jeg holder mig, saa vidt det er muligt, udenfor, for at jeg bedre kan gavne den klassiske Dannelses nye Blomstring. Og jeg finder, at der udrettes mere ved Tugt og Lempe (*civili modestia*) end ved Voldsomhed. Saaledes har Kristus lagt Verden under sig. Saaledes har Paulus ophævet den jødiske Lov ved at behandle enhver Ting fra den aandelige Side (*omnia trahens ad allegoriam.* Ep. 427). Altsaa: ved at humanisere Verden skal man reformere den.

Det var, hvad Erasmus ikke kunde tilgive Luther, at han brød ud af »Allegorien« og forstyrrede Freden.

Nu gik det just saa godt! I Tiden umiddelbart før Luthers Fremtræden havde Erasmus sin højeste Magtstilling og hilses i Breve fra de bedste Mænd i Samtiden snart som en Hercules, der skal frelse Verden fra Barbariets Uhyrer, snart som en Paulus, der skal genopvække Kristendommen (Epp. Append. 93. 116). Selv var han paa den Tid fuld af Haab og Mod. »Jeg er tilvisse ikke lysten efter at leve«, skrev han i 1516, »men alligevel kunde jeg for Tiden næsten faa Lyst til at blive ung igen en føje Stund, ikke af anden Grund end for at opleve, at en gylden Alder snarlig oprinder. Saa forandrede ser vi, som ved en guddommelig Tilskyndelse, de mægtiges Sind og Hu, med forenede Kræfter optagne af Fredens og Enighedens Værk, og i Spidsen derfor Leo, den ikke blot efter Titelen Ypperste Præst, og Frans, Frankrigs ikke mindre ved herlig Gavn end ved sit ædle Navn Allerkristeligste Konge. — Naar vi derhos betænker, hvorledes Verdens første Fyrster, Hans katolske Majestæt Karl, Kong Henrik af England, Kejser Maximilian har rykket Ufredens Spirer op med Rode og befæstet Freden med forsvarlige og, som jeg haaber, staalstærke Baand, saa fatter jeg unægtelig det sikre Haab, at ikke blot retskafne Sæder og kristelig Fromhed, men ogsaa denne renere og ægte Dannelse og de skønne Videnskaber vil leve op paa ny, ja bryde frem af Mørket. — Hvad andet er det nemlig, naar saa mange højtdannede Mænd, hver paa sit Sted, idet de fordeler Opgaverne imellem sig, arbejder ikke blot med Iver, men med et ikke ringe Held paa denne skønne Sag. Hvad for det første den finere Dannelse angaar, der tidligere var bragt sin Undergang nær, saa dyrkes og elskes den nu allerede længe baade af Skotter, Danskere og Irlændere. *Porro etc.*« Og saa kom Luther Aaret efter og tog ham hans utrættelige Ogsaavidere af Munden, idet han sagde sig ude af Stand til

at tage Tingene — Aflad, Messe m. m. — fra den aandelige Side. Erasmus mente vedblivende, at hans Studier var meget mere magtpaaliggende end Striden, om Pavens Aflad var Pengene værd.

Han var en Læser og vilde have Læsere. Han var en Mand uden Lidenskaber, helt Hjerne, ingen Galde; overfor Luther taler han med det Udtryk, Horats bruger om den vrede Akilles, om hans »ubændige Indvolde«. Han var et Menneske uden Samvittighed i luthersk Forstand, som ikke af egen Erfaring kendte til et Sjæleliv i Fald og Oprejsning, men som vidste fuld Besked om en Opdragelse gennem Hjernen ved »de gode Videnskabers« stille Medicin. »Var det mon sandt,« siger han i et Brev fra Brygge 1521, »hvad den sejrsæle danske Konge Christiern sagde til mig, at der intet udrettedes ved milde Lægemidler, men at det var al kraftig Medicines Art, at den begynder med at gennemryste hele Legemet.« Det var vel hans Spøg, tilføjer han (Ep. 590). Han har ikke følt sig ganske tryg over for denne nordiske Akilles med de brusende Indvolde. Det stokholmske Blodbad og Rigsdagen i Worms kunde hver paa sin Maade have vist ham, at det var Alvor, og at den germanske Race, som han nylig havde set lægge sig efter de gode Videnskaber, ikke var moden til en Opdragelse pr. Intellekt.

Over for dette Røre lagde Erasmus Pennen ned. Jeg saa, skriver han i et stort Brev fra samme Tid (Ep. 587), at et var at drive paa Studiet af de gode Videnskaber, at mane til en retskaffen Vandel, at gøre en og anden Anmærkning ved Læsningen af de hellige Skrifter, og noget andet at føre Troens Sag med hele Verden til Skueplads. Han paastaar stadig, at han kender meget lidt til Luthers Skrifter, da han paa Grund af sine Studier ikke har haft Tid til at læse dem; et enkelt Sted siger han, at han ikke forstod det Sprog,

hvori de var skrevne. Det er et meget lykkeligt Udtryk. Erasmus forstod virkelig ikke, hvad det Ord Tro betydede i Luthers Sprog. At tro paa Kristus var for ham at følge hans Eksempel. Han var over for Luther netop i den Stilling, som han i et Brev (Ep. 606) betegner med det ærgerlige Udraab: »De raaber paa, at her har jeg ingen Pen.« Det gik ham over for »den lutherske Goliat«, som han siger, ligesom det gik Flaubert, da han i Ægypten saa Sfinxen og udbrød: Dette kan man slet ikke beskrive! Havde han haft noget af den Stemning i sig, hvori Michelangelo skabte sin David, havde han byttet sin gode skarpe Pen for en Slynge.

Men Erasmus var ikke noget Renæssancemenneske, men en Humanist. Og en Humanist er ikke uden videre en genskabt Homo, et selv- og fuldtændigt Menneske, hvad Renæssancemændene i al Fald paastaar at være (»*uomo unico e universale*«). Erasmus kaldte sig selv spøgende for »Skyggen af et Menneske« (*umbra hominis*) og tænkte derved paa sin skrantne Krop. Han var ogsaa som Aand en saadan *umbra hominis*, et gennemarbejdet Skyggebillede af Homo-Idealet. Humanismen er intet Frihaandsværk. Det er Menneskelighed efter Fortegning.

Man kunde ogsaa sige, at det er Boglighed. Bøgerne var hans Verden. Hvorledes han saa kalder den Dannelse, han kæmper for: *politiores litteræ*, den finere, *humaniores,* den menneskeligere, *bonæ* eller *optimæ litteræ*, den gode eller bedste, saa er det overalt saaledes: *litteræ*, altsaa Boglighed. Livet er, hvor der skrives og læses. Han regner som Plinius, der paa en Maade er den første Humanist, hver Time for spildt, hvori der ikke studeres, og anfører hans Ord derom i Tilegnelsen foran Ordsprogene. Han kunde føle sig udlevet — »man ældes over de gamle Bøger,« siger

han (II, 707) — uden at have levet sig ud. Store Stykker af Livet var ham fremmede. Han var uden Fædreland og uden den Sans for Natur, som er almindelig hos de italienske Humanister; han kunde lide at tilbringe nogle Eftermiddagstimer med sin Pen og sine Bøger i Frobens Have i Basel; men paa sin Rejse over Alperne tog han af Forstyrrelserne i sin Stolgang Anledning til at forfatte et Digt om Alderdommens Besværligheder. Han brød sig ikke mere om Kvinder end om Natur; »de bliver golde med Aarene, jeg mere frugtbar« (Ep. 663); han kalder dem i »Dumhedens Lovtale« flove, men pudsige. Ogsaa hans Mandighed var ufuldstændig. Ikke alene hadede han alt Soldatervæsen og alle krigerske Idrætter, Jagt f. Eks., han kalder Hornmusik afskyelig; han var paa Forfattermaner øm over sin Reputation, men han havde ingen ridderlig Følelse for sin Ære. Man ser det bl. a. af hans Forhold til Eppendorf, en Smædeskriver, med hvem han af litterær Ømskindethed forligte sig paa en uværdig Maade. I denne Henseende er han en fuldstændig Modsætning til den humanistiske Landsknægt Ulrich von Hutten, som han da ogsaa røg sammen med som Stygotius med Tybo i Komedien. Naar Erasmus i sit Svar paa Huttens Angreb ikke nægter sig en Triumf over sin Fjendes selvforskyldte elendige Endeligt (af den slemme Syge), var Skæbnen ikke mindre ironisk end den store Ironiker, som i Slutningen af sit Liv led stærkt af Gigt- og Stensmerter og andre Følger af Stillesidderiet og det lærde Cœlibat.

Et Stuemenneske var han, en Filosof ved Lampen (*philosophus lucernosus*), som han siger. Saa bevægeligt hans Studerekammer var med Pulten og det lette Bohave af Bøger, saa ivrig han i sine Breve er for at forsvare sin Hjemløshed ved klassiske og bibelske Eksempler, holdt han dog af at føle sig hjemme i

sin Stue, »en lille hyggelig Rede, vel beskyttet mod Vinde med et muntert Ildsted, hvor jeg kan hygge mig paa min vante Vis« (Ep. 141). Han holdt dog mere af Kulden end af Varmen og skyede de store tyske Ovne, der gjorde ham det for hedt i Hætten. Til sidst vovede han ikke engang at besøge sine Venner, naar der var en saadan gloende Ovn i deres Stue. Han var i det hele yderst forsigtig med sin Levemaade, turde ikke rejse mere til Italien af Frygt for Værtshusene undervejs, blev af Helbredshensyn (!) borte fra Rigsdagen i Augsburg og undlod at besøge Hutten paa et kritisk Tidspunkt, fordi han havde en gloende Ovn i sin Stue (?). Megen Umage gjorde han sig, som man ser af mangfoldige Steder i hans Breve, for at skaffe sig den Vin, der bekom ham bedst, helst den græske, der smagte mest af Kilden. I Dumhedens Lovtale morer han sig meget over Historien om den Guds Mand, der i from Distraktion drak Lampeolie i Stedet for Vin. Paa det Omraade, som paa alle andre, mistede Erasmus ikke sit Judicium. Han havde megen Respekt for de rigtig fromme Munke, men endnu mere for deres Vin. Han vidste af Erfaring fra sin Ungdom, da han havde været i Kloster, at ikke blot hans Hoved og Hjerte, men hans Mave ikke kunde taale Munkeliv.

Men Studenterliv elskede han. Der findes fra hans Ophold i Paris fra Aaret 1498 et Brev, han har skrevet i en ung Skolars Navn, som er helt gennemtrængt af Glæde over at være Student: Maaltiderne i Lærerens og en Kammerats Selskab og Gratiernes Antal eller, hvis man vil være flere, da ingen raa Bægersvingere, men de gamle trofaste Venner, Bøgerne, »der taler, som vi vil, hvad vi vil, saa længe vi vil«, og efter Bordet Spasereturene mellem Vinhaverne, berusede af Samtalens Sødme. »Det er Helikon i mit Kammer, det er Musernes Dans. Alt, hvad vi tager os til, Alvor, Spøg,

Arbejde, Hvile, smager af Litteraturen. Ved Frokosten lader vi Munden løbe om Litteratur, vort Middagsbord krydres af Litteratur. Naar vi spaserer, vrøvler vi om Litteratur; end ikke vor letteste Tidsfordriv er uden Litteratur. Søvnen overrasker os, naar vi sidder sammen og taler om Litteratur; naar vi sover, drømmer vi om Litteratur; naar vi vaagner, begynder vi Dagen paa ny med Litteratur. Jeg har en Følelse af at lege, ikke studere, og dog mærker jeg nu først, at jeg studerer« (Ep. 33).

En anden Gang beskriver Erasmus i sit eget Navn en humanistisk Bordscene i Oxford (Ep. 44). Anretningen er saaledes, at den kunde fornøje Epikur, Samtalen saadan, at den kunde fængsle Pythagoras, Selskabet saadan, at det kunde gøre Fyldest for et Akademi. Forsædet indtages af Colet, der taler sig saa varm i et teologisk Spørgsmaal, nemlig hvad der egenlig var Kains Brøde, at Erasmus, der har Poetens Plads i Laget, føler sig kaldet til at dæmpe hans Nidkærhed ved at fortælle en Historie, som han foregiver at have læst i et gammelt Haandskrift paa en af Mus og Møl uskadet, af Museme skærmet Side. Dens væsenlige Indhold er en Samtale mellem Kain og Keruben, hvori denne slette Karl, men ypperlige Taler paa Lukians — eller, som vi vilde sige, mefistofelisk — Vis haaner Paradisvægteren for hans ynkelige Stilling. Se, siger han, hvor meget der paa denne Jord trøster os for Tabet af vor himmelske Bolig: Skove med grønne Lokker, Træer af tusind Slags, som vi næppe ved at nævne ved Navn, smaa Kilder, der vælder ud af Skrænter og Lider, Floder med det klareste Vand, der beskyller græsrige Bredder, skyhøje Bjerge, skyggefulde Dale, grundrige Have. Ogsaa her er gyldne Æbler, yppige Figen, Frugter af alskens Arter. Saa meget vokser der vidt og bredt af sig selv, at vi ikke synderligt savner dit Paradis, hvis

vi maa leve her til evig Tid, vi, som i Stedet for denne ene lille Have har faaet den brede Jord til vor Bolig. — Naturligvis er det en Spøg, tilføjer Erasmus, født under Vinen, ja, om du vil, af Vinen.

Det er Ironi, og af den grundigste Slags. Der er intet, som tydeligere viser Modsætningen mellem Renæssancens Patos og Humanismens Ironi i Opfattelsen af det menneskelige end en Sammenstilling mellem dette Sted hos Erasmus, hvor Mennesket, der viser sig bag Ironiens Maske, er en Kain, og Menneskeligheden et Rov, og et andet af hans Samtidige Pico della Mirandolas Tale om Menneskets Værdighed:

Da Skabelsen, »som vi læser det hos Moses og i Timæus«, var fuldbragt og Gud Herren savnede en Lovtaler af sit Værk til at elske Skønheden og undres ved Storheden deri, og der ingen Kim fandtes mere til nogen ny Skabning og intet Emne til hans Bolig, besluttede han at give et enkelt Væsen paa en Gang alt, hvad de andre havde hver for sig alene, og skabte saaledes Menneskets sammensatte Hele, satte det paa Verdens Navle og talte saaledes til det:

»Intet blivende Sted, ingen enkelt Skikkelse og ikke noget særegent Hverv har Vi givet dig, o Adam, paa det at du af egen fri Drift efter dit eget Tykke kan have og hævde det Sted, den Skikkelse, de Hverv, som du selv maatte ønske. De øvrige Skabninger holdes ved deres begrænsede Natur under de af os foreskrevne Loves Tvang; utvungen af hver Begrænsning vil du ved din egen fri Vilje, i hvis Haand jeg har overgivet dig, selv bestemme Grænserne for din Natur.

Midt i Verden har jeg sat dig, for at du saa meget lettere derfra kunde se dig ud over al Verden og hvad deri befindes. Hverken himmelsk eller jordisk, hverken dødelig eller udødelig gør Vi dig, at du som din egen frivillige og fritvirkende Skaber og Danner

kan uddanne dig, i hvilken Skikkelse du selv maatte foretrække. Du kan vanartes til de lavere Væsener, som er umælende, og du kan efter dit eget Hjertes Tilskyndelse genfødes til de højere, som er guddommelige.«

Stor er den himmelske Faders Gavmildhed, stor og forunderlig er Menneskets Lykke, hvem det er givet at have hvad han ønsker, at være hvad han vil. De umælende Skabninger bringer ved Fødselen, som Lucilius siger, med sig for Lyset af Moders Liv det, som de skal besidde; de øverste Aander var enten fra Begyndelsen eller stakket Tid derefter [de faldne Engle nemlig], hvad de i Evigheders Evighed skal blive. I Mennesket har Gud Fader samtidig med dets Fødsel lagt Sædekorn til alt og Spiren til et omfattende Liv: hvad enhver deraf har dyrket, det vil og modnes og bære sin Frugt i ham. Er det Plantelivets, vil han blive Plante, er det Sanselivets, vil han blive dyrisk, er det Fornuftens, vil han udvikle sig til et himmelsk Væsen, er det Erkendelsens, bliver han en Engel og Guds Søn, og hvis han, ufornøjet med alle dødelige Kaar, drager sig tilbage til sin Enheds Middelpunkt, vil han, alene, en Aand ene med Gud, i Faderens ensomme Mørke, som er befæstet over alt levende, overrage alt, som lever. —

Over to Aarhundreder før havde Brunetto Latini, Dantes Lærer, sammentrængt de samme Tanker i en Sætning, der er Humanismens Ildskrift paa Middelalderens Himmel: »Alle Ting mellem Himmel og Jord (*dou ciel en aval*) er gjorte for Mennesket, men Mennesket er gjort for sig selv«. Hertil har en ydmyg Samtidig gjort den Tilføjelse, som ogsaa Erasmus maatte gøre: »og for at elske Gud og tjene ham og have den evige Glæde«.

Der er lige saa langt fra Erasmus' Kain til denne Adam som til Goethes eller Lukians Prometheus,

den hensynsløse Udtalelse af den gudløse Menneskefølelses Majestæt, som er Højden af den hedenske Humanisme.

For Erasmus var ingen Adam og intet gudløst Menneske, men en Skolar, som i Tidens Fylde var bleven en Humanist af en Teolog at være. En Student var han, den første, der ret kan kaldes saaledes her i Norden, fordi han aldrig nogensinde vilde være noget andet. Han tænkte virkelig, som der staar i en dansk Studentervise: »Hvad er imod Studentens Kaar St. Peders Hat?« Han vidste, at han kunde blive Kardinal, hvis han vilde skrive imod Luther, men gjorde det ikke, for han vidste ogsaa, at Erasmus med den røde Hat og i Violkaaben vilde tage sig lige saa naragtig ud som en Kat i Skørter. Der er en urokkelig Studenterfølelse i hans fuldkomne Rædsel for Embeder og offentlige Hverv, i hans Glæde over intet andet Hjem at have end sin Pult, ingen anden Kone end Fattigdommen — med hvem den fyrsteligt lønnede Privatmand da ogsaa levede i et overmaade fornøjeligt Ægteskab med en Overflod af Medgift — og i den ansvarsfrie Uafhængighed, hvorover han gotter sig i det slet ikke resignerede Udtryk, at kunde man ikke være Oedipus, maatte man finde sig i at være Davus. Den Rolle, han spillede som Ræsonnøren i Tidens Skuespil, kunde nok til Tider minde om den vittige Slave i den gamle Komødie. Han blev ogsaa af sin Tids alvorlige Mænd paa begge Sider betragtet som en Libertiner, en løs Person, uden bestemt Gerning og fast Overbevisning. Selv tog han det alvorligt nok med sin akademiske Aandsfrihed. »Mine Studier har aldrig tjent noget andet Parti end Kristus', der er fælles for alle« (Ep. 572). Det er godt Latin og god Kristendom, men det er ikke den stridbare Studenterfølelse, som der staar om i den samme danske Vise, der før og siden har faaet Stu-

denterne til at træde sammen som »et Broderkorps til den raske Strid mod Løgn«, og som paa hans egen Tid var levende hos Ulrich von Hutten og den danske Hans Tausen. Erasmus skrev paa Latin en »Fredens Klage«, hvori Freden klager over at blive forfulgt fra Sted til Sted af Oprøret. Tausen skrev efter dette Forbillede en dansk Vise, hvor det er Sandheden, der paa samme Maade klager over at være forfulgt af Løgnen. Det er en afgørende Forskel.

Erasmus er Student til det sidste. Som den første i Lavet skriver han i sit Svar paa Huttens Angreb de Ord, som man har betegnet som hans Program: »Derfor skal de Lærde, hvis Studium forvirres ved den lydelige Skælden, komme sammen med hinanden og ende Verdens Strid«. Saadan har al Verdens »Studenter« — Ideologer og Intellektualister — til alle Tider lavet deres Program og udrettet det samme. —

Saaledes danner man sig nu til Dags den store Erasmus fra Rotterdams aandelige Billede. Det er at mærke, at han selv frabeder sig Tilnavnet. Ligesom han af Person ikke var nogen ret Mand, men en Mandsling, saaledes synes han fra Humanismens Højdepunkt ikke dens fuldkomne Type, men dog dens første, ingen Homo, men en »Homunculus«. Med dette Navn, »et fint lille Menneske«, kaldes han af Deltagerne i det nylig nævnte humanistiske Gilde. Det er en stor Fortjeneste at have været et fint lille Menneske i en raa Tid.

Vist var han ingen Prometheus, men han havde Gnisten. Ikke som Ild, men som Lys, det rene, hvide Lys, som Holbein har lagt over hans kloge Ansigt og fine Hænder, og som ikke saa meget strider imod Mørket, som oplyser det. Det var denne rolige Flamme, der brændte i hans Lampe, som var Germaniens Lys indtil det wittenbergske Baal, og som længe derefter, snart med, snart mod den lutherske Aand, har ledet

Nordevropas Folk til de gode Videnskaber og den menneskelige Dannelse. Han er da ikke blot, som jeg begyndte med at sige, et Billede paa en Tid og dens Tanke, den nordevropæiske Humanisme, men tillige et Forbillede, der umiddelbart og igennem Mellemled har bestemt Tusinder af Aander efter sig, de nordiske Humanister i det 16. og 17. Aarhundrede, Rationalisterne i det 18. og Intellektualisterne i det 19. Han var for det lærde Evropa, hvad to Aarhundreder efter Voltaire blev for den dannede Verden og Holberg for det oplyste Norden. Og hverken Voltaire eller Holberg vilde være blevet, hvad de var, hvis ikke Erasmus først havde været.

II

I Holbergs *Peder Paars* findes et Sted, i anden Bogs tredie Sang, nogle Bemærkninger om, at »et er at være lærd, et andet vis og klog«, og under Teksten en Henvisning til en Sætning hos Erasmus om »den praktiske Klogskab (*prudentia valens*), som studerte Folk gerne savner«. Som bekendt er dette en Hovedsag i Holbergs hele Virksomhed, og det var mest derfor, han holdt saa meget af Erasmus fra Rotterdam, fordi han hos ham fandt den sunde Sans og dygtige Dannelse, som han savnede hos de andre.

I denne samme »Peder Paars« har han da ogsaa givet et flygtigt Rids af en af »de skolastiske Personer«, som det hedder i et andet Citat paa det anførte Sted, »der er ligesom de Dyr, der er til Latter for alle«. Det er Kræmmersvenden Per Ruuses Beskrivelse af den lærde Student Per Iversen (2. Bog, 1. Sang), som er holdt temmelig nær i den Stil, hvori Erasmus behandlede sin Tids Pedanter. I »Peder Paars« er Per Iversen, der i »Barselstuen« forekommer som Poet

og i »Den Vægelsindede« som Filosof, en velstuderet Nar af den Art, som Erasmus haaner i »Dumhedens Lovtale«: der tager paa alle praktiske Sager »som et Æsel paa en Lyre« og i Selskab med andre Mennesker gør den samme latterlige Figur »som en Kamel, der danser«. Han ser ud, som han ikke kan tælle til fem, og glemmer for lutter Lærdom at vaske sig og at binde sine Hoser. Men han har disputeret otte Gange i København og har en saadan Foragt for Modersmaalet og den ustuderede Almue, at han holder det for Synd at skrive paa Dansk og vil, at man skal tro, Himlen er af Glas og Maanen en Ost, naar han siger det. Han sætter Lars Hendriksens danske Bøger langt under Per Poulsens latinske, der dog ikke indeholder uden Pølsesnak:

> Han disputeret har om Romersk Sko og Hat,
> Saa rig er han paa Ord.*

Det er denne Rigdom paa Ord, dette Forraad af latinske Gloser, der et Par Hundrede Aar efter Erasmus' Tid var den første Humanismes Efterladenskab i den nordiske Latinskole. For Erasmus var Humanismen en Enhed af Form og Sag. I Afhandlingen »Om Maaden at studere« (*Opp.* I) udvikles, at *res et verba*, Ting og Ord, er hele Sagen, og den store Undersøgelse »Om det dobbelte Forraad af Sager og Ord«, altsaa om Harmonien mellem Form og Indhold, der indleder Leydener-Udgaven af hans Skrifter, giver i en gennemført Form Real- og Formal-Humanismens Program. Men naar det paa det første Sted hedder om Forholdet mellem Sager og Ord i den

* Hvem der tydes paa med *L*ars *H*enriksen, er ikke svært at gætte. Derimod er det sikkert helt tilfældigt, at Per Iversen og Per Povlsen er Navne paa bekendte Humanister fra det 16. Aarhundrede (Petrus Jairi † 1562 og Petrus Paulinus † 1572).

lærde Dannelse, at de sidste læres først, men de første er vigtigst, bliver denne Omstilling af Leddene skæbnesvanger for Latinskoledannelsen i den følgende Tid, hvor kun Ordene er tilbage.

Af denne Ordrigdom har Forfatteren af Peder Paars paa samme Sted givet et lystigt Billede. Det er den snaksomme Per Ruus selv, som ved Skibbruddet paa Anholt har mistet alt indtil Skjorten, men ikke sin akademiske Veltalenhed:

Han havde ogsaa lært en Hob latinske Gloser,
Han vidste paa det Sprog at nævne Bukser, Hoser,
Bryst, Pande, Hage, Kind, Hals, Hoved, Hud og Haar,
Tand, Øje, Næse, Mund, Arm, Hænder, Fødder, Laar.
Hans Klæder kunde han opregne indtil Skjorte,
Den Trøst tilbage var; de ellers vare borte.

Saa lærd er ogsaa Per Degn i »Erasmus Montanus«, som, mens han drikker en Snaps og fortærer et Stykke Ostebrød, »er kapabel at regne op den hele *Aurora*«. Han tænker paa Thomas Bangs latinske Glosesamling *Aurora Latinitatis* eller »Latinskhedens Morgenrøde« fra 1638, der blev brugt som Begynderbog saa langt ned i Tiden, at Steen Blicher mindes, hvordan han som otteaars Purk en hel Vinteraften forgæves og med Taarer søgte at lære sig udenad dens Motto, som ogsaa Per citerer:

Omnia conando docilis solertia vincit,

det er:

Alt forvinder, naar alt det forsøger, det villige Nemme.

Det er en grundkomisk Scene, hvor Per »æder og snakker tillige«. Det er ikke bare det, at han gør sig tyk af sin Latin; han virkelig vokser i Selvfølelse og Menighedens Agtelse derved. Et helt Skuespilhus kan den Dag i Dag le derover uden at ane noget om

den egenlige Hemmelighed derved: det lærde Sprogs Magt til at fortrylle de indviede og kyse de udenforstaaende, den sproglige »Transsubstantiation«, der forvandler et Stykke sjællandsk Grovbrød til et humanistisk *panis,* en Glose, som ved de klassiske og kirkelige Minder — de sacrale og profane Reminiscenser, skulde jeg sige — der hænger ved den, ligesom løfter Tilfredsstillelsen af en naturlig Fornødenhed op i en højere Orden. Naar Per forhøjer sig Nydelsen af sit Ostebrød ved at deklinere *panis*, er det den samme Ting, som naar Petrarca sværmer for den romerske Republik, fordi Ordet, Glosen *respublica Romana* forekommer ham klangfuldere (*sonantius*) end noget andet. For os vilde det ikke lyde mindre komisk at høre Studenterne snakke Latin over Sødgrøden eller Sulefadet ved Maaltiderne paa »Klostret«, men for dem selv var det ikke komisk, men højtideligt, da det var denne »Klosterlatin«, der forvandlede det umaadelige Ædegilde til et humanistisk Menighedsmaaltid.

I den samme Scene har Per Degn en Replik, der ligesom et Lyn oplyser Tidens Bogstavtro paa den latinske Glose. Paa Jeppes Spørgsmaal, hvad det Ord *Grammatica* vil sige, svarer han: »Det samme som Donat. Naar man binder den ind i Tyrkisk Bind, saa kaldes den *Donat*; men naar man binder den ind i hvid Pergament, saa kaldes den *Grammatica,* og *declineres* ligesom *ala.*« De sidste Ord, som han ikke siger, men udbasuner som Munken sit Ave, er Guld værd; de giver hele Sagen: naar du har Ordet, har du Tingen. Det blev Latinskolens Ide, som det havde været Romerkirkens, at man har Sagen, naar man kender Formelen. Det var saadan, man allerede i Klosterskolerne havde forvandlet Vorherres Have til en Urtegaard af Gloser (*hortulus glossarum*), som man

meget betegnende kaldte den Bøgernes Bog, det latinske Lexikon. Det var lige netop den Besked, man gav en Pebling om en Blomst, at man lærte ham at deklinere og, naar det kom højt, at definere *planta*, ligesom Per Degn deklinerer *ala*. Det var al den »Botanik«, der var Tale om, naar »Munken gik i Enge«. Helt i Per Degns Stil er det, naar en af den tyske Forhumanismes ypperste Skolemænd, Gebwyler i Schlettstadt, forklarer Panteren som »det Dyr, der i Hunkøn hedder Panterinde« (*Pardus est animal, cujus femina pardalis nuncupatur*).

Nu er Per Degn dog som bekendt ikke Hovedpersonen i Komedien, han er ingen velstuderet Nar, men en stakkels halvstuderet Røver. Han er overført fra »Peder Paars« ligesom den lærde Per Iversen, der dog ikke optræder selv i Stykket, men omtales som den største Disputator ved Københavns Universitet og saa stærk i Dialektikken (*philosophia instrumentalis*), at han efter at have gjort det ganske af med sin Modstander kan tage hans Sag og forsvare den lige saa godt, som han nylig angreb den. Saa rig er han paa Ord. »Det er Skade, den Karl ikke blev Prokurator«, hedder det om ham, »han fik en mægtig stor Næring«.

Den, der roser ham saaledes, er Stykkets Hovedperson og Titelfigur, og det er ham, som i Komedien, ligesom Per Iversen i Digtet, forestiller den Klasse af skolastiske Personer, der har et villigt Nemme (*docilis solertia*) eller en beget Hjerne, som Holberg udtrykker det, men savner praktisk Klogskab (Erasmus' *prudentia valens*). En digtet Skikkelse altsaa, men dog i stort og smaat en historisk Person, fordi Digteren i denne Figur har samlet spredte Træk til et levende Hele og fortættet en given Tid og Tilstand i dens Type. I al Fald er denne opdigtede »Eras-

mus« den eneste Skikkelse fra den nordiske Humanismes Historie, som i Betydning kan komme ved Siden af den virkelige.

Det er nok heller ikke tilfældigt, at han har faaet samme Navn som Rotterdameren. Holberg havde oprindelig anmeldt sin Komedie med Titelen »Johannes Montanus eller Hans Berg«. Han tænkte maaske paa de to paa den Tid berømte latinske Hanser og *studiosi perpetui* paa Valkendorfs Kollegium, Hans Busch og den gamle Magister Hans Been, der døde i 1708 som Ophavsmand til »en fast utrolig Mængde Disputatser«, og om hvem et vittigt Hoved gjorde en morsom Gravskrift over den Tekst af Josva 24, 32: »Og de begrove hans Ben udi Sichem« osv.:

Her ligger Hans Been
Saa død som en Sten
Og piller ej længer filosofiske Ben osv.

Men ved Trykningen forandrede han det noget udtryksløse og flove Hansenavn, som han med bedre Virkning havde brugt i »Jean de France eller Hans Fransen«, til Erasmus, sagtens fordi han fandt det berømte Humanistnavn, der ogsaa i Danmark var blevet baaret af fremragende Latinister og Lærde (Erasmus Lætus, Erasmus Bartholinus), mere passende for sin latinske Helt. I al Fald viser den Vægt, hvormed Erasmus Montanus tiltaler og omtaler sig selv med dette Navn, at han hel vel kender dets Vigtighed. Naar han f. Eks. siger: »Men de kender ikke *Erasmum Montanum* ret«, er der unægtelig mere Klem paa Navnet, end om han sagde *Johannem Montanum* i Stedet. Det river rent lydligt stærkere i Øret, og der er en historisk Resonans deri, som naturligvis ikke findes, naar Rotterdameren siger Erasmus om sig selv i sine Breve. Efternavnet

Montanus, der ikke har noget at gøre med den kirkelige Bærer af dette Navn, Sektereren Montanus fra det andet Aarhundrede, bærer han efter den ældre Humanismes Skik, at oversætte Kendingsnavnet, Berg eller Bjerre, paa Latin og ikke bare som senere føje den latinske Endelse til det. Tychos Discipel Chr. Lomberg, der døde 1647, kaldte sig *Longomontanus*; den bekendte Studenterpræst Jens Justesen Bjerre, der ligesom Per Degn deponerede fra Slagelse Skole, i Aaret 1633, kaldte sig som latinsk Forfatter *Johannes Montanus*. Ludvig Holberg derimod betegnede sig, naar han skrev Latin, ikke med noget Montanus-Navn (som *Ruptomontanus* eller lignende), men kaldte sig *Holbergius*.

Erasmus Montanus er en ung Student af Bondeslægt. Man ser paa ham, at han tilhører en grovere Race end den lille fine hollandske Humanist. Han er »en stærk, før Karl«, der »ser temmelig vel ud«, og er i det hele, hvad Erasmus nok aldrig var, Mand for at fornøje en Pige. Naar han klager over sin svage Helbred, ligesom den første Erasmus, er det kun Dovenskab, fordi han ikke kan lide legemligt Arbejde, der river i Lemmerne. Han er til Forskel fra sin Navner meget skødesløst klædt, med Hoserne nede om Benene. Han drikker ikke Vin som Erasmus, men ryger brav Tobak.

Han er ganske uden praktisk Klogskab. Han vilde umulig kunne klare sig paa en lang Rejse, som det udtrykkelig siges om ham, saaledes som Holberg selv og den rigtige Erasmus. Da han undervejs fra København af lutter Iver for at betragte Maanen og Stjernerne — han rejser om Natten — er falden tre Gange af Vognen, bemærker Bonden, der kører for ham, med en gammel humanistisk Vittighed, der er brugt om Tycho Brahe, at han vel er en klog Mand paa Him-

melen, men en stor Nar paa Jorden. Han »gaar i Tanker, som grundlærde Folk gerne plejer«; han har »saadan grundig Mine«; han taler i Distraktion til Køerne; mærker ikke, at det regner og lign. Han har ondt ved at gøre sig forstaaelig for ustuderte Personer. Han er bleven saa lærd, at han ikke kan forklare sin Mening paa sin Moders Maal, siger hans Broder. Naar han taler eller skriver til ganske ulærde Folk, løber der bestandig Latin imellem. Ligesaa, naar han taler til sig selv, især naar han er mest bevæget: »Dog betænk dig, hvad du gør, *Erasme Montane, Musarum et Apollinis pulle!*« (Yndling; egenlig: Kylling) siger han, da han har faaet det bevægelige Brev fra sin Kæreste. Man kan ordenlig se, hvordan han rejser Kammen. I saadanne Tilfælde forløser han dog helst sin Sindsbevægelse i et Citat. Saaledes udbryder han straks efter at have læst Brevet i et Citat af Ovid; et andet Sted udtaler han sin Glæde over at studere med et Sted af Cicero; sin Foragt for Menigmand giver han Udtryk ved et Vers af Vergils Æneide; Per Iversens Kompliment til ham: *Jam sumus ergo pares* er en Stump af et Epigram af Martial. Alligevel bryder han sig ikke om at læse de gamle Skrifter for deres egen Skyld. Det er Lapperi, siger han. Den store Bibelbog, han læser i i første Scene, er ikke nogen humanistisk Bog, men Brochmands Dogmatik eller en anden Paragrafbog.

Erasmus Montanus er slet ikke Humanist i den første Erasmus' Forstand, men noget ganske andet.

Erasmus Montanus er Disputator. De Folk, der nøjes med den jævneste, hvilket ikke altid vil sige den simpleste, men meget ofte den fladeste Forstaaelse af et Aandsværk, bliver gerne staaende ved dette. Holberg har skrevet en Komedie om det Uvæsen, der paa hans Tid dreves med Disputereøvelserne

mellem Studenterne ved Københavns Universitet, som han iøvrigt andet Steds (i en Universitetstale fra 1736 og i Danmarks og Norges Beskrivelse) har udtalt sin Velvilje for, naar de blev fornuftigt indrettede. Da dette Uvæsen nu ikke mere forefindes, har hans Komedie nu til Dags kun historisk Interesse.

Maaske den allerede ved sin Fremkomst var historisk. I al Fald oplyser Holberg paa det nysnævnte Sted i Rigsbeskrivelsen, at Disputatser nu, 1729, var begyndt at gaa af Brug ved de mere kultiverede Universiteter, og i Ep. 82 fra 1748, at Erasmi Montani Lærdom, at Jorden gaar rundt og Solen staar stille, i ingen Landsby mer fordømmes som Kætteri. Komediens sidste Udgiver, Julius Martensen, formoder derfor med nogen Ret, at dette Stykke, hvori saa mange Personer fra »Peder Paars« optræder, ogsaa maa tænkes at foregaa paa Peder Paarses Tid, »tre Aar for Kalmarkrig«. Herimod strider naturligvis ligesom i »Peder Paars« forskellige Træk, der røber en senere Tid, Omtalen af Montanus' Brug af Tobak, Peter den Stores Besøg i København o. fl., mens andre taler derfor: Per Degns Syngefærdighed forklares naturligst af, at han er en af de Slagelse Degne, der i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, da f. Eks. Hans Mikkelsen Ravn gik der i Skole, havde Ord for at være de bedste Sangere. Og Situationen i Komedien forudsætter naturligt, at Disputereøvelserne ved Københavns Universitet, der var blevet almindelige ved Kommunitetets Oprettelse under Frederik II, er en frisk og blomstrende og ikke en hensygnende Institution. Det filosofiske Kursus, som Montanus har gennemgaaet i Logik, Retorik og Metafysik med den afsluttende Prøve, Baccalaureus-Eksamenen, var bleven forlangt af alle, der vilde have teologisk Attestats, ved Forordning af 1675. At Montanus gør sig

saa meget til af denne Eksamen, kunde tyde paa, at den paa Stykkets Tid ikke er paabudt.

Montanus er i al Fald ikke Teolog, Holberg gaar siden »Peder Paars« i sin Satire imod Gejstligheden ikke videre end til Degnen, »hvem det vigtige Embede er betroet at sige Amen i Kirken«. Han har ikke taget teologisk Attestats, der først blev almindelig indført 1629, og synes heller ikke at ville tage den. Han bliver ved Indledningen. Skønt hans gamle Forældre højlig ønsker at høre ham prædike hjemme paa Bjerget, og skønt han har Lov dertil efter den Ret, der var tilstaaet unge Studenter i Slutningen af 16. Aarhundrede, til at prædike i deres Fødesogn, gør han sig dog ikke saa »gemen at prædike« — efter den første Erasmus' Eksempel, der siger om sine teologiske Venner: »De kan alene gøre Prædikener, jeg skriver Bøger, der skal leve for bestandig.« Men saa vidt kommer han vel aldrig. Han er kun for at disputere.

Hertil giver alt ham Stof. Blandt Emnerne for hans Disputatser findes imellem hinanden naturvidenskabelige Hypoteser: Jorden er rund; metafysiske Problemer: om Englene er skabt før Menneskene, hvorom der endnu paa Holbergs Tid disputeredes af en Bartholinus og to Montanuser (Hans Bartholin, Jacob Lodberg og Morten Reenberg); ældgamle Almensætninger fra Kloster- eller Retorskolerne eller Parodier paa saadanne: den, der drikker vel, er lyksalig, og friskbagte Paradokser ud af Øjeblikkets Inspiration: Nille er en Sten, Degnen en Hane.

Sætter man nu, hvad man efter det foregaaende vel kan have Ret til, »Erasmus Montanus«' historiske Situation til henimod Midten af det 17. Aarhundrede og husker, den komiske Overdrivelse naturligvis medregnet, at det væsenlig set var i denne Form som et formelt filosofisk Kursus som Indledning til det

teologiske Studium, at Humanismen nu fandtes ved Københavns Universitet, ser man tydeligt den Forandring, Tiden har ført med sig.

For Renæssancens Mænd var Maalet en uindskrænket Universalitet. Allerede Leo Battista Alberti, i endnu højere Grad Michelangelo og i den højeste Grad Leonardo da Vinci var paa en Gang store kunstneriske og videnskabelige Genier. Endnu i den ældste Humanisme var der noget af dette. Erasmus var en Mand, der forstod sig baade paa Kunst og Videnskab, og som med sin Pen kunde, hvad han vilde. I Slutningen af det sekstende Aarhundrede galdt det i den lutherske Humanisme mere om Kundskaber, men dog en alsidig Erkendelse af den reale Tilværelse som Forraadskammer for Teologien. Det er Melanchthons Standpunkt. Her i Danmark fremsættes Fordringen om en saadan real-filosofisk Indledning til det teologiske Studium i en Universitetstale i 1545 af Jens Sinding. I Midten af det syttende Aarhundrede galdt det for en opvakt Bondestudent med et villigt Nemme, der gennemgik det filosofisk-humanistiske Kursus ved Københavns Universitet, ikke om nogen som helst virkelig Forstaaelse af nogen Virkelighed, men alene om den logiske Haandtering af et i sig selv ligegyldigt Stof. Leonardo er en Mand, der kan alt, d. v. s. formaar alt, Erasmus og især Melanchthon Mænd, der »kan« alt, d. e. forstaar alt, Montanus er en Dreng, der »kan« alt, fordi han slet ingenting kan, ikke engang binde sine egne Hoser. Det er dette, der i Montanus' Sprog udtrykkes saaledes: »*Philosophia instrumentalis* er det eneste solide Studium. En *Philosophus instrumentalis* kan passere for en Polyhistor.« Dersom en Humanist er Skyggen af et Menneske, er Montanus Skyggen af en Skygge.

Hermed er Typen fastsat. Den unge opblæste Bonde-

student, Latineren, Disputerehelten er dens historiske Kostyme. Erasmus Montanus, Baccalaureus Philosophiæ, er et Tidsbillede fra Københavns Universitet fra o. 1650 — saaledes galede den Gang de filosofiske Hanekyllinger, der med Tiden efter endt Operation blev gode lutherske Kapuner. Men Kernen i ham er en Type, der er fremtraadt før og efter denne Tid i forskellige Kostymer. Den første Erasmus var en Humanist, den anden er Formalist.

For at trænge ind til denne Kerne i Figuren bærer Holberg sig ad som en Forsker, der foretager en Analyse; Komedien har Form som en kemisk Proces. Idet han lader dens Indhold være det, at Montanus efter en længere Tids Fraværelse vender tilbage til sin Hjemstavn, skiller han sin latinske Helt ud fra hans sædvanlige Omgivelser og stiller ham over for hans Modsætning. Han bringer Formalisten til at reagere ved at lade ham træde i Forbindelse med Realiteten. »Erasmus Montanus« er den eneste af Holbergs Komedier, hvori der ikke er Brug for nogen Intrige, fordi dens Indhold er et naturvidenskabeligt Eksperiment. De Scener, hvori Montanus efterhaanden med stigende Virkning sættes sammen og indgaar Forbindelse med Forældrene, Broderen, med Degnen, der er Indehaver af den højeste stedlige Oplysning, med Ridefogden og Jeronimus, der er beklædt med Samfundets højeste Autoritet, og til sidst med Kæresten, hvis Brev gaar ham saa nær til Hjertet, er lige saa mange Reagenser, der uddriver hans Type, indtil Formalisten træder saa haandgribeligt frem, at han, i de sidste Scener med Løjtnanten, kan overgives til manuel Behandling.

Man maa nu ikke lade sig forlede af, at Striden tilsyneladende drejer sig om et Realitetsspørgsmaal, hvori Montanus har Ret og de andre Uret. Montanus

ved ikke alene, at Jorden er rund, men ogsaa, hvorledes man er naaet til denne Erkendelse, nemlig gennem Erfaringen, ved Iagttagelse. Det gaar altsammen ganske naturligvis til, siger han som sine naturvidenskabeligt skolede Samtidige. Men han har dog Uret, ikke alene fordi han ingen Forskel gør mellem sine rigtige og urigtige Paastande, da de alle er lige gode til en Syllogisme, saa at Jorden er rund nøjagtig med samme Ret, som Per Degn er en Hane, men fordi han ikke kan gøre den rigtige Slutning af sine rigtige Forudsætninger. Han er en umoden Gymnasiast eller, om man vil, en Slags Kineser, der ikke kan bruge sin Viden til noget, ligesom hans Samtid, der har Bogtrykkerkunsten, men ikke forstaar at bruge den. Han aner ikke, hvad der følger af hans egne Forudsætninger: Iagttagelsens Sejr over Autoritetstroen — hin store reale Syllogisme, som paa hans egen Tid fører Humanismen frelst ud af Formalismen og ind i Naturalismen. Dersom det er Renæssancens Ære at have opdaget, at Mennesket er en Homo og Verden en Kosmos, og Humanismens Fortjeneste at have lavet en Litteratur ud af denne uhyre Opdagelse, saa er det Formalismens Forbandelse, at den ikke kan bruge den til andet end Foder for en Syllogisme.

Det er derfor ikke de Optrin, hvor Montanus over for Jeronimus og Ridefogden forsvarer den Sætning, at Jorden er rund, og efter den ældre Opfattelse er nær ved at blive en tragisk Helt paa denne Sag, som er Hovedscenen i Komedien. Men Hovedsagen er heller ikke, med den nyere Opfattelse, den Scene, som er det komiske Højdepunkt i Komedien, nemlig Disputatsen mellem Studenten og Degnen. Det er sandt nok intet mindre end en verdenshistorisk Situation. »Erasmus er en latterlig ung Person, der i Hovedsagen har Ret; Per Degn er en latterlig gammel Person*, der i Ho-

* Per er næppe meget mere end tredive Aar.

vedsagen har Uret – netop hvad Fremskridtets og Konservatismens Repræsentanter i Regelen ere.« (G. Brandes.) Det er rigtigt nok, men det er endnu rigtigere at sige, at de begge i Hovedsagen har Uret. Montanus og Degnen er af samme Skole, men i forskellig Klasse som Mesterlektianeren og Sinken. Ogsaa for Montanus er Verden ingen Ting, men en Formel eller en Glose; den deklineres som *ala*. Striden mellem de to er et indre akademisk Anliggende ligesom Slagsmaalsscenen paa Universitetet i »Peder Paars« og netop ikke Hovedsagen.

Hovedsagen er alle de Scener, hvori den hjemkomne Latiner støder sammen med den Tænkemaade, som man saa længe har befundet sig saa vel ved paa Bjerget. Disse Folk — Jeppe og Nille, Jakob, Montani Broder, Lisbeth, hans Fæstemø o. s. v. — er ikke bare, som det almindelig fremstilles, Dumhed, Uvidenhed, Overtro o. s. v.; de er ogsaa Virkeligheden. Det »Bjerg«, Montanus løber Panden imod, er Realiteten. Der er sund Realisme i Jeppes stilfærdige Tvivl om Tilstanden i de lærde Hjerner, i Nilles ængstelige Stritten imod Virkningen af Sønnens Syllogismer, i Jakobs uforstyrrelige Ringeagt for den Lærdom, der ingen praktiske Følger har, og ikke mindst i Lisbeths mindelige: »Sig for min Skyld, at den er flak«. Det vil sige: Tag mig, Livet og Realiteten, og lad Fanden tage Formerne!

Den Scene i fjerde Akt, hvor Montanus læser Brevet fra sin Kæreste og kommer i stor Tvivlraadighed derover, er Komediens Hovedscene. Det er virkelig en Erasmus for en Erastes, en — elsker i Stedet for en, der elsker. I den trænger Reagensstoffet, den Syre, der uddriver Pedanten, ind til Hjertet, og man ser under Huden den rene Typus: Formalismen, den upersonlige Maskine, der maler alt og alle, Bjerget og Uni-

verset, til en Masse, hvoraf der kan gøres logiske og stilistiske Figurer. Saaledes overalt: naar Montanus vil bevise, at han har Ret til at slaa sine Forældre, er det dog ikke et Menneske, der sætter sig op imod Naturen, det er kun Maskinen, der viser Tænder. Og tydeligst her: da han har udløst sin Spænding ved paa god humanistisk Maner at udspy et latinsk Citat, der ligesom Forkortelserne i den kemiske Terminologi indeholder Formlen for hans Tilfælde, er han i Virkeligheden over det værste. Han har bemægtiget sig sit Tilfælde erkendelsesteoretisk ved at udfinde dets Formel. Transsubstantationen er fuldbyrdet og Elisabeth, Jeronimus' Datter, indskrænket til en logisk Figur og et Led af hans Tankebevægelse. I Heksametrets Snurren hører man Lyden af Maskinen, der arbejder, og det vistnok pudserlige, men søde Pigebarn, som efter den første Erasmus' Ord er bestemt til i et hyggeligt Samliv at mildne Barskheden i Mandens Sind og opdrage ham med sin Daarskab, forsvinder stykkevis mellem dens Tænder. Holberg har selv fundet dette komisk og kendte maaske selv noget dertil, hvis det ellers er sandt, at han under sit Ophold i Christiania havde Tanker til en Pige, samtidig med at han halvt i Spøg, med Benyttelse af den ældste Parodi paa Montanus-Formalismen, en i Leipzig i Slutningen af det 16. Aarhundrede udkommen komisk-grundig *Dissertatio quod mulieres non sint homines,* trøstede sig til at bevise, at Fruentimmer ikke var Mennesker. Men det er dog ikke for intet, at Montanus' Sjælekamp foregaar i de fra Tragedien hentede Former — med Kærligheden paa den ene Side og Æren paa den anden. At det ogsaa kan ses fra en anden Side, naar en ung Mand, der har spundet sig ind i Konsekvenserne af sin Formel, ikke kan faa Armene fri til at favne en Pige, faar man et meget levende Indtryk af ved at tænke sig Erasmus':

»Jeg kan ikke, min Dukke, *nam contra naturam est*« oversat paa Søren Kierkegaards Sprog.

Man maa i det hele lægge godt Mærke til dette Præg af den undertrykkede Natur i Montanusfiguren, fordi den er fælles for de nordiske Humanister af denne Slags. Hos Erasmus fra Rotterdam mærker man slet ikke, at Latinen har undertrykket noget af hans medfødte Natur, den synes tværtimod at have befriet den ved at have givet ham et Middel til at udtrykke den. Han var en Intellektualist og Latinen det eneste intellektuelle Organ, der fandtes. Men over for Montanus har man straks det Indtryk, at her er et Menneske, der er slaaet fra Naturen. Ikke blot i Jakobs kaade Mund, men i Jeppes jævne Tale er der saa lifligt et Sjællandsk, som gør Ufolkeligheden i Montanus-Humanismen dobbelt indlysende, fordi det er den samme Natur, som ogsaa er Naturen i Montanus selv. Han kan godt være skælmsk og lunefuld. Da Ridefogden spørger ham, hvorfor Maanen skifter Størrelse, svarer han uden at blinke, at det kommer af, at naar den er ved at blive for stor, klipper man Stykker af den til at gøre Stjerner af. Saadan skulde han bare have svaret bestandig, den Nar! Det var paa den Maade, Holberg selv, ligesom Erasmus fra Rotterdam, gjorde sig en Morskab af dumme Spørgsmaal. Det er ogsaa klart, at Montanus morer sig over sin Broders kaade Lune ligesom Holberg selv som ældre Mand over sine Skoledrengeindfald, men naar han har rost hans Vers, glemmer han ikke at tilføje, som Holbergs første Kritiker over for hans første Vers, at Prosodien, som er det fornemmeste, fattes. Det er slet ikke til at beregne, hvor megen Natur der er tabt af vor Poesi for »Prosodiens« Skyld, hvor meget Lune der er gaaet til Spilde i vor Litteratur, før vore Forfattere lærte at

skrive som H. C. Andersen. Humanisme er et og Nationalitet og Folkelighed noget andet.

Hos Montanus bliver dette Brud mellem Natur og Kultur især tydeligt, fordi han er en Bonde, der er bleven Student, som for Resten de fleste Humanister her til Lands. Der skal gerne et Par Aldere til, for at Latinen ret kan gaa over i Blodet. Hos Montanus ser man mest Unoderne og det udvortes Væsen. Erasmus fra Rotterdam er nok Student, men egenlig ikke Akademiker, han er ogsaa i den Forstand uden for Parti, at han er uden Standsfølelse, i al Fald kender han ingen Lavsregler for sine Handlinger og Tanker. Montanus derimod er Akademiker. Det er betegnende, at naar Erasmus afviser noget, fordi det ikke er menneskeligt (*parum humanum*), slaar Montanus det hen, fordi det ikke er akademisk: »Ej, det er Lapperi, det er ikke *academicum*« (V, 2). »Det er mod *leges scholasticas et consuetudines laudabiles*« (d. e. Konsistoriums Beslutninger IV, 2). Endogsaa naar han ryger Tobak, sker det paa lavsmæssig Maade, med Pibehovedet gennem et Hul i Hatten; saaledes kalder man at smøge Tobak studentikøs, siger han med en ægte Studenterglose, der forekommer bl. a. hos Anders Bording. Hans Begreber om sømmelig Optræden er akademiske; han regner det for mindre stødende at lade en gaa i godt Selskab (hvad ogsaa Erasmus vil tillade, »hvis det dølges med en Hosten«), end at begaa en logisk Fejl i en Disputation. Hans Æresfølelse er akademisk, han er latterlig ængstelig for, hvad han kalder sin Reputations Fortabelse; han er usoldatisk som Erasmus og græder som et Barn under Eksercitsen; han anser det for mindre beskæmmende at slaa op med en Pige, med hvem han har gjort offenlig Forlovelse, end at staa fra, hvad han engang *publice* har *sustineret*. Han har en grænseløs Foragt for den menige Mand eller

vulgus og betegner den ulærde Almue med det vergilske Vers som et uformeligt og blindet Dyr. Han mener, at slige Folk i det hele ikke har nogen Tro, men maa tro, hvad han og andre Folk siger. Deri mødes han med Erasmus, naar han ønsker, at de lærde skal bringe den forstyrrede Verden i Lave.

Ellers ligner de kun lidt hinanden. Det er Holberg og Erasmus Roterodamus, der ligner hinanden. Montanus derimod er i Familie med den middelalderlige Skolastik, som Erasmus bekæmpede. Det er lærerigt at se Jakob, Montanus' Broder, i sin Kritik af Broderens latinske filosofiske Terminologi standse ved netop det samme Ord *Quidditas* (d. e. »Hvadhed«, men iøvrigt dannet paa samme Maade som flere endnu brugelige Ord: Kvalitet, Kvantitet, Identitet), som to Hundrede Aar før havde moret Erasmus saa meget i »Dumhedens Lovtale«, og som samtidigt med Holberg ogsaa Falster havde fat paa (*Amoen. philol.* I, 48). Montanus-Formalismen er overalt sig selv lig; det er en Videnskab, hvori der trods al Tilførsel af nyt Stof ingen Udvikling er, men kun Overlevering eller med andre Ord, hvad Holberg og Erasmus frygtede mest: Middelalder og Judaisme.

Erasmus Rotterdams Standpunkt indtages i Komedien af Løjtnanten, der optræder i femte Akt og helbreder Helten ved en kraftig, reel Syllogisme, der gør den kamplystne Kæbehelt til en ynkelig Soldat. Men i denne Løjtnant, der ikke er lærd, men en galant Mand, d. v. s. en dannet Verdensmand, taler Holberg selv. Ham er det, der i sin Ungdom (og sit hele Liv igennem) har drevet paa de ægte humanistiske Studier af »gamle Autores, Naturens Ret og moralske Sager«, og som maaler Studeringernes Værd efter deres Virkning paa Personligheden som en sund Selverkendelse, et venligt Sind og en ædru Tale, alt-

saa det samme, som Erasmus mener, naar han vil lære Ungdommen den *modestia civilis* og *prudentia valens*, som han savnede hos sine Kolleger. Det Dannelsesideal af en ved Humanismen forfinet, kraftig germansk Natur, som foresvævede Erasmus, da han tegnede det smukke Portræt af sin engelske Ven Colet (Ep. 435), er i det væsenlige det samme, som stod for den næste store engelske Humanist uden for England, Ludvig Holberg.

Man kan betegne Forholdet mellem de tre første Aarhundreder i den danske Humanismes Historie, det sekstende, syttende og attende, saaledes, at det sekstende Aarhundrede beherskes af Erasmus fra Rotterdam, det syttende er anskueliggjort i Erasmus Montanus og det attende væsenlig bestemt af Holberg. Men man maa da ikke glemme, at der i al Latinskoledannelse paa Grund af den Overvægt, som deri lægges paa Formsansens Udvikling, er en stadig Fare for Formalisme. Ligesom Montanustypen har været til Stede, før Holberg skrev sin Komedie, er den vendt tilbage ogsaa i andre Skikkelser end det Par Smaasager, der i Litteraturen er fæstede til dette Navn eller formede derefter (Lessings Skuespil »Der junge Gelehrte« og Fru Gyllembourgs Novelle »Montanus den yngre«).

Det første Kuld af Montanuser udgik fra Middelalderens Klosterskoler. Middelalderens Dannelse er udpræget formalistisk, ikke fordi den er uden Stof, men fordi den er uden Udvikling, paa alle Omraader, i Teologi, Retsstudium og Historieskrivning. Her hjemme er der Formalisme ikke alene i Anders Sunesens Hexaemeron, men i Saxos Danmarkshistorie. Og Skolastikkens Lærefader, Thomas af Aquino, er Urtypen paa en Formalist, d. e. en Mand, der tror at

vide, hvad han ikke har erfaret. Montanus er en Thomist, en middelalderlig Aristoteliker. Hans subjektive Paradoks: »Det er sandt, naar jeg siger det«, er den komiske Spids af Aristoteles' subjektive Postulat, at den menneskelige Hjerne indeholder Maalene for alle Ting i Naturen.

Saa kom Humanismen og snart efter den begyndende Naturalisme, Erasmus i 1520 og Francis Bacon i 1620. Lad os søge vor Viden, siger Bacon, ikke hovmodig i den menneskelige Tankes Folder, men ydmygt i en større Verden. Men samtidig kom her i Landet den lutherske Teologi og den hollandske Filologi, Universitet og Latinskole.

Først Montanus og saa Holberg. Men fordi Holberg har digtet Montanus, er *Montanismen* ikke dermed overvundet. Latinskolen bestaar bestandig og udsender især i Tider, hvor ingen stærk Virkelighedssans gav den sultne Formalisme Føde, nye Kuld af Montanuser af alle Arter: spekulative Teologer, Skolefilosoffer, Jurister, Stilistikere, Ordpoeter, og former Aanderne og paavirker Sindene umiddelbart eller ved Eftervirkning, saa at der det nittende Aarhundrede igennem findes Humanister af alle Slags, reale og formale, Erasmister og Montanister, selv blandt dem, som maaske aldrig har læst end sige skrevet et latinsk Bogstav. —

Jeg skal da ikke i den følgende Fremstilling af den latinske Humanismes Udvikling her i Landet, *Erasmus-Tiden,* indskrænke mig til dens klassiske Periode, den egenlige Latinertid i det sekstende og syttende Aarhundrede, men medtage, til den ene Side »Middelalderen«, dog kun som en Indledning, og til den anden baade det attende og nittende Aarhundrede, den moderne Humanismes Tidsalder, hvor Moders-

maalet er blevet humanistisk Organ og Latinen giver sig stærkest til Kende i sin Eftervirkning paa den akademiske Smag.

Lige saa lidt skal jeg i den psykologiske Ordning og Opstilling af den latinske Dannelses Typer, *Erasmus-Typerne,* som vil følge efter den sammenhængende Udsigt over dens Historie, binde mig til disse to Grundtyper, Erasmus og Montanus.

Men med Fremstillingen af de to Dannelsesformer, som disse Navne betegner, er der givet et Indsyn i den hele Humanismes Væsen og Udvikling og et Udtryk for denne foreløbige Erkendelse i et Billede: Manden selv og hans Skygge.

MCC
SAXO GRAMMATICUS

I

I Erasmus fra Rotterdams Dialog »Ciceronianeren«, der handler om at skrive Latin, søger den forstandige *Bulephorus* eller, som vi vilde sige, Praktikus forgæves at overbevise den pedantiske *Nosoponus,* »Dr. Svagmaticus«, om, at der ogsaa i disse Tider og uden for de latinske Lande skrives godt Latin, selv om det ikke er Ciceros Sprog. For den italienske Filolog er selv Cicero ikke ciceroniansk nok. Efter at alle de tyske og engelske Latinister er faldet for denne Pennepiners Dom, foreslaar Bulephorus, der taler paa Erasmus' Vegne, at gaa til Holland.

Nosoponus: Først til Skotland, foreslaar jeg.

Bulephorus: Gerne. Dersom jeg kun kendte nogen paa de Kanter, som jeg kunde tro du vilde lade gælde. Nej, saa hellere til Danmark, som har givet os *Saxo Grammaticus,* der har sammenskrevet sit Folks Historie i en stor og glimrende Stil.

Nosoponus: Jeg tilstaar det: en levende Aand og et tindrende Talent, en Stil, som aldrig slappes eller sover, dertil en forunderlig Fylde af Ord, Tankesprog i Mængde, en beundringsværdig Afveksling i Billeder og Figurer, saa at det næsten ikke er til at fatte, fra hvilke Kilder der paa hin Tid i Danmark har

kunnet tilflyde et Menneske en saadan Vælde i Stilen. Men Træk af Cicero skal du næppe kunne finde hos ham (*Opp.* I, 1013).

Med disse Ord er givet den store Humanists Tilstaaelse for, at der i al Fald i Danmark og i den latinske Stil fandtes »Humanister« før »Humanismen«. Erasmus har ikke vidst mere af, at dens Kilde netop var i hans Blækhus, end Folk, hvis Gerning har haft Følger i Historien, plejer at tænke over, at de laver Verdenshistorie, naar de gør deres Arbejde.

Hermed er tillige givet den humanistiske Opfattelse af Saxo, den danske Litteraturs Grundlægger, hvorefter han ikke først og fremmest er dansk Historieskriver, men udelukkende latinsk Stilist. Det er rigtignok ikke den hele Saxo, men en god Del af ham. Det er den, som er udtrykt i hans Tilnavn: *Grammaticus* eller Sprogmester. Medens »den sjællandske Krønike«, der er et Par Slægtled yngre end Saxo, ligesom hans samtidige, Svend Aagesen, berømmer hans fine Latin uden at kende dette Tilnavn, forekommer det baade i »den jyske Krønike«, det Udtog af Danmarkshistorien fra det 14. Aarhundrede, der gaar under Thomas Gheysmers Navn, og i nogle Vers paa rimet Hexameter, som Saxos Udgiver fra 1644, Stephanius, fandt i »et meget gammelt Haandskrift«:

Saxo Sprogmester, Danmarks Blomst og dets Æres Befæster,
Synger mangfoldige Kongers Bedrifter i smagfulde Skrifter.
Tier, Ovider, Vergiler, Tuller, som maalløse Muler!
Ham skal I vige: naar han tager paa, har I intet at sige.

Almindelig kendt blev Tilnavnet ved Chr. Pedersens Udgave 1514, i hvis Forord Bogtrykkeren Jodocus Badius i den Anledning advarer ukyndige Læsere

mod en nærliggende Misforstaaelse. Ligesom man af Forfatterens Navn ikke maa tro, at han er en Sakser, »thi han er født i Sjælland, som er en Del af Danmark«, maa man af hans Tilnavn ingenlunde slutte, at han har været Skolemester af Profession. »Men efter Suetonius er en Grammatiker den, som omhyggeligt, skarpsindigt og kyndigt ved at tale eller skrive. Med dette Navn holder Cornelius Nepos for at man bør kalde Fortolkerne af Digtere og Talere. — Derfor har de ypperste Fortolkere af Digtere og Lærere for Stæder som Servius, Donatus og adskillige andre ladet sig nøje med Navn af Sprogmester og mer end billigt er afholdet sig fra klingende og klirrende Titler, hvisaarsag man maa fordøje den Tort, at Navnet paa saadan ærefuld Bestilling er tilfaldet uvittige Indbankere af den første Børnelærdom. Jeg har skrevet dette, for at det Navn ikke skal blive regnet Saxo til Skam, som han med saa god en Grund synes at have valgt sig til Ære.«

Som man ser, er det det gamle Humanist-Navn, som det gælder at bringe til Ære paa ny. Samtidig med at den parisiske Humanist skiller den danske Historieskriver fra Aar 1200, »en Grammatiker, af Fødsel en Sjællænder«, som han kaldes paa Titelbladet, medens baade den sjællandske og jyske Krønike kalder ham Klerk, ud fra ethvert Fællesskab med Kloster- og Domskolernes Undervisning, stiller han ham i ligefrem Fortsættelse af den seneste Oldtids Kritikere og Lærere ved de kommunale Retor-Skoler, der endnu i den tidlige Middelalder stod tilbage som den sidste levende Levning af den antike Dannelse. Saaledes fører han Traaden fra det sekstende Aarhundredes Humanisme gennem det mørke Tidsrum tilbage til dens Udspring. I hans Forklaring af Ordet Grammaticus ligger ret forstaaet Humanismens Hi-

storie fra den antike Dannelses Hendøen til dens Renæssance. For vort Lands Vedkommende betegner Navnet Saxo Grammaticus den umiddelbare Forbindelse mellem den antike Litteratur og den moderne Humanisme. Denne Forbindelse er det endnu muligt at stadfæste paa en meget levende Maade.

I det nye Aarhundredes første Aar, den 21. Marts 1201, døde Erkebiskop Absalon. Hans Testamente er endnu bevaret.

Det er ikke skrevet af ham selv og giver altsaa ikke i ligefrem Forstand nogen Oplysning om den Absalons-Aand, som det maatte være en dansk Historieskrivers største Skat at kende igennem Ord af hans egen Mund. Det er heller ikke skrevet af den Mand, der efter dets egen Ordlyd var Erkebiskoppens Skriver, nemlig Saxo. Hvis saa var, vilde han unægtelig have gjort sig fuldt fortjent til Per Degns Berømmelse for at have bødet meget paa Latinen med danske Ord. Det er i dette »Køkkenlatin«, som maaske netop skyldes Absalons Køkkenskriver, siden ikke mindre end tre af hans Kokke er betænkt i Testamentet, at »en blakket Hest« optræder paa Latin for større Tydeligheds Skyld som *equus blaccatus*, og »en foret Kappe« kaldes *cappa forata*.

Alligevel fortæller naturligvis Absalons sidste Villie et og andet om hans Levevis, ikke alene ved Opregningen af de mange Genstande af hans Løsøre, der maatte kunne hjælpe en Romanskrivers Fantasi med at udstyre et absalonsk Interiør, og om hans Sindelag, ogsaa ud over hvad man kan slutte af de erkebiskoppelige Gaver til Sorø og Lund og til de landflygtige norske Prælater. Det er et lille, men talende Træk, at han giver sin Broder Esbern »den Tumling, hvoraf hans Fader plejede at tage Drikke«.

Mærkeligst i historisk Henseende er dog følgende:

Saxoni clerico suo duas marcas argenti et dimidiam concessit, quos sibi donavit. Saxo debet duos libros, quos archiepiscopus ei concesserat, ad monasterium de Sora referre.

Altsaa: »Saxo, sin Klerk, har han overladt halvtredje Mark Sølv, som han har givet ham. Saxo skylder at afgive de to Bøger, som Erkebiskoppen havde overladt ham, til Klosteret af Sor.«

De faa Linier er en Ur-Kilde i Humanismens Historie i Danmark. Der kan nemlig ikke godt være nogen Tvivl om, at der med den bogelskende Klerk menes Historieskriveren, som i Fortalen til sit Værk nævner sig som den ringeste af Absalons Følge. De mere eller mindre sandsynlige Slutninger, som heraf kan drages om Saxos personlige Stilling og hans Forhold til Absalon: at Tilnavnet Lange, som tillægges ham i den sjællandske Krønike, ikke har været hans Slægtsnavn, og at han i al Fald paa Testamentets Tid ikke har været Provst i Roskilde, som han kaldes i Stephanius' Vers, vedkommer ikke denne Sammenhæng. Det gør i og for sig den forholdsvis beskedne Pengegave, et eftergivet Laan, ikke heller, skønt det er paafaldende, at Absalon, der betænker de norske Prælater med 50 Mark hver og Erkebispen med 100, kun har Raad til at eftergive Saxo et beskedent Laan af nogle Hundrede Kroner,* ikke efterlader sin Klerk nogen personlig Mindegave i Lighed med dem, han har tilstaaet sine Kokke, ja, end ikke sikrer ham Brugen af de to Bøger, han har laant ham, saa længe han har dem nødig. Man kunde heraf gætte, som nogle har gjort, at Saxo paa Testamentets Tid ikke mere har haft Absalons Ven-

* Hvad enten man oversætter det utydelige Udtryk *quos sibi donavit:* »som Absalon har givet Saxo« eller af Hensyn til det følgende *quos archiepiscopus ei concesserat:* »som Saxo har givet Absalon [et Gældsbevis for]«, bliver Sagen selv den samme.

skab, maaske ikke heller været i hans Tjeneste, og gøre endnu mere vidtgaaende Slutninger om Saxos Forfatterskab: at han paa Testamentets Tid — imod den almindelige Opfattelse — ikke havde faaet noget af sit Historieværk færdigt, i al Fald ikke forelagt Absalon noget. Hermed vilde det stemme, at Fremstillingen i det saakaldte Absalonsparti af Danmarkshistorien, som den nu foreligger, ved mange Træk, f. Eks. ved Omtalen af Absalon som »en Yngling«, mere tyder paa en senere Bearbejdelse end en samtidig Optegnelse af Stoffet. Absalon, der efter Saxos egne Ord i Fortalen nødte ham til at paatage sig det store Arbejde, skulde da ogsaa ved en Paamindelse i Testamentet om at afgive de Hjælpemidler, han havde betroet ham, efter sin Død have nødet ham til at fuldende det.

Saa usikre disse Slutninger er, er det dog overvejende sandsynligt, at de to Bøger, der omtales i Testamentet, virkelig har været Saxo overladt af Absalon til Brug ved Danmarkshistorien.

De romerske Historieskrivere, som Saxo har haft til Forbilleder for sin Stil, er ingen af dem, som man i Renæssancetiden kendte og skattede, hverken Livius eller Tacitus, men Sallust, dog kun forsvindende, Curtius, noget mere, Justinus og Valerius Maximus, den sidste aldeles overvejende. Af Justinus' i Middelalderen meget læste Udtog af Verdenshistorien, der er skrevet i et jævnt og naturligt Sprog, har han især laant en Mængde enkelte Udtryk; derimod har han med faa eller ingen Forandringer udskrevet en Mængde Fraser af den forskruede Valerius Maximus. Medens han kan have haft sit Kendskab til den største Del af de romerske Skribenter og Digtere, han benytter, af Læsebøger, maa han i al Fald have haft disse to Historieskrivere for sig i Helhed.

Nu ved man, at der paa Universitetsbiblioteket i

København før Branden i 1728 fandtes et Haandskrift af Valerius Maximus, som Stephanius benyttede, med Paaskrift »Sankte Marie Bog af Sor ved Erkebiskop Absalons Haand«. Og endnu findes paa det kgl. Bibliotek et Haandskrift af Justinus med ganske ligelydende Paategnelse. Det er da efter al Sandsynlighed disse to Bøger, som Absalon »havde overladt« Saxo og Testamentet paalægger ham at give tilbage. Var maaske det samtidig tilintetgjorte Gældsbevis paa 2½ Mark Købesummen for en af eller begge disse Bøger, som Absalon i sin Tid havde sat sin Skriver i Stand til at skaffe sig, før han begyndte paa Danmarkshistorien? Af nogle bevarede Fragmenter ved man, at der i al Fald af Justinus fandtes flere Haandskrifter her i Landet paa den Tid, saa det vel ikke har været nogen Herregaard at købe et af dem.

I al Fald er det lidet rimeligt, som mange efter Paategningen »ved Absalons Haand« har troet, at Absalon selv har afskrevet den kønne Justinus, altsaa ogsaa Valerius Maximus. Hel umuligt var det vel ikke. At afskrive Justinus eller Curtius i Paris vilde for en vordende dansk Statsmand i Slutningen af det tolvte Aarhundrede svare til at læse Sybel og høre Bismarck og Bebel i Berlin i Slutningen af det nittende. Det var ikke først Jacob von Thybo, der fandt paa at læse Mester Mons Vingaards Alexander (Oversættelsen af Curtius) »seksten Gange og mere og føre sig den til Nytte i adskillige Krige«. Men efter alt at dømme er Justinushaandskriftet her fra Landet. Haanden er en faglært Afskrivers, uden større Forstaaelse af Teksten, og, hvad der er afgørende, »ved Absalons Haand« kan ikke som i Breve (*per manum alicujus datum*) betyde: skrevet, men: givet (*donatum*) ved en skriftlig (testamentarisk) Bestemmelse (*per manum*) af Absalon.

Men ogsaa uden denne Antagelse er den gamle Bog

højtideligt nok. Skriver den sig ikke fra Absalons Haand, saa har den sikkert været i Saxos. Slaar man den op paa Bibliotekets Læsesal, mindes man ved Modsætningen den Tid, da det var en Videnskab at prente en saadan Bog og et helt Bibliotek at eje den. Men endnu tydeligere fornemmer man Sammenhængen.

For ved Bogen er indheftet nogle Papirark. Paa det forreste findes med en ren og klar Renæssance-Haand en Tilskrift fra Professor Hans Olufsen Slangerup (d. 1596) til den kongelige Sekretær Hr. Absalon Juel til Mejlgaard, hvoraf det fremgaar, at *D.* Hans for faa Aar siden paa Kludetorvet i København har fundet »denne kostelige Bog, som Erkebiskop Absalon for mer end 400 Aar siden har udpløjet med sin egen Haand og efterladt kommende Slægter til et Minde om hans enestaaende Energi, rene Smag og Verdenskundskab«. Derefter følger med en stor og tyk Haandskrift med mange pralende Slyngninger en Dedikation til Christian den Femte og Charlotte Amalie af 1. April 1692 fra ovenmeldte Mester Mogens Vingaard. Han meddeler, at han er kommen over Bogen en Gang, han skulde værdsætte en københavnsk Borgers Bogsamling, hvortil den var kommen fra Hr. Tage Høg til Førslevgaard (af de bogelskende Høger). Han har da holdt det for sømmeligt at skikke den til Kongen selv »ligesom de største Fisk, som er Marsvin og Pighvarre, sendes til Kongens Bord, for ikke at slæbes i Skarnet paa Lastdragernes Skuldre«, og til Dronningen, »thi ligervis som Semiramis, Assyriernes Dronning o. s. v. og Tomyris, Skyternes Dronning, der i et Feltslag overvandt den stormægtige Perserkonge og det svare Lyn i Krigen Cyrus o. s. v. o. s. v. og Amazonerne o. s. v. have udmærket sig ved ægte kongelige og heroiske Dyder o. s. v., saaledes udmærker Dronning Charlotte Amalie sig ved Fromhed og kristelige Dyder o. s. v.

o. s. v.« i en Stil, der viser, at ikke blot Tordenskjold, men Holberg er i Luften.

Ogsaa Bøger har Historie. Naar man læser Absalons Justinus med dens Tilskrifter, hvortil ogsaa de paa dens sidste Side indførte Sorø-Annaler fra 1202—1347 hører, læser man med det samme det Stykke af den danske Humanismes Historie fra Saxo til Holberg, som er Indholdet af nærværende Undersøgelse. Paa Baggrund af Testamentets og Klosterannalens praktiske Latin træder de to Bøger frem, Absalons Gave, Udtrykket for den bevidste Tilslutning til Oldtidslitteraturen, altsaa hvad man kalder Humanisme. Medens Haandskriftets kærligt omhyggelige Munkeprent vidner om Middelalderens beskedne og oversete Arbejde, som uden at begære nogen Ære for sig selv lagde Grunden for den nyere Tids aandelige Genfødelse, taler Tilskrifterne alene ved deres Tegn, Dr. Hans Slangerups ranke Bogstaver og kraftige Stil og Mester Mons Vingaards Kruseduller, om den meget forskellige Aand, hvori man i Humanismens Hovedtider, Erasmus' og Montanus' Aarhundreder, har modtaget Arven fra Oldtiden — omtrent paa samme Maade som Fundet af det første Guldhorn i 1639 og de to Horns Forsvinden i 1802 ledsages af to Digte, Biskop Vinstrups *Cornicen Danicus* og Oehlenschlægers »Guldhornene«, der hver betegner sin Tid. Ogsaa i Bogens ydre Skæbner er der noget betegnende for Humanismens Omskiftelser: fra Klosteret til Kludetorvet, fra Renæssanceprofessoren til den humanistiske Adelsmand, og saa videre til Foden af den enevældige Trone.

Kosteligst er Urteksten. Paa disse stærke Blade, hvor jeg nu lægger min Haand, har Absalons og Saxos Hænder ligget. Jeg »konstaterer« ikke alene en historisk Erkendelse, jeg sanser den, omtrent som naar jeg en Sommerdag under susende Bøge lader mig bære op

imod Tidens Strøm af Overliggeren paa en Kæmpehøj. Jeg rører ved Sammenhængen.

At der er en saadan Sammenhæng i den europæiske Kultur fra Oldtid til Nutid igennem Middelalderen, har vore Dages Forskning længe vidst. Det »mørke Tidsrum« svinder mere og mere og findes snart ikke længer.

Man ser, hvordan »Lyset«, naar man dermed mener den fra Oldtiden arvede boglige Dannelse, flytter sig, snart svagere, snart stærkere, uden nogensinde at slukkes helt. Man ser, hvorledes Undervisningen jævnt hen skifter Organer: Akademier — Retorskoler — Klosterskoler — Domskoler og deraf Universiteter og Akademier paa ny, og Dannelsen flytter sine Bosteder: fra Athen til Alexandria, Rom, det romaniserede Landomraade og derfra til Barbarerne. Imod Nord gaar Linien fra Gallien til Irerne, derpaa til England, der har latinsk Litteratur o. 700, derfra til Frankrig under Karl den Store, efter Karls-Tiden til Tyskland, der har verdslig Latindigtning o. 1000, indtil de spredte Lys løber sammen i den nordiske Middelalders litterære Blomstringstid i Hundredaaret før og efter 1200. I dette Mærkeaar skrev Saxo.

Et Mindesmærke om denne middelalderlige Dannelses Sammenhæng med den antike Kultur er den Forfatter, som har haft større Betydning for Saxos almindelige humanistiske Dannelse end de to Historikere, som han brugte til Forbilleder for sit Værk, nemlig Martianus Capella. En afrikansk Sagfører, ikke kristen, skrev o. 470 i Rom et stort Værk i ni Bøger, hvoraf de to er bevarede, som i allegorisk Form under Titelen »Om Merkurs Bryllup med Filologien« giver en Indledning til en Lærebog i de syv frie Kunster og Videnskaber. Forfatteren fortæller heri sin Søn en Myte, at *Mercurius,* der betyder Logos eller den in-

telligible Form, skal ægte den i ham forelskede *Philologia* eller Encyklopædien. Hun smykkes til Brylluppet af Muser og Gratier, men da hun skønnes at være for tung til at stige til de himmelske Boliger paa Grund af de mange Bøger, hun har slugt, gives der hende en Spydrikke, hvorpaa hun giver alle Bøgerne fra sig igen, som saa de forskellige Kunster og Videnskaber hver til sit Brug omhyggeligt opsamler. Under Brylluppet foredrager syv Jomfruer af Merkurs Husstand efter Rækken ganske tørt Summen af de syv frie Kunster: Grammatik, Dialektik, Retorik, altsaa hvad man i Middelalderen kaldte *Trivium,* Geometri (hvorunder Geografi), Aritmetik, Astronomi og Harmoni (hvorunder Metrik), altsaa *Quadrivium*, altsammen under Afbrydelser og Indvendinger fra Gudernes Side. Da det synes at trække vel længe ud, og Venus især keder sig over al Maade ved dette lærde Bryllup, tilstedes der ikke Medicinen og Arkitekturen Adgang, som ogsaa menes at være vel massive for den himmelske Smag. Bogen, der som en menippeisk Satire er skreven paa Prosa med indføjede Vers, ender:

Habes senilem, Martiane, fabulam —
En Oldings-Lære har du, Martianus, her.

Den blev gennem hele den første Middelalder brugt som Læsebog og var meget ofte det eneste Grundlag for den Tids akademiske Dannelse. Om dens Virkning her i Norden er det nok at oplyse, at den samtidig har givet Saxo Formen for den poetiske Del af hans Danmarkshistorie og, maaske ad Omveje, Snorre for hans islandske Mytologi, der meddeler Stoffet allegorisk som en Samtale med Guderne. Saxos Forhold til Martianus Capella er ellers som den udvoksne Skribents til Lærebogen. Han har benyttet alle de Versemaal, der forekommer hos Martianus, men ogsaa ad-

skillige andre; i sin Prosa efterligner han ham ikke, skønt han naturligvis laaner baade Ord og Udtryk fra ham, især i den geografiske Del af Fortalen, men forudsætter ham bestandig.

For Saxo som for den ældre Middelalder i det hele betyder denne Bog nemlig Traditionen fra Oldtiden, Skolen. Det er den vigtigste Bog i Middelalderens førhumanistiske Litteratur og den nødvendige Forudsætning for det humanistiske Gennembrud i dens Slutning, fordi den indeholder selve den antike Dannelses Rammer og Rubrikker og fra Slægt til Slægt aftrykker dem i Barbarernes Hjerner.

Den Allegori, som dens Forfatter har gjort i »Mercurs og Filologiens Bryllup«, er vistnok mere træffende, end han selv og den allegori-elskende Middelalder har anet. Medens den antike Dannelse var opstegen til sit Elysion, opsamlede den middelalderlige Humanisme dens Levninger.

I Stedet for denne Papir-Allegori har man fra vor Tids Stade betegnet Forholdet mellem Oldtiden og Middelalderen med et levende Billede saaledes, at Middelalderen er som et stort og lærvilligt Barn, der har faaet en meget gammel Mand til Lærer, til hvis Ord det lytter uden altid at forstaa dem ret og uden at kunne forlige dem med sin Natur. Hvad man kalder Renæssancen er da, personlig følt, ikke andet end den Jubel, som Drengen, paa Springet til at blive en Yngling, føler ved en Dag pludselig at opdage, at hans Lærer ogsaa har været ung, og at han forstaar ham. Det Udtog eller Afkog af Oldtidens Dannelse, som lærtes i Middelalderens syv frie Kunster efter Martianus Capella, var virkelig en senil Fabel, som han selv siger, en tandløs Tale. Det er ikke Humanismen, der har fortsat Oldtidens Kultur i ligefrem Forstand; Middelalderen har gjort det, uden Afbrydelse, men

som en Flod, der langsomt sander til uden Tilløb. Humanismen vender tilbage til Kilden. Der kan derfor i den tidlige Middelalder med Rette tales om en latinsk eller endog romersk Kultur: Romersproget blev Middelalderens intellektuelle Organ, Romerretten Barbarernes Lov og Romerkirken Romerrigets Arving, dannet, som Augustin udtrykkelig fremhæver, efter dets Fortegning. Men om en Humanisme i egenlig Forstand, altsaa en bevidst Tilslutning til Oldtidens Aand og det antike Livssyn, kan der ikke tales i nogen middelalderlig »Protorenæssance«, under Karl den Store saa lidt som hos Kirkefædrene med deres Klassikercitater. De karolingiske Humanister er »Seminarister«, Folk, som ikke kender Kilderne til deres Dannelse og Grænserne for deres aandelige Eje. Først i den store middelalderlige Oplysningstid paa begge Sider Aar 1200, da det hele nordlige Europa er i fuldt aandeligt Arbejde paa Latinen eller i Folkemaalene, da Universiteterne udvikler sig af de friere Domskoler og Skolastikken i sin oprindelige Skikkelse har sat et selvstændigt Tankearbejde i Stedet for den tidligere blot modtagende Kundskabstilegnelse, dæmrer et humanistisk Princip frem i Abælards liberale Teologi. Man kan i al Fald tale om et humanistisk Element i denne den moderne Dannelses første Gæringstid. Inden for den danske Litteratur omkring 1200 findes det hos Saxo.

II

Den danske Nationalpoesi har lige fra den Tid, den blev sig bevidst, følt sin Afhængighed af Saxo. Johannes Ewalds nordiske Digtning er, ogsaa uden for de Værker, hvis Emne er taget af Saxo, gennemlynet af Træk og Mindelser fra Danmarkshistorien. Oehlen-

schlæger (i »St. Hansaftenspil«) og Ingemann (i »Valdemar Sejr«) har hver paa sin Vis opstillet et poetisk Billede af »Saxo i hans Celle« ved Indgangen til deres nationale Heltedigtning. Denne Celle har virkelig været den Helligdom, hvor den danske Romantik har indviet sine Faner.

Men paa dette samme Sted tager ogsaa den danske Humanisme sin Begyndelse. Det Billede af Saxo, der arbejder i sin Celle, som den romantiske Poesi har søgt at fremtrylle ved sine Midler, kan den filologiske Videnskab fremstille paa en anden Maade. Af al den Herlighed, hvormed Oehlenschlæger paa dette Sted mætter sin barnlige Fantasi:

> Pergamenter af Alder graa,
> Gamle Skjolde med Skrifter paa,
> Træbark med halvudslukt Ciffer,
> Stene med Runer og Hieroglypher,

har den kun et Stykke graat Pergament at arbejde med. Men det kan man til Gengæld tage og føle paa.

Et af de herligste Steder i Saxos Danmarkshistorie og det modneste Udtryk for hans Kunst er den Skildring i Slutningen af sidste Bog, der kroner Værket: Absalons Sejr over Bugislav af Pommern anden Pinsedag d. 21. Maj 1184. Denne Begivenhed, der for Saxo er Naglen i Danmarkshistorien, da det var ved den, at de langvarige Venderkrige endtes, Danmarks Herredømme paa Havet befæstedes og dets Selvstændighed over for den tyske Kejser sikredes, er berettet i en Stil, der er Emnet værdig, ingen Betragtninger, lutter Handling, med en Fart og et Brag, som seks Hundrede Aar derefter har givet Genlyd i Ewalds Kongesang. Uden at ty til Symboler eller Allegorier har Saxo alene ved Billedet af den danske Flaades Tilsynekomst igen-

nem Taagen lagt en saadan Glans og Varme over sine Ord, at den lydelige Sang, som det unge danske Mandskab istemmer, da de faar den fjendtlige Flaade i Syne, klinger i ens Ører som en Pinsesalme.

»Dette var altsaa den Dag, som tvang den ved Glimtet af Absalon blindede fjendtlige Flaade til at taale enten Flugt eller Fordærvelse; som gjorde Ende paa saa mange Vildfarter og Farer paa Havet; som rensede de sjællandske Havne og det baltiske Sund for Piraternes pestsvangre Indfald; som tvang Barbarernes tøjlesløse Vildskab under Aaget og gjorde vort Fædreland, næppe sin egen Friheds Værge, til Vendens Herskerinde.«

Det var »den signede Dag, som vi saa ned til os af Himmelen komme«. Paa den Pinsedag blev det Danmark til, hvis Billede Saxo har givet i sin Bog, og af hvis Aand han er opfyldt. Dette Sted i Danmarkshistorien, det eneste, hvis Stil er ret hel, fordi hvert Ord vidner om Skriverens dybe Betagethed af Bedriften, er aandshistorisk set Udspringet for dansk Fædrelandsfølelse og dansk Heltedigtning. Det er denne levende Lyd, der har forplantet sig som en sagte Torden til Ewald og Oehlenschlæger.

Paa dette Sted giver Saxo nu et af de sidste Træk til det Billede af Absalons Høvdingeskikkelse, som han vel ikke har fremstillet noget Sted som en Helhed, men som samler sig af sig selv under Læsningen af hans Bog. Saxo fortæller, at da Absalon om Aftenen kommer tilbage fra Forfølgelsen og finder sine Folk i Færd med Byttet, vil han ingen Del have deri. »Thi han holdt det for stateligst (*speciosum*), at Æren tilflød ham, Byttet Soldaterne. (*Hist. Dan. ed. P. E. Müller p. 976.*) Et kongeligt Ord, som synes taget lige ud af Absalons Væsen ikke mindre end den »Humanitet«, som paa Bogens sidste Blad tillægges ham imod den overvundne Fjende.

Men det er hverken nordisk *höfðingjabragð* eller romersk *humanitas*. Det er middelalderlig Humanisme.

For tredive Aar siden fandt man i Stadsbiblioteket i Angers i Departementet Maine-et-Loire i Frankrig som Bindfoder om et Haandskrift fra det femtende Aarhundrede fire Pergamentblade i Kvartformat, der af Gaston Paris straks skønnedes at tilhøre Saxos Danmarkshistorie. Haandskriftfragmentet havde det mærkelige ved sig, at der i den brede Rand og de vide Rum mellem Linjerne var gjort en Mængde Tilføjelser. Herimellem var en Del i en senere Tid tilskrevne Oversættelser og Forklaringer til Teksten, men det overvejende Antal skyldtes en samtidig Haand, tilsyneladende den samme, som havde skrevet Teksten, og indeholdt virkelige Stilrettelser og Indskud i Teksten, som fornuftigvis ikke kunde være gjorte af andre end Værkets Forfatter. Gaston Paris dømte da ogsaa, at man i Angers-Fragmentet havde en Del af Saxos Kladde. Herom er der vel senere rejst Tvivl, men, som det vil ses, uden Føje.

Fragmentet begynder kort efter Begyndelsen af Saxos første Bog med Omtalen af Skjold. Naar de samtidige Tilføjelser betegnes med ( ), de senere med [ ], ser den første Tekstside saaledes ud i dansk Oversættelse:

— aflagde Prøve. Og saa store vare Beviserne paa hans Evner, at efter ham de øvrige (eller følgende) Danekonger med et fælles Navn kaldtes Skjoldunger.

Saaledes overgik Skjold sine Kræfters Fylde med sin Sjæls Modenhed (eller: Da han m. s. S. M. overgik sine Kræfters Støtte* eller: Da han med de herligste Beviser paa sin Evne eller med sin Aands Friskhed o. sin Alders St., overvældede han ogsaa Nabofolkene

* *stabilimentum*, jvfr. *Valer. Maxim. 7, 6, 1.*

med sin Glans) og førte Dyster [Krige], til hvilke næppe nok hans Alder tillod ham at være Tilskuer (eller han for sin Grønhed kunde være Tilskuer). —

Fortællingen gaar saa videre i Teksten selv med en kort Omtale af Skjolds Tvekamp med Tyskeren Skate og hans derpaa følgende Ægteskab med Alvild og fortsætter uden nogen nærmere Redegørelse for Skjolds Karakter som Konge og Menneske med hans Søn og Efterfølger Gram.

Men i Randen er der paa dette Sted med Indskudstegn af den samtidige Haand gjort en længere Tilføjelse:

Denne var (*rettet til:* fremtraadte) lige udmærket ved Vaaben og Kærlighed til Fædrelandet. For han ophævede nemlig uretfærdige Love, indførte gavnlige og iværksatte med største Flid alt, hvad der tjente til at forbedre Fædrelandets Tilstand. Men derfor vandt han ved sin Dygtighed Riget tilbage, som hans Fader ved sin Slethed havde mistet. Han indførte (*rettet til:* udgav) først den Lov, at Frigivelser kunde gøres ugyldige,* fordi en Træl, hvem han engang havde givet Friheden, ved skjulte Rænker stod ham efter Livet. Ædlinge saa han ikke alene til gode af sine egne Midler, men ogsaa ved det fra Fjenden tagne Bytte; thi, som han plejede at paastaa eller som han sagde, burde der tilflyde Krigerne Penge, men Høvdingen Ære, som han forklarede (*udprikket*). Han betalte Hvermands Gæld af sin Kasse, og ret ligesom kappedes med andre Kongers Tapperhed ved sin Godgørenhed og Mildhed.

* *recidendarum manumissionum,* jvfr. *Valer Max. 2, 6, 7.*

De syge og trængende bragte han Lise, og Lindring til de nødlidende. —

Hermed ender den læselige Tekst paa Bladet, der er beskaaret for at kunne bruges som Bogbind.

Men hvad der er, er ogsaa tilstrækkeligt. Hvad de over Linierne tilskrevne Udtryksændringer gør mere end sandsynligt, gør Tilføjelsen sikkert. Vi har for os et Stykke af Saxos Arbejde i dets første eller foreløbige Nedskrift eller Afskrift med Rettelser af Forfatteren selv. Et lykkeligt Tilfælde har sat os i Stand til at kigge Saxo over Skulderen ved hans Arbejde og lytte til den danske Humanismes Udspring af dens Kilde.

Meget oplysende er allerede Rettelserne mellem Linierne, hvoraf enkelte maa være gaaet over i den endelige Redaktion, da de findes i den Tekst, der nu erstatter os de manglende fuldstændige Haandskrifter af Saxo, Christian Pedersens Pariserudgave af 1514. De viser i al Fald, at Saxo ikke har anset det for saa ørkesløst som Erasmus at anvende en Aften paa en Periode.

Men vigtigere er Tilføjelsen. Og inden for denne er det atter den Vending, at Pengene bør tilfalde Krigerne, Æren Høvdingen, som fanger Øjet. Det er, som man vil se, Absalons Ord fra Slutningen af Værket, der temmelig ordret indsættes i dets Begyndelse. Man bliver saa opmærksom paa, at ogsaa de andre Statsmandsfortrin og menneskelige Dyder, baade Mildheden og Strengheden, som Saxo, saa vidt det kan ses uden nogen som helst Hjemmel i Overleveringen, har tillagt Kong Skjold, genfindes Træk for Træk i hvad han fortæller om Absalon: fra hans ubønhørlige Strenghed over for al Slags Svig og Upaalidelighed til den varme Mursten, han saa kærligt raader den gamle, alderdomsforfrosne Erkebiskop Eskil til at tage hos sig i Sengen om Aftenen. Og man forstaar saa, at den

udtrykkelige Fremhævelse af, at Skjold bringer Riget paa Fode igen efter en uduelig Forgænger, paa samme Maade er ment som en Afspejling af den ved Valdemar og Absalon skabte historiske Tilstand.

Heraf kan man nu slutte: Hvad enten Saxo, som det almindelig menes, har skrevet den sidste Del af sin Bog, i al Fald Absalonspartiet, først eller ej — rimeligvis har han skrevet den først som løse Optegnelser efter Erindringen og Absalons Fortællinger — saa har han nu, efter at han ved egen Haand eller en andens har endt den første Nedskrift, paa den dertil bestemte Plads i de aabne Mellemrum mellem Linierne og i den brede Rand indført et større Antal Ændringer og Tilføjelser, som saa atter er blevet omarbejdede, før Værket fik sin endelige Form. Med den friske Erindring om, hvad han nys havde skrevet om Absalon, har han da faaet det Indfald at tillægge Rigets Grundlægger den samme Personlighed og Politik som dets Fuldender for saaledes at føje Enden paa Værket sammen med dets Begyndelse og lukke sin Bog som en Ring om dens Tanke.

Maaske det er gaaet saaledes til, maaske ikke. I hvert Fald vil man ikke kunne sige for vist, om Saxo først har ladet Absalon eller Skjold sige det bevingede Ord om Forskellen mellem Herrens Løn og hans Svendes.

Derimod kan man med fuld Sikkerhed sige, at ingen af dem har sagt det Ord for første Gang. Det staar nemlig saaledes at læse hos Valerius Maximus paa to efter hinanden følgende Steder i fjerde Bog af »Mærkværdige Ord og Handlinger«, hvor det tillægges først Æmilius Paulus (4, 3, 8) og derefter (4, 3, 13) Scipio Æmilianus. Hvad enten nu Absalon virkelig ved den givne Lejlighed har citeret Valerius Maximus, som godt kan være, eller Saxo af egen Drift har tillagt ham, og derefter ogsaa hans sagnhistoriske For-Bil-

lede, en Ytring, som saa fuldkomment stemmede med hans Tænkemaade, saa er det dog mærkeligt, at de første gode Ord af danske Mænd har Saxo meddelt sine Læsere som klassiske Aandrigheder, afskrevne af en latinsk Forfatter.

Hvad vi har lært ved paa denne Maade at udspejde Saxo i hans »Celle«, kan nu udtrykkes saaledes.

For det første har han, i al Fald ved den sidste Udarbejdelse af sit Værk, søgt at kæde dets to Dele, Sagnet og Historien, sammen til en Helhed ved at fremhæve eller endog indlægge Ligheder mellem de historiske Skikkelser og Sagnfigurerne, saa at Sagnet saa vidt muligt fremtræder som et Spejl- eller Skyggebillede af Historien. Dette Forhold er af Betydning for at forstaa Kompositionen af Saxos Bog.

For det andet ynder han at give ikke alene sine egne Tanker og Betragtninger, men de Udtalelser, han lægger baade sine historiske og poetiske Personer i Munden, saa klassisk et Udtryk som muligt, stundom ved ligefrem at indpresse dem i et Citat af det stilistiske Forbillede. Dette vedrører altsaa Stilen i hans Værk.

Tilsammen taget er det disse to Ejendommeligheder ved Saxos Komposition og Stil, der gør Danmarkshistorien til et i hele Middelalderen enestaaende humanistisk Værk.

Selv de, der nægter, at Saxo overhovedet med Bevidsthed har fulgt noget Princip for Kompositionen af Danmarkshistorien, vil ikke kunne nægte, at, hvad enten han ved af det eller ej, er der et endogsaa meget gennemført Princip for hans Maade at skrive paa, nemlig Gentagelsen. Det er ikke til at beskrive, hvor han kan gentage sig. Det er mere end en Maner hos ham, det er en Idræt. Han, der sætter saa megen Pris paa den sportslige Energi, har villet vise, hvor vidt han har kunnet drive det. Hver Side af hans Bog giver

Prøver paa hans Færdighed i at gentage sig selv; det gaar saa vidt, at et enkelt Sted (S. 63) er et nordisk Fyndord som »Let er af sulten Mand Sejr at vinde« varieret seksten Gange for at vise det uudtømmelige Forraad i hans Blækhorn. Saa rig er han paa Ord, siger Pennepineren hos Erasmus med Rette om ham, ligesom Holberg om den latinske Student i »Peder Paars«.

En egen Art af Gentagelser opdager man, naar man ved en Beretning, der gengives i jævne Ord i en af de sidste Bøger, minder sig, at man har læst det samme i en forskruet eller overdreven Skikkelse i en af de første. Et Eksempel er saa godt som mange. I fjortende Bog (S. 754 f.) fortælles ganske ligefrem, hvordan en dansk Rytter, der under en af Kampene paa Rygen har forfulgt Fjenden saa iltert, at han er bleven skilt fra de andre, omringes af Venderne og æskes til at overgive sig. I Stedet springer han af Hesten og forsvarer sig saa mandigt, at han »kæmpende uden noget Skin af Frygt med ærefulde Saar segner hen over en Dynge af fældede Fjender«. I den poetiske Gengivelse af Bjarkemaalet i anden Bog (S. 105) er Dyngen (*strages*) hævet til en Vold eller Høj (*collis, tumulus, agger*), og i niende Bog paa to umiddelbart efter hinanden følgende Fortællinger om Ragnarssønnernes Heltegerninger er den det første Sted (S. 455) blevet »ligesom den stærkeste Befæstning til at standse Angribernes Fremgang« og det andet (S. 456) vokset til en saadan Bjergtop (*cumulus*), at Helten maa tages ned derfra med Stiger. Unægtelig en poetisk »Elevation«. Paa samme Maade har senere Holberg eleveret en Odysseus til Ulysses von Ithacia og Tordenskjold til Jacob von Tybo, der i det store Slag bei Amsterdam havde om sig som en Skanse af lutter døde Kroppe.

Af saadanne sproglige Svulster, der unægtelig støtter

den almindelige Mening, at den sidste Del af Danmarkshistorien er den først skrevne, kan der paavises et større Antal. Ofte er de dog et Udtryk for den gennemgaaende Indholdsgentagelse, der ligger i, at ligesom Absalons Heltevæsen ovenfor viste sig at være indskreven i Skjolds Karakteristik, er den hele historiske Tilstand fra Absalons Tid hemmeligt aftrykket i Sagnhistorien. Naar Saxo saa paa denne Tilstand med Absalons Øjne, havde han som givet, paa den ene Side en Konge med et stemningsbevægeligt, »nervøst« eller, som han siger, bølgende Sind (S. 936, 938), som trængte til en Styrer, og et Folk, der, som Bugenhagen træffende skrev til Christian III om Haandværkerne her i Landet, trængte til en Driver, og paa den anden Side en Fører og Driver uden Mage, hvis hele Væsen var praktisk Handlekraft (*industria*). Hvad syv Aarhundreder senere Prøjsen blev med Kong Vilhelm og Bismarck-Moltke for det tyske Riges Historieskrivere, var for Saxo Danmark i Slutningen af det 12. Aarhundrede med Valdemar og Absalon og — for at vi skal kende vort Fædreland igen — Esbern Snare, hvis Munterhed gør den tunge Bedrift til et lystigt Eventyr. Disse Mænd var for Saxo det levende Danmark, hvis Skygge han i Sagnhistorien maner op af Graven. Overalt, hvor Emnet tillader det, stundom ogsaa hvor det ikke gør det, lader han dette nye Danmark spejle sig i det gamle.

Endnu paa denne Side af Grænsen for Absalon-Traditionen læser man i Beretningen om Kong Svend og Bisp Vilhelm en Legende om Valdemar og Absalon. Men det er ellers hinsides denne Grænse i det sagnhistoriske Halvmørke, at Saxo viser Billederne af Valdemar den Store og hans Mænd som store Skygger.

Tydeligst er der ved Fremstillingen af Frode og Erik i femte Bog, en svag Yngling, der af en genial Raadgiver gøres til en stærk Konge og ledes ind i en

storstilet Erobringspolitik, tænkt paa Valdemar og Absalon — eller Absalon-Esbern, for Erik har paa en Gang Absalons Fasthed og Esberns Raskhed. Slutningsbilledet af Nordens Fredning ved den danske Næve, samtidig med Kristi Fødsel, er en storladen Foregribelse af Pinsesejren over Bugislav og den derefter følgende Fredstid.

Men det er ikke altid for at forherlige sin Samtid, at Saxo søger dens Billede i Fortiden. Hvad han stundom nødes til at fortie over for de levende, kan han paa denne Maade give Skyggerne at tale. Den sædelige Nidkærhed, han vanskelig kunde give Udtryk over for Knud Lavard og Valdemar, kan han, i dette Tilfælde med Sagnene og Oldkvadene helt paa sin Side, udraabe gennem sin Starkad.

Man har lagt Mærke til, at Saxo i fjortende Bog (S. 694 f.) irettesætter Kong Svend (Grathe) kraftigt for hans Gerrighed og den Lumpenhed, hvormed han tilsidesatte Adelsfolk og optog alskens Gøglere i sin Hird, men i forsigtigere Udtryk paataler den forfinede tyske Levemaade, der paa hans Tid fortrængte den gammeldags Tarvelighed, ogsaa i Kong Valdemars Gaard. Men i For-Historien revser han ikke blot Gerrigheden og Lumpenheden i endnu stærkere Udtryk, i Fortællingen i sjette Bog om Huglek, der overvindes og tugtes af Starkad, men den tyske Levemaade paa det Sted, der er det stærkeste Udtryk for hans fædrelandske Harm, nemlig Starkads Optræden ved Kong Ingilds Hird. Saaledes som Starkad her tager paa Vej i saavel sapphiske som alkæiske Strofer, er han ikke mere Vildmanden fra Hedenhøs, der fordriver Ventetiden før en Tvekamp ved at sætte sig til Rette i en Snedrive og jage efter Lopper i Kratskoven paa sit nøgne Bryst, men den humanistiske Studerekammerprædikant og *cen-*

sor morum fra det tolvte Aarhundrede, der har haft mange Efterfølgere helt ind i det nittende.

Det er nu muligt, at Saxo kan have faaet den Plan at lade den første Del af sin Bog indeholde Profetierne om den sidste gennem sit Kendskab til Bibelen. Han kan, maaske halvt eller helt ubevidst, have ladet sig lede af den (i teologisk Forstand) typologiske Opfattelse af Bibelen, hvorefter det gamle Testament indeholder Typerne eller Forbillederne for det ny, og f. Eks. Kobberslangens Ophængning i Ørkenen er »Typus« paa Kristus' Korsfæstelse. Men det vilde saa ogsaa være det eneste Spor af Bibelen i Saxos Stil. Og som Helhed taget er Kompositionen af hans Bog ren humanistisk.

Der har været skrevet Historie i Danmark før Saxo, men ingen humanistisk. Allerede det, at han ligesom sin nærmeste Forgænger, Svend Aagesen, medtager den hedenske Tid, er et Tegn paa den ukirkelige Opfattelse af Historien. Svend Estridsens Tradition var kirkelig, Adam af Bremen finder det ikke Umagen værd at optegne deres Bedrifter, der ikke har haft Troen. Endnu paa Erkebiskop Eskils Tid er Historieskrivningen annalistisk og bunden til Tiden og Stedet. Saxos Liberalitet svarer til det Trin i Middelalderens akademiske Dannelse, da man i Skolerne læste baade de Poeter, der behandlede den nærmeste Fortid, som Lucan og Silius Italicus, og dem, der behandlede Sagntiden, Vergil og Statius. Det fører ikke til noget at sammenligne den Forskel, der er paa Saxos Stil i de ni første og de syv sidste Bøger, med Stilforskellen mellem det gamle og ny Testamente efter Vulgata; i Grunden er han, ogsaa naar han skriver Prosa, *Poeta* d. e. en ukirkelig Fortæller. Venderkrigenes Historie svarer til »Pharsalia«, Sagnhistorien til Æneiden. Personlig synes han som flere danske Humanister, f. Eks. Holberg, at have haft mest Smag for Ovid, af hvem han

dog efter Citaterne at dømme ikke har kendt meget mere end første Bog af Metamorfoserne. Til hans moraliserende Mytefortællinger svarer den middelalderlige *Ovidius moralisatus*.

Og helt i humanistisk Aand er den Maade, hvorpaa Saxo forbinder Nutid med Fortid. Den Saxo, der som Absalons Klerk skriver hans Erindringer efter hans egen Fortælling (*referente Absalone*), er en Referent, en Journalist efter Tidens Lejlighed. Først da han fra den umiddelbare Medleven i Daaden og Tiden søger bagud efter Tilslutning i Fortiden, er han Humanist. Humanisten søger altid Sammenhængen, Humanismen er en afrundet Livsanskuelse. Det er den Sammenhæng, der er i Saxos Syn, og den Runding, han har givet sit Værk, der først gør det til en humanistisk Historiebog. Naar han slynger den hele Sagnhistorie som en Frise om Valdemartidens Kongehal, gør han paa sin Vis det samme, som naar Thorvaldsen laver »Alexandertoget« for at forherlige Napoleons Indtog i Rom. Naar han lader Ingild høre, hvad han ikke ret vover at sige Valdemar, er det det samme, som naar Oehlenschlæger affinder sig med Frederik den Sjette i »Hroars Saga«. Det sidste er erkehumanistisk: at lade de døde høre ilde for, hvad de levende har syndet. Det er efter Saxos Tid blevet en almindelig humanistisk Tapperhedsprøve at slaa døde Løver ihjel for ikke at smøre sig paa de levende Æsler.

Saaledes fører Iagttagelsen af en Ejendommelighed ved Saxos Komposition, Gentagelsen, som vi først saa ligesom snylte sig ind i en Randnote paa hans Kladde, ganske dybt ind i Forstaaelsen af den humanistiske Aandsvirksomheds Mekanik. Det gør ogsaa den anden paa samme Sted iagttagne Egenhed ved hans Stil, nemlig Efterligningen eller Afskrivningen af det klassiske Forbillede.

Naar et Ord af Absalons Mund ovenfor viste sig at stamme fra Valerius Maximus' Blækhus, kan det ikke undre nogen, at ogsaa den beskedne Dynge af Lig, som i Profetierne er bleven til en Bjergtop, har samme Oprindelse. Saxo er ubarmhjertig i at citere. I Fortalen (S. 9) læser man om Knud Lavards Død, at der af hans højhellige Saar er flydt mere Dyd og Ære end Blod, og bliver hel højtidelig til Mode ved netop paa dette Sted at finde dette Syn paa det tragiske Forspil til Valdemars Kongegerning: man tænker, Saxo har følt noget lignende derved som Ingemann, naar han begynder »Valdemar den Store og hans Mænd« ved Blodkilden i Haraldsted Skov. Man holder derfor ikke ret af, at han har gentaget Udtrykket, ikke alene i den historiske Beretning om Knuds Drab (S. 591), men endnu et Sted (S. 40) i en ligegyldig Sammenhæng. Og man kan ikke tilbageholde sin Ærgrelse, naar man af en bange Anelse har kigget i Gloseposen og ganske rigtig fundet hele Tragedien hos Valerius Maximus (3, 2, 14).

At al humanistisk Stil fra først af grunder sig paa Efterligning, kan ikke blive skjult for den, der studerer den danske humanistiske Stil i dens Udspring i Saxos Danmarkshistorie. Det er den mest hensynsløse eller troskyldige Gennemførelse af Imitations-Princippet, man kan tænke sig. Tyske Lærde, som har gode Stunder, har udregnet, hvor mange Procent Laan en Side af Saxo indeholder. Der løber gennemsnitlig $1{,}_5$ % paa Siden, i Absalonspartiet betydeligt mindre og i de første Bøger adskilligt mere, i den første Del af Fortalen allermest, nemlig 11 %. En enkelt Gang er næsten hele Siden sammensat af lutter Laan. Det er ikke Stil, men Mosaik, et mekanisk Arbejde. Dersom Saxo havde brugt den senere Skik at udmærke sine Citater med særlige Tegn, vilde man paa saadanne

Steder ikke kunne se hans egne Ord for lutter Gaaseøjne.

Det er da ikke alene Saxos Maade at skrive paa, men hans hele Tænke- og Følemaade, der er humanistisk farvet. Det kan vises tydeligt paa to Maader.

For det første ad negativ Vej derved, at han synes ganske upaavirket af Middelalderens kirkelige og teologiske Opfattelse, for det andet, positivt, ved at de Idealer, han opstiller for Livet, er væsenlig bestemte af det humanistiske Livssyn. Allerede sprogligt er det, som antydet, i høj Grad paafaldende, at der i Saxos citatrige Stil næppe lader sig paavise en eneste bibelsk Vending. Hans Billedsprog er rent humanistisk. En samtidig tysk Krønike anskueliggør Mødet mellem Kejser Henrik IV og hans Søn paa Rigsdagen i Mainz ved at citere paa een Gang den fortabte Søn i Evangeliet og en Scene hos Terents. Svend Aagesen, den klassisk dannede Herremand, der er uhildet af den kirkelige Opfattelse i sit Syn paa Fædrelandets Historie, er næppe mere Humanist i sin Stil end Ælnoth, den kirkelige Forfatter af Knud den Helliges Levned. F. Eks. betegner han Thyra Danebods Dyder med de Ord, at hun havde paa en Gang Nestors Kløgt, Ulixes' Snildhed, Salomons Visdom, saa hvis hun havde været tvættet i Daabens Vand, vilde hun have været en sand Dronning af Saba. Saxo vilde kalde et saadant Sprog for Klosterlatin.

Det er meget morsomt at se, hvor han krymper sig for at indføre de gængse kirkelige Betegnelser i sit Humanistsprog. Han omskriver dem stadig. Munkene kalder han ikke simpelthen saaledes, men Personer af munkelig Stand (S. 768), Hættemænd (S. 663) eller, dog i en Ridders Mund, »de Herrer med de skaarne og ragede Nakker« (S. 931). Provsten i Ring-

sted er »den Ringstedske Religions Foresatte« (S. 720), Bisperne er Tempelforstandere (S. 78), Paven i Rom, ganske upersonligt, »det romerske Skøn, hvorpaa Regelen for den almene Religion beror« (S. 913), Gejstligheden er rent akademisk »de boglærde«, Klostrene er »Steder, indviede til munkelig Religion« (S. 955), eller, kort, »Munke-Folde« (S. 787). At døbe er »at genføde ved Vand« (S. 844), Skriftemaalet »en religiøs Tilstaaelse af sine Synder« (S. 955), Trosbekendelsen »en Formel for Paakaldelse af det Himmelske« (S. 459). Selv Guds Navn forekommer meget sjælden (f. Eks. S. 985). Han er »Guddommen« (f. Eks. S. 713) eller »Tingenes Ophav« (S. 720), Guds Straf er »den guddommelige Tugts Brod« (S. 495), Guds Hjælp »de Himmelskes Forsorg« (S. 897); Guds Vilje er et enkelt Sted (S. 911) »Guds Vink«, ellers altid »den guddommelige Dom« el. lign. (f. Eks. S. 945).

Man tør vel slutte heraf, at Saxo ikke selv har været Munk, men verdslig Klerk, som de fleste af Tolvhundredtallets Forfattere, og at det har været ham, ligesom Erasmus, om at gøre at lægge for Dagen, at han ikke hører til Professionen. Det uvirksomme Munkeliv var ham en Pest. Bekendt er hans gentagne Udfald mod dem, der pynter deres Dovenskab med Religionens Navn (S. 715) og holder det for frommere at ofre Røgelse og slaa sig selv for Brystet end at øve Ret og slaa Slyngler til Jorden (S. 572 f.). Og man mærker, hvor han er med, naar han fortæller om Absalon paa det sidste Vendertog, da han er gaaet i Land »for at gøre den guddommelige Paakaldelse Fyldest« og midt under Messen faar Bud om, at Fjenden er i Syne, og saa bryder Højtideligheden brat af med de Ord, at nu vil han bringe Gud — her staar Ordet — et Offer med Sværd og ikke med Bønner. Sjælen i Saxo selv som i hans Herre var Energi, *industria*, der

er en Kriger i ham som i hans Fædre, og det er netop det rette Ord, naar han i Henvendelsen til Kong Valdemar II i Fortalen siger, at han vil tjene ham som en Soldat i Aanden.

Stundom kan man endog ved hans Omtale af Klosterskikkene faa det Indtryk, at det ikke bare er en ridderlig humanistisk Skribent som Ulrich von Hutten eller Erasmus, der holder sig Munkevæsenet fra Livet, men en nordisk eller romersk Hedning, der forundrer sig over Kristendommens Besynderligheder. Naar han saaledes om Erik Lam, der kryber i Kutten før sin Død, skriver, at det er en Tro og en Del af den hellige Tradition, at der er intet kraftigere Sonemiddel for Synd end en from Tilkendegivelse af Anger (S. 672), er det et lojalt Referat af en Tankegang, som han aabenbart ikke selv har nogen Erfaring om.

Naturligvis har han, atter som Erasmus, følt sig som Kristen, men for skolastisk Teologi har han ikke den mindste Sans og for Kirkesager ikke mere, end Absalons Klerk maatte have. Det er endda paafaldende, at han i Absalons Historie saa godt som helt forbigaar hans Prælatvirksomhed, Klosterstiftelse og Kirkeret, og holder sig til hans krigerske og politiske. Maaske man herudaf kan forklare den Fjernelse, der virkelig efter Testamentet synes at være indtraadt mellem Erkebiskoppen og hans Klerk i de senere Aaringer. Da Absalon blev Kirkepolitiker, var der ingen Brug mere for Humanisten, den ringeste af hans Ledsagere.

For Saxo er Absalon først og fremmest Kulturhelten, ikke Kirkefyrsten. Venderkampene er ikke bare et Landeværn og et Korstog, men en Kulturkamp; Venderne kaldes ikke med det kirkelige Udtryk Hedninger: de er »Fjenderne«; men især »Barbarer«.

Ligesom nu Danmarkshistoriens Forfatter er fri for

ethvert Spor af en kirkelig Tankegang, saaledes røber han overalt sin humanistiske Smag og Tænkemaade.

I det enkelte viser det sig ved de moralske Domme og almindelige Betragtninger, hvormed Saxo stadig ledsager sin Fortælling. Denne personlige Tilslutning til Emnet gennem det moralske Ræsonnement, er altid Kendetegnet paa den humanistiske Historieskriver i Modsætning til den kritiske Forsker og den kunstneriske Fremstiller.

Ligesom Valerius Maximus efter et bekendt Ord af Cicero, at Historien er »Livets Lærerinde«, har ordnet sit Stof ikke efter den historiske Sammenhæng, men efter de Dyder eller Lyder, hvorpaa de enkelte Handlinger afgav Eksempler, som en Samling »Mærkværdige Ord og Gerninger«, saaledes skrev længe efter Saxo Ove Malling efter dette Mønster sine »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere« som en moralsk Lærebog. Men allerede *Gesta Danorum* er saadanne »store og gode Handlinger« eller *facta et dicta memorabilia*, fremsatte til Eftertanke eller udhævede til Efterfølgelse. Hertil tjener især de af Erasmus beundrede Sentenser, der i Begyndelsen meget hyppige og kunstlede, senere sparsommere og simplere, stadig følger med Handlingen ligesom Koret i Tragedien og uddrager dens menneskelige Væsen eller moralske Kerne — alt i den tydeligste Modsætning til den ikke-humanistiske Stil i den islandske Saga, der aldrig bekender sin Menneskelighed, men fremstiller den. Det er denne Lyst og Evne til at anstille Betragtninger over Livet og Menneskene, dette *virtutum contemplator animus*, som han tillægger sin Amled, der ved Siden af Bogens Stil og Værkets Komposition er vel ikke det inderligste, men det tydeligste Tegn paa Saxos Humanisme.

Men Humanismen er trængt helt ind i Hjertet af

Saxos Livsopfattelse. At paavise, af hvilke Elementer den er dannet, er vistnok en vanskeligere, men tillige en vigtigere Opgave end at undersøge Mekanikken af hans Stil ved at oplede de Laan, den har optaget af klassiske Forfattere.

Hvor Saxo fortæller, at de første kristne Kirker bygges paa Rygen, bruger han det Udtryk, at man byttede en indskrænket Overtros Hytter med den almene Religions Huse (*privatæ superstitionis tuguria publicæ religionis domiciliis mutaverunt* S. 845). Modstillingen af de to Ord *publicus* og *privatus* vender stadig tilbage hos Saxo, han bruger den Snese af Gange. Man kunde sige, at det er over den Modsætning, hans Historie er skreven.

Hvad den moralsk betyder, ser man bedst af Fortællingen om Absalons Indtog i Karenz. Med et ringe Følge gaar han roligt ind imellem Fjenderne, der er stimlet sammen uden for Byen og afventer hans Komme med Spydene plantede i Jorden. Men — »han havde intet at frygte, thi de vidste, at han kom ikke for sit eget, men som den, der bragte den almene Fred med sig« (*non ut privatæ rei legatus sed tanquam publicæ pacis minister*, S. 841). Hele Absalon er i dette. Udtrykket er saa rummeligt eller inderligt, at det ikke kan gengives ved nogen ligefrem Oversættelse. Havde Saxo skrevet, som vi gør nu, havde han sagt: ikke i sit eget Navn, men i den Aands eller Ides, som han tjente.

Denne Ide er Kristendommen, Fædrelandet og Kulturen. Det er dette, Saxo forstaar ved *publicum*, det almene. At han har set Absalon sætte sit eget til Side for dette almenes Skyld, er den Oplevelse, der har været bestemmende for hans Liv, og som har givet ham det Maal, hvormed han dømmer som Historiker.

Ligesom han dømmer om den enkelte, der for det

almene glemmer sit eget, dømmer han i det hele. Det er overalt, religiøst og nationalt, moralsk og litterært, Opgaven at gøre sin egen Sag til en almen. Det nordiske Hedenskab var ikke mindre »privat« end Vendernes Afguderi; Skaaningernes Vedhængen ved deres provinsielle Selvstændighed er »privat«. Det er privat at lade sit Syn begrænses af Klosteret eller Kirken som den samtidige danske Krønikeskrivning eller som den islandske Sagafortælling af Egnen og Ætten. At skrive paa Modersmaalet er privat. Men det er *publicum*, d. v. s. en Kulturopgave, at skrive Danmarks Historie paa Latin.

I Lyset af den Modsætning, hvorpaa Saxo bestandig spiller mellem et privat Liv og et Liv for Fædrelandet, mellem en barbarisk Gudsdyrkelse og en kristelig Religion, mellem en stedsbunden Sæd og Skik og en europæisk Kultur, ser man ganske tydeligt, hvorledes det gaar til, at en gejstlig *scriba* bliver en folkelig Historieskriver, og at den danske Litteraturs første Nationalist bliver dens første Humanist tillige.

Og man vil saa med et roligt Sind kunne skride til Kildeeftersynet og fastslaa, at den samme Antitese naturligvis er lige saa gennemgaaende hos Valerius Maximus. Det var jo paa Udligningen af disse Modsætninger, Egenviljens Underkastelse under Samfundsfølelsen, at den romerske Stat var bleven bygget. Og efter dette ægte romerske Mønster vilde Absalon nu grundlægge Danmarks Rige.

Saaledes forholder det sig. I Saxos Livsopfattelse blandes det stærke Indtryk af den praktiske Bedrift, som stod for hans Øjne i Absalons Person, med det litterære Forbillede for Livet, som mødte ham hos de latinske Historieskrivere. Til det Billede af Absalons Aand, som Danmarkshistorien giver, hører ikke alene

Absalons Stav eller Absalons Økse, men Absalons Bøger — Valerius Maximus og Justinus.

Ingen vil vel falde paa, at den Kærlighed til Fædrelandet, som er saa fremtrædende hos Saxo i Sammenligning med hele den øvrige Historieskrivning i Norden paa hans Tid, Roskildekrøniken undtagen, skulde have nogen anden Kilde end Livet selv: Absalons fædrelandsfrelsende Bedrift. Men lige saa sikkert er det, at Udtrykket for denne Følelse er en Frugt af hans humanistiske Dannelse. Paa den Tid, da den særegne danske Fædrelandsfølelse blev til, var det ikke muligt at nævne Ordet Fædreland paa Dansk. Det virker et Sted ganske rørende at høre Abśalon i Forbigaaende henkaste et Par venlige Ord til de sjællandske Bønder, der i et næsten ufremkommeligt Brudføre bringer Tilførsel til Flaaden: at de maatte ordenlig slide for Fædrelandet (*dura pro patria perpeti* S. 873). Saadan kan han ikke have sagt med de Ord, »Fædrelandet« var en latinsk Glose.

Og saaledes er det overalt. Det Ideal af dansk Aand, der lever i Saxos Bog, er det, som hans egne Øjne har haft den Lykke at se. Den Aand, en med Mildhed parret Kraft, der er Spændingen i hans Skjoldungesaga og topper sig til i Billedet af Rolv Krage, hvis Hoveddyd er *patientia*, var Absalons Aand. At mene, at dette Ideal er kalkeret efter Lærebogen og sammenstykket af den middelalderlige Morals, fra Platons »Stat« stammende Hoveddyder: *Prudentia, Fortitudo, Temperantia* og *Justitia*, vilde være at tiltro Saxo en saadan Forblindelse af Blækket, at han for de fire døde Kardinaldyder ikke kunde se den levende Erkebiskop.

Paa samme Maade er sikkert nok hans Sagnfigurer som Hother og Amled folkelige Skikkelser og ingen formummet Akilles eller Odysseus. Saxo kan da heller

ikke mere Græsk, end at han ved, at Musik kommer af »Musa« og en Bagdel hedder »pyga«, og iøvrigt mener at begge Dele er godt Latin. Men der kan derfor godt være noget »græsk« i hans æstetiske Udformning af Helteidealet, f. Eks. i det Træk, at Hother spiller paa Lyre. Det er ikke Absalon alene, men den folkelige danske Overlevering af Skjoldungesagaen, der har givet Saxo Forstaaelsen af, at Maadeholdet, Foreningen af Kraft og Mildhed, er den ypperste Dyd, men det er Romersproget, der har lært ham at stemple denne »private« Erfaring i gangbar Mønt med det tit gentagne *mediocritas* eller *sævitiam clementia temperare,* saa at selv Erik Ejegod, i hvem han dog har set det samme iltre Sind, som han kendte fra Valdemar den Store, prises som en horatsisk Filosof for at have »holdt Midten« (*medium tenuit* S. 603).

Som i en Spids løber Saxos af tre Kilder — den personlige Erfaring, den folkelige Overlevering og det litterære Studium — hentede æstetisk-moralske, altsaa »humanistiske«, Livsopfattelse ud i hans Yndlingsbegreb: *speciosum,* det statelige. Der kan selv i den mest gennemskrevne Stil forekomme Udtryk, der virker, som om de var talte og man pludselig hørte Forfatterens Mæle. Som en saadan levende Aanderøst virker den hos Saxo overordenlig hyppige Gentagelse af den karakteristiske Forbindelse *aliquanto speciosius,* der ikke forekommer som formelagtigt Udtryk hos hans Forbilleder. Man maa ikke, som man uden Kendskab til Saxos Sprog i det hele kunde falde paa, gengive dette Udtryk ved: »adskilligt nettere«, for det nette er ikke Saxos Sag. Det er: betydeligt stateligere. Det er trods eller rettere netop ved sin betænksomme Modulation et meget levende Ord. Der er baade moralsk Kerne og æstetisk Glans deri, det rummer baade Heltens Bedrift og Skriverens Glæde ved at berette derom.

I dette Udtryk mødes gammel nordisk Sans for det storladne og humanistisk Smag for det elegante, det er Løsenet baade for Absalons Politik og Saxos Stil.

Det er denne Sans og Smag, der overalt bestemmer Saxos Gengivelse af det hjemlige Stof, naar han omskriver gamle nordiske Vers og Ordsprog eller dansk Natur og danske Mennesker »paa en pynteligere Maade«. Det bliver en Opgave for en senere Del af denne Undersøgelse at løse det Urbillede af dansk Folk og Natur, som Saxos Historie gemmer, ud af det latinske Hylster. Her tegner sig for første Gang et dansk Landskab:

> Nær sig løfter en Ø med sagte skraanende Lider (S. 61).

Her er danske Mænd saa tydeligt gengivet, at man kender ikke alene Skaaninger fra Sjællændere og Sjællændere fra Jyder, men Lolliker fra Falstringer (S. 706). Her taler »Jeppe« for første Gang, men utydeligt, saa man med Møje skelner hans Mæle under det glatte Latin (Skæmtehistorien om Kong Snie og Drukkenbolden S. 417 f.).

Et Par Eksempler viser Fremgangsmaaden. Efter at Saxo en Tid lang har knudret sin Latin ved at gengive Erik den Snildes norske Ordsprog, der ikke klæder hans Stil, forfrisker han sig ved at lade først Kong Frode og derefter Erik selv holde en Tale, fuld af almindelige Sentenser, paa flydende Latin, ligesom for at vise, hvor meget denne Udtryksmaade staar over den nordiske. I fjortende Bog (S. 765) holder Rygboen Dombar en lang Tale til Absalon, hvori han med mange Variationer og Antiteser udvikler, at Venderne i al Fald har gjort Danerne det Gavn at gøre dem enige. Man gætter, at Absalon her i sit Referat har brugt det Ordsprog, som Erik kender: »Ulv gør Svin saatte«, og af den Tekst har saa Saxo paa sin egen Vis gjort en

hel Præken. Betegnende for hans poetiske Smag og Stil er Omtalen af Hjarnes Vers over den døde Frode. Efter Sagnet, der som bekendt lader Folket lønne Skjalden for hans Digt ved at gøre ham til Konge, maa der i dette Kvad have været noget, som i en høj Grad tiltalte den folkelige Sans. Af Saxos Gengivelse ser man, at det har været et primitivt Udtryk for Hjemstavnsfølelsen, der har gjort denne Virkning. Naar Hjarne lader den vilde Mark dække Kongens Lig med sine Græstørv under en aaben Himmel, er det ganske den samme Følelse, som naar Chr. Winther vil lægge sig til Ro i en sjællandsk Eng og trække dens Grønsværtæppe over sig. Men for Saxo bliver det først til Poesi, naar det siges paa Latin:

Principis hoc summi tumulatum cespite corpus
Æthere sub liquido nuda recondit humus.

Hjarnes Vers er i »en barbarisk Form« og »ukultiveret Korthed« (S. 258 f).

Det er denne naive Blanding af en oprindelig nordisk Natur og en derfra vidt forskellig litterær Kultur, af Racen og Skolen, der gør Saxo, »en Grammaticus og Sjællænder af Fødsel«, til en forbilledlig Skikkelse i den danske Humanismes Historie. Ligesom man stundom kan skelne to Floders Vande fra hinanden i Sammenløbet, kan man hos Saxo bogstavelig skille »Blodet« fra »Blækket«. Hvad der paa Humanismens Højde føles som en organisk Sammenvoksning, lader sig her i Ophavet opløse som en mekanisk Sammensætning. Naar de ti sidste Linjer af Saxos Bog viser sig at indeholde rigelig to Tredjedele Valerius Maximus — nemlig den hele bevægelige Skildring af Fyrst Bugislavs Tillidsytringer til den danske Konge paa Dødslejet — og kun en Tredjedel praktisk Dansk, nemlig den Be-

mærkning, der er hele Historiens Facit, at Rygboerne altid staar sig bedst ved at holde Venskab med de Danske, saa giver denne Maaling ikke bare det rette Forhold for Blandingen af de to Elementer i Saxos Stil, men i det humanistiske Aandsliv og den skolemæssige Dannelse i det hele. Det er farvet i Kilden.

III

Som en saadan Ur-Humanist fremtræder Saxo med al Tydelighed i den Fortale til Danmarkshistorien, som han skrev til Erkebiskop Andreas Sunesen ved dens Fuldendelse, adskillige Aar efter Absalons Død. Det er Kildeskriftet i den danske Humanismes Historie.

Man mærker vel, at her lægges Grunden. Hvert Ord er et Spadestik: Nylig indviet i den almene Kultus (altsaa: optaget i Verdenskulturen) har Landet hidtil ligget hen uden Del i Religionen og den latinske Tunge. Saa kom med Gudstjenesten den latinske Sprogfærdighed, og saa, efter nogen Tids Tøven, kommer Humanismens Første-Type, Skriveren med Romer-Pennen (*stylus Romanus*).

Man gad set ham for sig. Det er vel ikke helt umuligt at danne sig et Billede af Saxos Personlighed. Om Samtidens godmodigt gemytfulde Opfattelse af dens udvortes Særhed taler rimeligvis hans Tilnavn; det er vel Svendene (eller Pigerne) i Absalons Gaard, der først har kaldt ham »den Lange«; sine Alderdomsbesværligheder — den svage Mave og de møre Tænder — røber han selv meget livagtigt i Gengivelsen af Starkadskvadene; at han til Forskel fra Erasmus har haft Glæde af Naturen og Lyst til Kvinder, kan man læse sig til af hans Stil.

Men vigtigere er det at fastholde denne Skikkelse i dens typiske Majestæt. Saa er han blot Skriveren.

Som saadan fremtræder han i Fortalen ved Siden af Kongen og Bispen, ligesom tidligere Skjalden ved Høvdingens Side.

Han bøjer sig ydmygt, han er en ringe Mand, den ringeste i sin Herres Følge. Han siger ikke »jeg«, men »min Lidenhed« og taler ikke om sin Evne, men om sin Uformuenhed. Han, hvis Fader og Farfader har tjent i den første Valdemars Hær, vil »i det mindste« tjene den anden med Aandens Vaaben.

Men han ved meget vel, hvad denne »lærde Leding« er værd. Danmark, som Valdemar og Absalon har hævdet ved Sværdet, er det nu hans Sag at hævde med Pennen. Ham blev det givet, hvad der var Forfædrene nægtet, at læske sin Skrivetørst i Latinen. Han vil give de Danskes Bedrifter den vedbørlige Paaskrift. Han vil bogføre Danmark.*

Man vil ikke kunne nægte, at hvert af disse Ord afstikker den Grund, hvorpaa al humanistisk Litteratur senere har arbejdet.

Den forbilledlige Storhed, hvormed Saxo personligt træder frem i denne Fortale, hans Svar paa Absalons Testamente, bevarer han paa den almene litteraturhistoriske Baggrund.

Ligesom Mærkeaaret for hans Arbejde betegner et Højdepunkt i den europæiske Litteratur, og han selv som verdslig Klerk og Sekretær hos en gejstlig Herre udtrykker denne Dannelses Type, staar han ogsaa i

* Originalens *tituli* (efter Valerius Maximus) svarer til, hvad man med et moderne Udtryk kunde kalde »litterær Navneværdi«; *res Daniæ gestas litteris prosequi*, der maa forstaas i Lighed med de hos Saxo overmaade talrige, o. 150, Omskrivninger med *prosequi*, som svarer til det nuværende danske Sprogs Sammensætninger med *be* —, nærmer sig i Betydning til det barokke: »at beblække Danmark«.

den danske Litteraturs Historie paa et højt Sted, hvorfra der er vidt Udsyn og store Vande flyder til flere Sider. Samtidig med ham er det første videnskabelige Arbejde her i Landet, de danske Love og den skolastiske Teologi. Samtidig med ham er den sidste Skjaldesang paa det norrøne Maal og den første Salmedigtning paa Latin. Forud for ham ligger den gamle gotiske Poesi, de stavrimede nordiske Oldkvad, han benytter; efter ham følger med Folkevisen den moderne Lyrik. Han giver ikke Udtryk for denne middelalderlige Kultur som et Hele, men for en Del deraf. Han er det humanistiske Element i det danske Aandsliv omkring Aar 1200. Af dets Helhed er der i al Beskedenhed mere hos hans jævnaldrende Biskop Gunner i Viborg.

Men et andet af disse Elementer fremtræder med samme Skarphed som Saxos egen Aandsform i hans Fortale. Det er Teologien, der fra Fødselen af er Humanismens gode Ven og arrige Fjende.

Medens Saxo paa den første Side af sin Historie under Omtalen af den engelske Krønikeskriver Beda hævder, at det er lige saa »fromt« at skrive sit Fædrelands Historie som at forfatte gudelige Betragtninger, lægger han i sin Tilegnelse sin verdslige Historiebog ydmygelig for Fødderne af den fromme Erkebisp, Forfatteren af »et beundringsværdigt Værk om Kirkens højlovlige Læresætninger«, selv »et Skrin for aandelige Skatte«.

Dette er i Sandhed en forbilledlig Handling. Anders Sunesen, Forfatteren af det teologiske Læredigt *Hexaemeron*, skrevet paa latinske Vers i den bestemt udtalte Hensigt at give Ungdommen en from Erstatning for de antike Digteres Sirenesange, som han bruger et halvt Hundrede Vers af sin Indledning til at fordømme, af nogle Hymner i de kirkelige Vers og af en latinsk

Overarbejdelse af jyske Lov til gejstlig Brug, er Typen paa Middelalderens ikke-humanistiske Latindannelse, der bruger det latinske Sprog til Teologi og Jura, medens Humanisme netop vil sige at bruge det til noget andet. Det var dette praktiske Latin, der her som andetsteds gjorde det af med det humanistiske, Oldtidslitteraturens Levning og Fortsættelse. De middelalderlige Universiteter var teologiske og juridiske Undervisningsanstalter, de fremmede ikke Humanismen, men standsede den. Saxo, der næppe var pariserlærd, staar paa det Trin i sin akademiske Dannelse, der betegnes ved Domskolerne, som gav verdslige Klerke deres klassiske Uddannelse. Anders Sunesen var en fremragende Pariser-Akademiker. Af de syv frie Kunster, som var Middelalderens Arv fra den antike Dannelse, var det vel i hele Tidens lærde Undervisning kun den første, egenlig humanistiske Afdeling, Trivium, altsaa Grammatik, Retorik og Dialektik, der dyrkedes, den anden, Quadrivium med Naturfagene, kom først til sin Ret med Renæssancen. Men efter Højdepunktet o. 1200, Saxotiden, er det atter inden for denne formale Disciplin Dialektiken, der breder sig, i skolastisk Teologi og kanonisk Retsvidenskab. Grammatikeren, Saxos Type, fortrænges af den teologiske og juridiske Dialektiker og synker, som vi har set, til den beskedne Skolemesterstilling. Det trettende Aarhundrede er den middelalderlige Aristoteles', Albertus Magnus' og Thomas Aquinas' Tid.

Det er tillige Tiggerordnernes, Franciskanernes og Dominikanernes Tid. Anders Sunesen gav paa sine gamle Dage en af sine Gaarde til det første danske Dominikanerkloster. Det vil sige, at der efter Saxos ukirkelige Humanisme fulgte ikke blot en lærd Teologi, men en religiøs Propaganda med Prædiken paa Modersmaalet og en praktisk, i al Fald ikke hu-

manistisk Kultur. Hvor »Vorherres Hunde« for frem, var det overalt i Europa ude med Humanismen. Da Dominikanerne fik Magt over Universiteterne, blev de Præsteskoler. Virkningen var noget nær den samme, som om man i vore Dage tænkte sig Universitetet i Færd med at kapitulere for Frelsens Hær eller den indre Mission.

Et andet af Tidens Dannelseselementer mærkes ikke i Saxos Bog, men høres uden for den, nemlig Folkevisen. Medens han omsætter det gamle Kvad om Hagbard og Signe i klassiske Stavelsemaal, tager unge Folk sig Forlov at synge det paa Modersmaalet og danse dertil uden noget Hensyn til Metrikken. Folkevisen, altsaa det hjemlige Udtryk for den middelalderlige Lyrik, der først sprang ud i Provence i Vilhelm af Poitous Vers, er Udtrykket for alt det i Middelalderens Liv, der ikke behøver at laane en andensteds opbrugt Form for at udtale sig, men skaber sin egen. Imod dette Liv er det ingen Sorg at se Saxos Lys gaa ud, saaledes som man føler Harme over at se det slukkes af Munkepraasen. Fra denne Side set ligner han en ufrisk Mand, der sidder ved Lampen og prenter i den lyse Nat, mens Nattergalen synger uden for hans Vindu.

Saxo, der i sin Historie elsker at finde Typer eller Profetier paa det kommende i det, der er foregaaet, er selv en profetisk Type. Hans Stilling i Samtiden og Skæbne i Eftertiden forespejler ligesom bag et gennemsigtigt Tæppe den hele senere Humanismes Drama.

I det store kan man vel sige, at den middelalderlige Før-Humanisme er Forspillet for den egenlige Humanisme i den nyere Tid. I de tusinde Aar, hvori man kan følge dens Udvikling, udspilles i store Træk det samme Skuespil som i den moderne Humanismes to Hundredaar, det sekstende og det syttende.

Det humanistiske Element er næppe bleven sig sin Selvstændighed bevidst, før det underordnes det kirkelige som et blot forberedende og rent formelt Dannelsesmiddel i den teologiske Skole.

Men hel sikkert er Saxotiden o. 1200 et Forbillede paa den aandelige Tilstand i Europa tre Hundredaar senere ved Humanismens Frembrud. Der fandtes i den europæiske Situation paa denne Tid ikke blot Spirerne til en selvbevidst Humanisme, men til en kirkelig Reformation i Kætterbevægelsen og i Tiggerordnerne en Parallel til den senere katolske Modreformation med Jesuiterne. Det blev den sidste Bevægelse, der sejrede, indtil de to første var vaagnet af Middelaldersdrømmen til fuld Bevidsthed om deres Væsen og blev stærke nok, ved den uhyre Tilførsel af Oldtidslitteraturens menneskelige Dokumenter, ikke mindre end ved den trodsigt inderlige Fordybelse i Personligheden og Folkeaanden, til at grundlægge den moderne Tid, som fra da af ikke mere lader sig standse.

Hvad Navn man saa senere har givet denne fortsatte Lyslinje i den moderne Kultur — Humanisme, Klassicisme, Rationalisme, Intellektualisme — er det dog klart, at den ikke først begynder med den moderne Tids Begyndelse, men trækker sig som en smal Stribe igennem det mørke Tidsrum tilbage til sin Kilde, som er det naturlige Lys over Menneskelivet i den antike Dannelse.

I denne Lysstribe ser man da Saxo, Humanisten før Humanismen, som han sidder i sin Stue, det første Studerekammer i Danmark, og prenter sit Fædrelands Historie efter de latinske Bøger, et humanistisk Værk, fordi det ikke blot fremstiller, men betragter Livet, ser Sammenhængen i Udviklingen, Handlingernes Udspring af Karakteren og overalt oplyser Menneskenaturen med dens eget Lys. Han,

som senere kom til at staa som den danske Litteraturs første Romantiker, kunde man med lige saa megen Ret kalde dens første Rationalist.

I Middelalderen selv spores der liden Eftervirkning af Saxos Værk. Historieskrivningen, der naturligvis bruger hans Stof, er upaavirket af hans Form, bunden til Tid og Sted som før hans Tid, »privat« og uden Perspektiver. En tragisk Genlyd af Saxos fædrelandske Patos tror man at høre i Klagesangen fra 1329:

> Klag og suk i Sorgens Tone,
> Smerterige Danemark!

Et enkelt Udtryk deri synes endog at være taget lige ud af Saxos Stil (*per terrarum spatia* i første Strofes sidste Linie i lignende Sammenhæng og med samme kraftige Betoning som paa det frappante Sted i Danmarkshistorien S. 936, jvfr. S. 974). Men en halv Snes Aar senere foretog en Forfatter et Udtog af Saxo, den jyske Krønike. Skønt han, som man ser af hans Fortsættelse af Historien til 1341, har lige saa varm en Fædrelandsfølelse som Saxo, finder han dog slet ingen Smag i hans Humanisme. Da Saxos Værk, siger han i sin Fortale, paa flere Steder er altfor bredt og udsvævende, da meget siges mere til Pynt end for den historiske Sandheds Skyld, og da dertil Stilen er altfor meget mørk paa Grund af de overvættes mange Ord og adskillige Digte, der er den nærværende Tid ubevante, derfor fremstiller denne lille Bog, som er uddragen af hans Værk, med jævne Ord de fornemmeligste Begivenheder, som han har beskrevet, med Tilføjelse af en Del, som har tildraget sig efter det nævnte Arbejdes Fremkomst.

Henimod to Hundredaar efter udgaar Saxos Bog efter et møjsommeligt opledet Eksemplar i Trykken i Paris som Hovedværket i den danske Litteratur.

Vilkaarene for at dette kunde ske falder uden for den danske Litteraturs Grænser. Det er, som Erasmus skriver, Verdensløbet, der vendte tilbage til sine Kilder. Udtrykket er slaaende rigtigt.

Ejendommelig for Middelalderens Før-Humanisme var, som paavist, den sammenhængende Forbindelse med Oldtidskulturen, rigtignok i dens affældigste Form i den senromerske Retor-Litteratur. Men dens Hjemsted i Blomstringstiden er ikke mere Italien, men Frankrig og de germanske Lande. Da den humanistiske Strømning nord for Alperne er ved at sive ud i Middelalderens Slutning af Mangel paa Tilløb, kommer Kilden paa ny i Bevægelse. Italien er den nye egenlig saakaldte Humanismes Hjemland. Ved den italienske Renæssance og Humanisme fra Petrarcas Tid af, støttet af det begyndende Kendskab til Græsk gennem Berøringen med det østromerske Rige og det næsten udtømmende Fund af den romerske Litteraturs Klassikere i italienske og sydtyske Klostre, sluttes Forbindelsen med Oldtidskulturen i dens oprindelige Skikkelse; ved nordalpinske Lærdes tiltagende Besøg i Italien, men især ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse, breder Bevægelsen sig til Frankrig, Tyskland, England, Holland, Norden, og den almindelige europæiske Aandstilstand indtræder, hvorfor Erasmus er Typen.

I Danmark kendes der lidet eller intet, hverken til Renæssancen, altsaa den almindelige Følelse af Livsfornyelse, der kommer af, at Synet paa en Gang aabner sig tilbage til den gamle og frem imod den nye Verden, ind i den indre og ud mod den ydre Verden, eller til Humanismen, altsaa den bestemte Bestræbelse for at grundlægge en moderne Litteratur i nøjeste Tilslutning til den antike, før begge Bevægelser i Tyskland har forenet sig med en tredje, den kirke-

lige Reformation, der snart efter tvinger dem med sig i en anden Retning. Hvad man ved om Danmarks Deltagelse i det humanistiske Røre før den Tid er ikke meget andet, end at den ivrige italienske Bogfinder Poggio paa Opfordring af den danske Geograf Claudius Clavus gentagne Gange skrev forgæves her til Landet om det Haandskrift af Livius, der efter Claudius' Sigende skulde findes i Sorø Kloster.

Som den egenlige Humanismes første Mærkeaar i Danmark kan man da med et rundt Tal regne Aar 1520. Det træffer sig saaledes, at hvert af de følgende Hundredaar, altsaa 1620, 1720 og 1820, betegner et nyt Afsnit i dens Historie, og at der et halvhundrede Aar senere i hvert Aarhundrede, altsaa rundt regnet i 1570, 1670, 1770 og 1870, uden Tvang kan gøres en lignende Indskæring for at klare sig den foregaaende Udviklings Resultater eller Forudsætningerne for den følgende.

Efter disse Mærke- og Overgangsaar vil da Kapitelinddelingen blive gennemført i det følgende.

MDXX
PETRUS PARVUS

I

Det er Valborgsdag den første Maj i Aaret 1500 ved Aftenstid i en dansk Købstad. Ungdommen i Byen har været i Skoven for at hente Grønt til at maje Kirken og Stuerne med. De kommer nu tilbage, Pigerne med deres Forklæder fulde af Blomster, de unge Karle med grønne Grene. Mens de gaar op ad Gaden, synger de:

Al Verdens Skaber, med god Besked —
Hør det, som vi bede!
Vi prise glade Aarsens Tid. —
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

Det er Karlene. Pigerne synger:

Her kommer vi vakre Piger smaa —
Maje er velkommen! —
Om vi en Vise kvæde maa. —
Alt saa vide, som Verden er, springer i Rosensblommer.

Saa kommer Peblingerne, sortklædte, i smuk Skik og Orden, med deres Skolemester og Hørere. De synger paa Latin:

In vernalis temporis
ortu lætabundo,
dum recessum frigoris
nuntiat hirundo,

terræ, maris, nemoris
decus adest deforis
renovato mundo,
vigor redit corporis,
cedit dolor pectoris
tempore jucundo.

Det er Dr. Morten Børups Majvise, som paa Dansk kan gengives saaledes:

Naar den første Foraarsdag
Frydefuld fremgryer,
Og for Svalens Vingetag
Vinterkulden flyer,
Skov og Mark og Bølgeslag
Lokker os med Velbehag,
Verden sig fornyer!
O, hvor træder vi med Mag,
O, hvor let vort Aandedrag
Under Sommer-Skyer!

Skoven i sin Foraars-Dragt,
Engene i Grøde,
Fuglesangens milde Magt,
Som gør Hjerter bløde!
Havet har til Ro sig lagt,
Gennem Ætren glider sagt
Duggens Draaber søde,
Solen gør paa Skyen Jagt,
Lader sine Straalers Pragt
Herligt gennem gløde.

Eja, hvilken Ære stor
Af Guds Naades Skaaler!
Hvilken Efterglans vor Jord
Af Hans Aasyn taaler,
Som til alle Skabtes Kor,
Over, under, paa vor Jord

Liv og Lød udmaaler,
Skønt de drage deres Spor
Fjernere end Syd fra Nord,
Nat fra Dagens Straaler.

Det er fristende i dette faste og stærke Latin, der fletter sig saa levende ind i Folkevisens svævende Efterklange, at se et Billede af den fremrykkende Humanisme. Men det er ikke rigtigt. Børup var, i al Fald da han skrev Digtet, ikke Humanist. Han er født henimod Midten af det 15. Aarhundrede, da der saa godt som ingen Humanister fandtes nord for Alperne, har studeret Teologi ved Københavns Universitet hos Skolastikeren Peder Skotte og derefter ved Kølneruniversitetet, Moderskolen til det københavnske, som var den middelalderlige Videnskabeligheds faste Borg mod Humanisterne. Og hans Majvise er ikke humanistisk Poesi. Den er i Stil med de rimede latinske Vers, der i Tilslutning til Kirkeversene (Sekvenserne) forfattedes i Middelalderen af de saakaldte Vandreklerke (Vaganter), hvis folkelige Sprogform og Versbygning, efter Stavelsernes Betoning og ikke efter deres Kvantitet, var Humanisterne til Forargelse. Ligesom Montanus dømmer om Jacobs kvikke Vers og Saxo om Hjarnes, at »Prosodien, som er det fornemmeste, fattes«, erklærer en Humanist, Biskop Mogens Madsen (d. 1611) om den skønne latinske Klagesang fra Christopher II.s Tid, at den er »fra den Periode, da man brød sig fejl om Latinens Finhed og Stavelsernes Kvantitet, men gennemspillede alle Ting med sine saakaldte Melodier« (*rhythmis*).

Alligevel er der noget i Børups Vers, som viser ud over Middelalderen. Humanisten *Erasmus Lætus* eller Rasmus Glad, der har opbevaret Majvisen og givet en kort og fin Karakteristik af dens Forfatter, mener, at

hans latinske Sprogfærdighed maaske ikke bare skyldtes Kirkesproget og Romerretten, hvormed han var meget fortrolig — han var Dr. juris fra Køln — men at han har udviklet sin medfødte poetiske Evne ved private Studier af Vergil. Der er virkelig ogsaa i Majvisens Skildring af »den fornyede Verden« (*mundus renovatus*) noget, som minder om Vergils Skildringer af den nye Vaar i første Bog af *Georgica* og af Guldalderen i den fjerde Ekloge, uden at det dog vil være muligt at paavise bestemte Reminiscenser.

Men netop dette er afgørende. Hvis Børups Vise indeholdt saadanne bestemte Mindelser fra hans Læsning i Klassikerne, vilde den være humanistisk Poesi og ikke videre. Dens Betydning ligger netop i det ubestemte. Man faar ved at læse den det Indtryk, at den, der kan udtrykke sig saaledes, ikke alene glæder sig over Foraaret, men at han glæder sig over Foraaret, fordi han føler, at en ny Tid er ved at fødes i og om ham selv. Med andre Ord: der er ingen Humanisme i Børups Majsang, men der er Renæssance i den.

Jeg fæster mig især ved det Udtryk i første Strofe: »Verden sig fornyer«. Dersom det stod alene, var det næppe værd at ænse, skønt der unægtelig er en betydelig Forskel mellem dette rene og omfattende Udtryk og de nærmest tilsvarende i Vagantviserne med deres mytologiske Sirligheder, som: »Flora fornyer sit Aasyn med friske Blomster« o. lign. Men hele Digtet er intet andet end en ligefrem Udvikling af denne Tanke. Og det vil næppe være muligt i Middelalderens kirkelige Digte, der ikke giver sig af med Naturen, eller i de verdslige Vagantviser, der paa ganske ufilosofisk Vis tager Anledning af Floras friske Kranse til at smykke den Elskede med lignende, at finde et Sidestykke til det Verdensbillede, som fremstilles i Børups sidste, i alle nyere Behandlinger uforstaaede Strofe,

som er den vigtigste i hele Digtet. Her udstrækkes det hele Universum med sine uhyre Afstande og vældige Modsætninger som et Spejl for Guds Øje. Dette er afgjort ikke Middelalderens Verdensbillede, men Renæssancens Kosmos. Der er baade i Udtryk og Tankegang bestemt Lighed med den Verdensopfattelse, vi har fundet hos Pico della Mirandola. *Omnia — summa, ima, media — a Deo formam speciei ducunt* betyder det samme som hos Mirandola, at Gud er i Verdens Midte og Mennesket hans Medvider.

Hvor meget eller hvor lidt Skolemesteren i Aarhus i Aaret 1500 bestemt har kendt til Tidens Tanker, ved vi ikke. Han har i al Fald ikke vidst saa godt, som Gymnasiasterne i hans gamle Skole ventelig ved nutildags, at Rennæssancen og Humanismen var en Genopdagelse af Verden og af Mennesket, og at han selv var med til begge Dele. Men han har haft en Følelse af, at Verden begyndte at blive større.

Forud for en ny Tids Frembrud gaar en Anelse om den, der gerne er rigere end Virkeliggørelsen. Dersom den Følelse ikke var til Stede, vilde de nye Tanker slet ikke kunne modtages. Forud for Humanismen i Danmark er gaaet en personlig Renæssancefølelse, en forventningsfuld Stemthed i Sindet, en Poesi, hvorfor Børups Majvise er et Udtryk.

Det var sikkert nok det Indtryk, som Børups Personlighed gjorde, af en fornyet og frigjort Menneskelighed, der gjorde hans Undervisning saa værdifuld. Han verdsliggjorde Disciplenes kirkelige Syngeøvelser ved sine Viser, hvoraf vi foruden Majvisen endnu kender Sangen om de danske Købstæder: »Klerkebo og Kongesæde, muntre København« — altsaa ved Siden af det naturlyriske Digt det første Forsøg paa Fædrelandssangen i Lighed med Laurids Koks Danevirkevise og Chr. Richardts geografiske Digt »Danmark«.

Han lod dem, endnu før Humanismen ret var kommet her til Landet, ved vor store Frue Gildes Aarsfest opføre Skuespil, som han selv skal have skrevet; han komponerede i al Fald Danse for dem. Af den bevarede Titel paa en af disse, nemlig »Daaredansen«, og den korte Omtale deraf hos Erasmus Lætus: at den fremstillede »de menneskelige Daarskaber med en virkelig fin, ofte komisk Afveksling i Handlinger og Bevægelser«, kan man slutte, at det maa have været en humanistisk Ballet eller Pantomime. Den har haft Emne tilfælles med Erasmus' »Daarskabens Lovtale« og har, hvis den er fra Børups senere Tid, rimeligvis været komponeret paa Grundlag af denne, næppe dog med Benyttelse af Holbeins Tegninger, der først kom til i Udgaven 1518. Ellers vilde Børups Daaredans være et fuldkomment Sidestykke til den ogsaa paa Dansk foreliggende humanistiske Satire »Dødedansen«, der oprindelig er skrevet som Tekst til Holbeins Billeder over dette Emne.

Som Rektor virkede Morten Børup længe nok, til at han kunde indføre den humanistiske Metode i sin Undervisning. Det er muligt, han har gjort det. Erasmus Lætus siger med et ubestemt Udtryk, at han »var Lærer for de Mænd, der virkede paa den Tid, da samtidig den guddommelige Lære om Kristus og den ægte menneskelige Litteratur og de gode og klassiske Skribenter i Stedet for de smagløse og barbariske indførtes paa de offenlige Skoler«. Men ogsaa han beundrer især hans Personlighed, paa anden Haand — igennem sin Ven Petrus Paulinus og sin Morbroder, Andreas Lætus, der begge havde haft ham til Lærer — og fremhæver Renæssancepræget, den forædlede Naturlighed, der var over alt, hvad han foretog sig.

Omkring Aar 1520 opgav han endelig i en Alder af henved 75 Aar sin Lærergerning og blev Præst ved

Domkirken. Han døde 1526 og blev efter sit eget Ønske begravet mellem Kirken og Skolen. Paa hans Ligsten sattes en Indskrift: »Dr. Morten Børup, Lærer i den højhellige Teologi, fordum denne Skoles Rektor« og et Billede, forestillende en Grev, et Ris og en Ferle sammenbundne.

Denne Ligsten er den danske Humanismes Vaaben. Som den laa der mellem Skolen og Kirken, var den humanistiske Kultur delt mellem begge. Ikke alene saaledes at forstaa, at mange af dens bedste Mænd ligesom Børup begyndte som Rektorer og endte som Præster: det var langt ned i Tiden den sædvanlige Trinfølge; men saaledes, at Humanismen selv her i Landet, før den blev til fri Kunst og Videnskab, d. v. s. i det mindste to Aarhundreder igennem, sad i Klemme mellem de to mægtige Huse, Skolen og Kirken. De tre Redskaber, der fandtes afbildede i Vaabnet, udtrykker heller ikke alene Børups personlige Forfremmelse: fra det forladte Bondearbejd paa Skanderborg Enge gennem Peblingeaarene, indtil han som Hører fik Riset og til sidst som Rektor, den øverste Straffemyndigheds Indehaver, Ferlen i Hænde. De er tillige Humanismens almindelige Kendetegn. Den er en Bondekultur mere end en Bykultur; mange af de Hænder, der prentede den fineste Latin paa Pergamentet, var begyndt med at handle Møggreven paa Faderens Marker. Og over Haardheden i dette Tegnsprog kunde ingen støde sig. Det er ikke Bøgegrene og Roser, den gamle muntre Skolemester har anbragt i sine *fasces*, men Lærdommen var heller ingen Leg, men en Tugt. Humanismen her til Lands er ingen Filosofi eller Poesi, men en Disciplin; der maatte harves med Hug og saas med Gloser, for at der kunde gro noget retskaffent efter. Det var da ikke af Vejen, at enhver straks kunde se, at der var noget at gaa igennem for dem, der vilde den Vej.

II

Samtidig med, at Morten Børup opgav sit Rektorat, døde hans jævnaldrende Universitetslærer, Peder Skotte. Han omtales af en samtidig Historieskriver paa følgende Maade: »Skønt han var en i den skolastiske Teologi grundlærd Mand, fornemmelig efter den salige Thomas af Aquinos Maade, var han dog en saadan Tilhænger af Aristoteles' Filosofi (hvad der plejer at være et Særkende for Thomisterne), at han næppe nogensinde selv har læst eller lært noget andet, ogsaa paa hans gammel Alder, enddog han, om jeg mindes ret, blev over halvfjerdsindstyve Aar gammel. Gud være hans Sjæl naadig!« Den, der har skrevet dette, er den ældste danske Humanismes Ordfører, den daværende Forstander for det nyoprettede Karmeliterkollegium Hvidekloster i St. Pederstræde i København (det nuværende Walkendorfs Kollegium), Poul Helgesen. Ligesom der Aaret forud i Löwen i Holland, hvis Universitet hidtil havde været et skolastisk Hovedsæde, under Erasmus' Medvirkning var blevet aabnet et *collegium trilingue* for de tre humanistiske Hovedsprog: Latin, Græsk og Hebræisk, havde nu ogsaa i København det humanistiske Studium med dette Kollegium opkastet sin Skanse mod det middelalderlige Universitet.

Humanismen var herhjemme saa lidt som andre Steder en Universitetssag, det var en fri Bevægelse uden for Lavet — selve Ordet *Universitet* betyder fra først af Lav — der efterhaanden maatte indtage de officielle Lærdomssæder. Fra Københavns Universitet var bleven stiftet i 1479, indrettet efter det middelalderlige Kølneruniversitets Mønster og forsynet med Lærere derfra, havde ingen københavnsk Professor, saa vidt vides, læst over andet end skolastisk Teologi,

Romerret, der foragtedes af Humanisterne, og middelalderlig Medicin.

Men i Helsingør var der siden Aarhundredets Begyndelse drevet friere teologiske Studier i humanistisk Aand ved Karmeliterklosteret. Dets Forstander var Dr. Anders Christensen; blandt hans Disciple var Christian Pedersen og efter al Sandsynlighed Poul Helgesen, der nu som Forstander for Hvidekloster tillige var Lektor i Teologi ved Universitetet. Videre end til at udlægge og fortolke det nye Testamente efter Erasmus gik hans Humanisme dog vel ikke. Men allerede dette ansaas af de gamle for et Kætteri. I et noget indviklet latinsk Digt til Kong Christian II udtaler en af hans Kolleger, at det ved hans og andre Læreres Virksomhed vil lykkes at styrte Uvidenhedens Sfinx (med græske Typer) i Havet.

Samtidig angribes Barbariet fra en anden Side med et stærkere Vaaben, nemlig Pressen. Her er Christian Pedersen Hovedmanden. Fra Gotfred af Ghemens Bogtrykkeri var der foruden folkelige Skrifter kun udgaaet Bøger til Kirkens og Klosterskolens Brug. Med 1510 standser hans Virksomhed. Men i dette Aar var Christian Pedersen, Kannik i Lund, i Paris, og man kan i de Skrifter, han her lod trykke, se, hvordan Humanismen efterhaanden trænger ind i Litteraturen. I 1510 udgav han i al Beskedenhed en *Vocabularium ad usum Dacorum*, en latinsk Ordbog for Danske efter ældre Forbilleder (*Calepin*, *Gemma Gemmarum*). De latinske Gloser, den indeholder, er oversatte paa Dansk, de sparsomme Citater af Klassikerne er mest saadanne praktiske Vendinger, som der ogsaa i Klosterskolerne havde været Brug for (f. Eks. *Terentius: Satin sana es*, d. e. est tw ey nock karsk). Bøjningerne har han tilføjet, for at hans Landsmænd ikke skal behøve idelig at slaa

op i Alexanders Grammatik, »hvormed I uden synderlig Frugt ynkelig spilder næsten al Eders Tid«. Ogsaa Fortalen er ganske uden humanistisk Vigtighed, venlig og beskeden. Men paa sidste Side staar et lille Vers til Læseren:

Danmarks velbyrdige Ungdom, vaagn op og se, hvad jeg bringer!
Bægeret, honningfyldt, venter dig, kom da og drik!
Her Ambrosia bærer med Nektar det blomstrende Vintræ,
Dugfrisk lokker dig hid Kildens melodiske Fald.
Livligt og let er dit Nemme: saa kend de Kræfter, du ejer!
Mod! nu sømmer det sig, at du erkender dig selv.
Naar den grammatiske Sæd bliver lagt i den barnlige Alder,
Rigere modnes dig da Høsten i kommende Aar.
Staa ej længer og drøse! tag fat, thi Møjen er ringe,
At du kan læse min Bog, at du kan lære dens Sprog!
Saa skal med egne Øjne du se de lærde Poeter,
Hver en Bog, der er til, mestrer du let, hvis du vil.

Den lille retskafne Elegi og ikke Børups middelalderlige Rim er Humanismens første Livstegn her i Landet.

Fire Aar efter i Udgaven af Saxo, Paris 1514, er Tonen sat betydeligt op. Her er der ikke Tale om at lokke for de smaa Sjællændere, som man lokker Fluer med Sukker. Det er ikke længer »ærlig og fornumstig Svend Christian Pedersen, Kannik i Lund«, der taler, men *Christiernus Petri, Parrhisiis agens bonisque litteris operam navans.*

Det lille Brev fra Biskop Lage Urne, som indleder Fortalen, gaar da ogsaa saa vidt i Anerkendelse af den unge Mands humanistiske Iver, som et biskoppeligt Latin og en besværlig Syntaks tillader: »Altsaa, min Christiern, som, ligesom du, medens dine Medstridere drøsede Tiden hen (*her indrømmes Faktum, endog*

416259

med et Citat af Elegien), er bleven Mand i en hvileløs Efterforskning for at lære dig Litteratur (*her siges ikke: den gode eller: den renere Litteratur*), saaledes forfare Vi, at du ogsaa gløder af Lyst til efter Evne at udbrede vort Fædrelands Ære.« Og Christierns Svar svulmer af Citater. At Biskoppen har hjulpet ham til at faa Udgaven i Stand, udtrykkes paa humanistisk Vis saaledes, at »den navnkundige Kirkefyrste eller Danmarks Pryd og mit Forsvar (*det er fra Horatses Oder*) har givet den, der allerede var i Løb, ja i Flugt Sporer (*det er fra Plinius' Breve*), saa han kunde udgrave Saxos Bog, der var hjemfalden til Møl og Maddiker, Støv og Skimmel« (*det er baade Horats og Plinius*).

Udgaven er meget smukt trykt og stadseligt udstyret fra Jodocus Badius Ascensius' Bogtrykkeri i Paris. Kong Christian II, hedder det, havde udtrykkelig forlangt, at den skulde trykkes af en Kender, da det vilde være uværdigt, at en saadan Mand skulde trykkes med uslebne eller mindre trofaste Typer. Og for at indføre Bogen med endnu mere Klem paa det humanistiske Marked havde Jodocus Badius selv ledsaget den med en smigrende Skrivelse til Lage Urne, af 15. Marts 1514, hvori han udtaler det Haab, at »Danmark i Fremtiden vil gøre sig bemærket, ikke blot ved Vaaben og Vælde, hvorved det altid har udmærket sig og hævdet sin Frihed, men ogsaa ved den mere dannede Litteratur og frembringe mange Saxoner og Kanuter, det er at sige Mænd af udmærket Lærdom«.

Men af humanistiske Kanutter havde Danmark endnu ikke frembragt mange. Den *Knud*, der sigtes til, er sikkert Biskop Knud af Aarhus, af hvis meget ofte oplagte og paa mange evropæiske Sprog oversatte »Forvaring imod Pest« der netop var udkom-

met en Udgave i Paris o. 1510. Udgaven, der nu kun kendes af Omtale, var maaske besørget af Chr. Pedersen. Den ender med følgende Efterskrift: »*Mod Pest.* Tag saa meget, du formaar, af Sindets Beskhed over begangne Synder, med Hjertens sande Sønderknuselse, hellere et Pund end en Unce. Og dette blande man med Taarevand. Og man tage ind at spy paa ved et rent Skriftemaal. Derefter tage man det højhellige Afføringsmiddel, Kristi Legeme, og man vil være forvaret mod Pest. Ende.«

Om ogsaa dette er af Christian Pedersen, kan man ikke vide, skønt det vel nok kunde ligne efter Jertegnspostillens og Tidebogens Forfatter. Det er i al Fald ikke Humanisme. Og bedre blev det ikke, da Christian Pedersen Aaret efter Saxo udgav den middelalderlige Skolebog, Peder Laales Ordsprog. Hermed gaar den nationale Humanisme endnu tydeligere uden om Universitetet, hvis det ellers er rigtigt, at det var Professorerne, som en halv Snes Aar før havde besørget Ghemens Udgave af Ordsprogene, som Christian Pedersen ikke engang nævner. Men skønt han behandler sin tvivlsomme Klassiker med fuld humanistisk Honnør, oplyser dens Tekst, baade sprogligt og realt, og paataler dens Barbarismer — dog med Lempe, som naar han om det for humanistiske Øren rædsomme Ord *ribaldus* bemærker, at paa Latin hedder det egenlig ikke *ribaldus,* men *rivalis* — lykkedes det ham dog ikke at faa sin gamle Skolebog godkendt som Læsning for Humanister. Jodocus Badius har denne Gang i sit Brev til Udgiveren stemt Tonen betydeligt ned og tør ikke mere nære saa store Forventninger om Videnskabernes Fremgang i Danmark. »Stundom maa jeg ynkes over at se de ypperste Hoveder i dit Fædreland saaledes hengivne til Alexander, at de end ikke vover at vige

en Fodsbred fra ham. Lad dem dog i Stedet læse gode og latinske Forfattere, og du skal se, Saxo Grammaticus vil faa mange Ligemænd. Men saavel Tider som Lande faar først efterhaanden deres tilbørlige Udvikling, hvorfor det bør haabes, at ogsaa Eders Folk med Tiden vil faa Smag for den mere dannede Litteratur.« Christian Pedersen opgav selv senere sin Peder Laale; i Christian den II.s Skolelove, som er i hans Aand, fordømmes den ganske, ligesom Ferlen, som en Levning af Barbariet.

Den er dog betegnende for Christian Pedersens Humanisme i det hele fra hans katolske Tid, da han i Forstaaelse med Prælaterne vil grunde en Fremgang baade i Kirke og Skole uden noget Brud paa det bestaaende. Naar han i Forordet opgiver, at Samlingens Indhold er taget saa vel fra den hellige Skrift som den kanoniske Ret og danske Ordsprog og Talemaader og Forklaringerne for en stor Del hentede fra Optegnelser af hans gamle Lærer, Rasmus Simensen i Roskilde, er det Sammenhængen i Kulturudviklingen, han fremhæver. Der er det mærkelige ved Christian Pedersens Udgiverarbejde i Paris, at han, i skarp Modsætning til Erasmus og hans Skole, arbejder paa Udviklingen af en national Humanisme ved Hjælp af et dansk latinsk Bibliotek: en Ordbog, en Historiebog, en Moralbog (i Lighed med Erasmus' *Adagia*) og, hvis min Formodning er rigtig, en Lægebog. Et Tegn paa denne kongelig danske Humanisme, hvori Forfatterpersonligheden har lidet at sige, er det, at Udgiverens Navn enten slet ikke er nævnet i disse Skrifter eller skjult i det Danmarksvaaben, hvormed de alle er forsynede. Især i Udgaven af Saxo, hvor Fortalens Initial udgøres af »Kongen af Nordens Vaaben«, er det klart, at det er ikke mere den i Middelalderen hæderlig bekendte kirkelige

Provins *Dacia,* som Navnet endnu lyder i Ordbogen fra 1510, men det humanistiske Kongerige *Dania,* der med Brag træder frem paa den litterære Skueplads. Saxos Udgiver handler helt i Saxos Aand ved at give Fædrelandet dets »Titler«, kun at dette Ry nu ikke mere skal grundes paa Bedrifter, men paa Skrifter. Erasmus' hædrende Omtale af de Danskes videnskabelige Iver skyldes da ogsaa udelukkende Christian Pedersens Bøger.

Men Christian Pedersen gik ikke siden videre med dette Forsøg paa at grundlægge en dansk Humanisme paa danske Latinere. Han blev fra nu af helt, hvad han allerede halvvejs var, dansk Forfatter. Man tænker, det gik ham med Peder Laale, som det senere gik Grundtvig med hans folkelige Oversættelse af Saxo. Skønt han i sin Udgave ikke har et godt Ord til overs for de danske Ordsprog, der ellers nok maatte kunne give en Sjællænder Hjemve i *Quartier Latin,* har han dog maaske allerede den Gang faaet en saadan Smag for det folkelige Danske, at han ikke mere kunde eller vilde bruge Latinsken. Vist er det, at den danske Litteraturs første Humanist blev dens første Nationalist. Saxos Udgiver blev Bibelens Oversætter, og han, som begyndte med at ville lære sine smaa Landsmænd at skrive Latin, lærte til sidst sit Folk at læse Sjællandsk.

Men andre var nu rede til at tage hans latinske Pen og Presse op. I Aaret 1520, altsaa vort Mærkeaar, udkom en erkehumanistisk Skolebog, *Henrici Fabri Hortulus Synonymorum* eller paa Dansk: Henrik Smeds (Smiths) Liden Urtegaard af enstydige latinske Ord. Høj over Høj: ligesom Christian Pedersen havde villet gaa videre end Professorerne, vil Henrik Smed, der kort forinden i Leipzig havde besørget et forbedret Oplag af Christian Pedersens Ordbog, med sit

nye Arbejde gaa videre end denne, nemlig fra Sinkelektien til Gymnasiet. Bogen er ingen latinsk-dansk Ordbog for Begyndere, men en Opregning og Forklaring af det latinske Sprogs Synonymer, i Lighed med en nogle Aar tidligere i Wittenberg udkommen Samling. Gloseforraadet er mest fra det klassiske Latin, især Ciceros Skrifter. Ligesom med Flid sættes Latinens Overlegenhed over Folkesproget overalt i det skarpeste Lys. Efter en saadan Paafuglehale af latinske Synonymer som: *Errans, Vagabundus, Fugitivus, Circulator, Circumforaneus, Ardelio, Palans* falder i det mindste den danske Oversættelse: »som meget bisser eller vild farer« ganske hinkende.

Saa hurtig var altsaa Udviklingen af det humanistiske Skyts, ligesom af de moderne Krigsredskaber, at et Leksikon af Model 1520 er i Stand til fuldstændig at afvæbne et, der kun er ti Aar ældre.

Forfatteren er sig sit Fremskridt fuldt bevidst. Ligesom Christian Pedersen har ledsaget sine Udgaver med Anbefalingsskrivelser fra sin franske Ven, har Henrik Smed prydet sin med flere Bidrag af en af sine Venner, den danske Humanist *Petrus Parvus Roscildensis* eller Peder Lille fra Roskilde. Straks efter Titelen henvender denne Forfatter »et ottelinjes Formaningsvers til Begynderne i Studiet af den renere Litteratur«. Ligesom det græske, dog med latinske Typer trykte, Ord i denne Overskrift er et Skud Skarpt imod Tilhængerne af den mindre rene Litteratur, der sikkert ikke havde den mindste Anelse om, hvad *Protreptikon Ogdoastichon* vel kunde betyde, saaledes er Verset selv med tydelig, men naturligvis overlegen Tilslutning til Christian Pedersens beskedne Distika en Frembringelse af en meget »lærd Cithar«, som han siger (med gal græsk Ordform):

Hvis *Aonidernes* (Musernes, *Ovid Metam.* V. 333) hellige Kilder dig lyster at gæste,
Hvor den tre-enige Flok danser til *Citharens* Lyd:
Her gaar Vejen. Maaske du til *Ciceros* blomstrende Marker
Ønsker at styre din Gang: Vejen sig aabner dig her.
Thi nærværende Bæk er strømmet fra Musernes Kilde,
Blomsterne langs dens Bred, *Tullius* (Cicero) selv har dem sendt.
Heraf er spiret den Have, saa blomsterrig, for hvis Fremkomst
Jeg tilønsker min *Smed* alt det bedste, jeg ved.

Derefter følger saa et meget langt Brev fra den samme Peder Parvus til Henrik Smed. Det er den begyndende Humanismes vigtigste Aktstykke her fra Landet. Det er skrevet paa et meget begejstret og meget kunstigt Sprog med Ordspil og sirligt ind i hinanden puttede Perioder for at vise — thi saaledes er Stilen — »den, som du, hvor liden den end er, hos mig har bemærket, svage Skygge af Læsning i den renere Litteratur«.

Til al god Lykke hedder Manden paa Grund af sin klejne Vækst Parvus og kan altsaa med en smukt stiliseret Beskedenhed begynde sit Brev saaledes:

»Jeg, Peder *Lillemand* fra Roskilde, ikke *mindre* de godes end de vellærdes *Mand*, den renere Dannelses Dyrkeres *mindste Mand*, sender den hos os skarpeste Bekriger af den udannede Litteratur, Henrik Smed fra Malmø, min svorne Broder med fuldgod Vilje tusind gode Nætter.«

De to unge Mænd har gjort hinandens Bekendtskab i Rostok, hvor de har drevet humanistiske Studier sammen. I Anledning af dette Venskab hædrer Peder Parvus »den med den renere Litteraturs, saa vel som med det renere Livs Skønhed højt prydede Henrik

Smed« med nogle ildfulde Perioder, som sikkert er meget alvorlig mente: Medlemmer af saadanne kæmpende Sammensværgelser har til alle Tider været henviste til at rose sig selv indbyrdes, da det var mer end uvist, om de andre vilde gøre det. Derefter takker han ham for den særdeles fine Maade, hvorpaa han ikke har svaret paa hans to tidligere Breve og dog besvaret dem. »Thi nyssens ved din Hjemkomst fra Leipzig, den i Lærdom i de tre Sprog, Latin, Græsk og Hebraisk, mest blomstrende Stad, har du bragt mig det sødeste Brev — skal jeg sige: det udsøgte og kærlige eller omvendt: det kærlige og udsøgte Brev? i den Grad kappes deri, saa sandt hjælpe mig Gud og forfremme mine Studier! den fineste Dannelse med et Hjerte, fuldt af oprigtig Kærlighed«, hvori den ansete Humanist Herman Tulichius (jeg overspringer Titlen) paa Henrik Smeds Opfordring har sendt sin Peder Lille, som han dog ikke engang kendte saa meget, at han vidste, om han, som man siger, var gul eller graa, en saa smigrende Henvendelse, at den lille Mand bliver ganske rød derved. »Maatte jeg dog en Gang til Gengæld ved det guddommelige Forsyns Bestyrelse, hvortil jeg har fortroet mig, nemlig Talsmanden den Hellig Aand, med Alles høje Fader og Hans høje Søn, Gud lig, saa vidt min Lidenhed tillader, kunne bringe ham en ikke ganske almindelig Tak derfor. Ved Gud og Mænd, hvis det paa nogen Maade kan lade sig gøre, skal jeg vel mage det saa, at jeg med mine Øjne kan faa at se ham og den fintdannede Peter Mosellanus, der nu, som Rygtet gaar, med den største Ros lærer ærligt Latin og Græsk i Leipzig, den grundlærde Philip Melancthon, Martin Luther, den ved Ry for sin Sandhed i Gudsbeskuelsen fremragende teologiske Doktor, og især den udmærkede Mand Hr.

Johannes Raghius Æsticampianus, lavrbærkranset Digter og Taler og ypperlig Doktor i den højhellige Teologi, og de øvrige saa vel i Wittenberg, der er fremmest i tretunget Dannelse, som andensteds virkende Læremestre og med egne Øren høre dem give deres egne Ord Lyd.«

Indtil da maa den gode Ven ikke rose ham saa over al Maade, at de ikke begge to skal gøres til Spot efter den fra Horats kendte Fabel: »du, som idelig udraaber, at Bjergene vil føde noget stort, og jeg, der endelig fremkryber som en lille Mus«. Men han maa gerne sige, at Peder Lille omfatter alle de ypperlige Doktorer, Professorer og Studerende af den guddommelige Talekunst og den gamle Teologi med større Kærlighed, end det vel kan tros og siges, og det bestandig til det sidste Aandedrag.

Hertil regner han med Glæde Henrik Smed selv. Skønt han ikke, saa lidt som Peder Lille selv, desværre! og mange andre, ellers baade dygtige og ærbare Mænd her i Danmark, har faaet den udsøgte Opdragelse fra Barndommen af, som Ungdommen nu om Dage og herefter vil kunne glæde sig ved, deler han dog disse unge Menneskers Glæde over deres gyldne Lod og den længst forønskte Lykkes Alder lige saa oprigtigt, som om han selv havde lært den latinske Tales Sving, umiddelbart efter at have bortlagt den barnlige Rangle. Han er ikke som hine avindsyge Udstemmere, Udpibere, ja Udsmidere af al Stil, saa vel prosaisk som poetisk, ja af Modersmaalets Sproglære, der med Hænder og Fødder klynger sig til deres fra Fædrene nedarvede *numpsimus* og gaar drabeligt i Dyst derfor som for Arne og Alter, saa at de ikke er at bevæge til at bytte — som Glaucus med Diomedes — dette skidne Ord med den for dem nye, men for alle dannede Mennesker for længe

siden mundrette, skønne og kostbare Form *sumpsimus*.

Fra denne foragtelige Uvidenhed, der rejser sig af en fast Indbildning om, at man kan være lærd, naar man er oplært paa en ulærd Maade — saaledes som den store lærde Mand, Overanføreren for den litterære Hær, Genstanden for hele Kristenhedens Enthusiasmus: Erasmus (*diu desideratus Desiderius Erasmus*) fra Rotterdam etsteds skriver — eller, som en anden udmærket Mand har sagt, kommer af en simpel Misundelse hos dem, der ikke lider, at unge Mennesker ager, hvor de selv har maattet gaa til Fods — fra dette Udskud af Menneskeslægten eller rettere fra disse Uhyrer i Menneskeskikkelse vil de begge vende sig med den Foragt, de fortjener. Henrik Smed vil ved sit venlige Væsen, sin Flid og Lærdom og sit gode Hoved være vel skikket til at gøre de unge Folk her i Landet til glade og taknemmelige Dyrkere af det menneskelige Studium, med eet Ord: til Mennesker, og, saaledes som han ønsker, gøre Fædrelandet Ære. Af dette Ønske har han nu virkeliggjort en Klat ved den liden Urtegaard af ligetydige Ord, som han egenhændig har plantet af Ymper fra det latinske Sprogs Have.

»Og bliv saa ved, saa smukt som du har begyndt, og meddel den danske Ungdom med dine Skrifter og din levende Røst, fint og ægte, den fine og ægte Videnskab. Ved at gøre dette vil du enten, som Fabius siger, naa det højeste, eller i det mindste se mange neden under dig.

Lev vel og bliv som hidtil ved at elske mig, som elsker dig.

I Hast.

København, ustridigen den ypperste af alle Stæderne i Kongeriget Danmark, den femte December,

Aaret efter Jomfruens Nedkomst nitten over halvandet Tusinde.« —

Herefter kommer atter et Vers af den samme Petrus Parvus, nemlig et »tilinjet Klagemaal til den litterære Dannelses yngste Elskere«:

Dreng! ifald du ej ved, hvor lunefuldt Lykken kan veksle,
Plante paa Rosernes Sted Tisler, og Roser igen,
Se da et sørgeligt Tegn paa os, som, gamle og unge,
En beklagelig Hob, viser dig Lykkens Forlis.
Klap i din Haand, lille Dreng! hvis Fædreneland hedder Danmark,
At du har Lyset set i en saa lykkelig Tid.
Ak, langt bedre end vor er Eders Skæbne: den Hører,
Som med Ferlen os slog ind det barbariske Skrift,
Lokker dig alt, til Musers Smil, med det sødeste Mundgodt.
Lykke! hvor lunefuldt veksler du Menneske-Kaar.

Maro:
Alt veksler med Lykken.

Saa følger en kort Henvendelse fra Henrik Smed selv til de smaa Begyndere med Løfte, at der vil komme meget efter, »saa at du, naar du har lært dette, kan naa frem til at efterligne de herlige Autorer, fornemmelig Terents, Cicero og de to Virgiler, nemlig den kristelige, Baptista Mantuaneren, og den hedenske Maro, saaledes forstaaet, at du af Terents skal lære Udtrykkets Rigtighed, af Cicero Talens Fylde, af de mantuanske Virgiler Digtets Højhed og Værdighed og ikke mindre en hellig Vandel til Guds Ære og Fædrelandets kommende Pryd og Støtte«.

Til sidst er der aftrykt nogle fine og kønne Vers af Johannes Murmellius om Opdragelsen og nogle Citater af Erasmus' Ordsprog om samme Emne.

Saa sparsomt flyder Kilderne til den begyndende Humanismes Historie for en Undersøgelse, der holder

sig strengt til Teksterne, at denne Indledning til en Glosebog er dens vigtigste Aktstykke. Til Gengæld giver den et næsten fuldstændigt Aftryk af dens Type: en Blanding af Poesi og Pedanteri, Begejstring og Gloser. Der er Erasmus' Aand deri, men bag den øjner man allerede Montanus'.

Henrik Smeds lille Fortale har sin Betydning ved, at den i al Korthed foregriber Indholdet af det humanistiske Kursus, som med Kirkeordningen — i Tilslutning til Melanchthons og Luthers Skoleplan — gennemførtes i de nordiske Skoler. Med Udeladelse af Karmeliter-Humanisten Battista Mantovano, Vergils Bysbarn og Efterligner, hvis kristelige Elegier læstes almindelig ogsaa nord for Alperne indtil Reformationen, var det hele det sekstende Aarhundrede igennem godt Latin — og om Græsk blev der næsten ikke Tale i Skolen — at man lærte at tale Sproget ved Hjælp af Terentses Komedier, at skrive Prosa efter Cicero (Epistlerne og *De officiis*) og Vers efter Vergil. Maalet var reelt nok: en moralsk, religiøs og patriotisk Optugtelse (»en hellig Vandel til Guds Ære og Fædrelandets Hæder«), men Metoden var overvejende formel sproglig Dannelse igennem Efterligning af de bedste Mønstre. *Imitatio clarorum autorum,* som Henrik Smed siger, og intet andet blev fra først af Latinskolens Princip.

Men vigtigere er unægtelig det ganske personlige Vidnesbyrd, som Petrus Parvus aflægger om den Aand, der boede i ham.

Det vilde ikke være vanskeligt at gøre denne Aand en Smule til Latter paa en anden Maade, end han selv frygter for, over for dens Efterkommere i det tyvende Aarhundrede. Den lille Mand, der hele Tiden saa høfligt bringer sin Lidenhed i Erindring, er ikke bleven større siden. Hans Foragt for de »Mørkemænd«, der

tror, at »vi numme« paa Latin hedder »*numpsimus*«,* minder os om den lille Göttinger-Sinke hos Heine (i »Harzrejsen«), der vil afbryde al Omgang med Theodor, fordi han er en saadan Las, at han i Gaar ikke engang vidste, hvad *mensa* hedder i Genitiv. Hans morsomme Studenter-Ed: »Saa sandt hjælpe mig Gud og forfremme mine Studier!« synes os at kunne sættes lige ind i »Erasmus Montanus«. Hans latinske Veltalenhed er for længe siden latterliggjort i Else Skolemesters sirlige Stil. Naar man husker paa de friske Blomster i Morten Børups folkelige Latin, er det ingen Forfremmelse af Studierne at komme til denne lille første Pode, som er sat i Henrik Smeds Urtegaard af Gloser. Man mærker vel, at her taler ingen Mester, men en umoden Gymnasiast.

Folk, som har faaet en gammeldags Latinskoledannelse, maa endnu kunne huske den Tid, da Kundskaben kun havde givet dem meget lidt af sit Indhold og Livet slet intet af sin Fylde, men den pirrede Formsans brændte af Begærlighed efter et Indhold, og de latinske Fingre kløede efter et Stof at behandle. Herigennem vil man bedre kunne forstaa den aandelige Tilstand her i Landet omkring 1520, hvorfor Petrus Parvus er det typiske Udtryk.

Man befinder sig som i en Skole i en afsidesliggende Provinsby. I Virkeligheden var flere af de ældste Humanister blevet opdraget i saadanne, Petrus Parvus selv, ligesom tidligere Christian Pedersen, i Roskilde, hvor den udmærkede, humanistisk dannede Skotte Walter Mortimer vistnok havde været hans Lærer. Men det lille København selv med sit halvt barbariske Universitet var en saadan Skole. Ligesom Børup i Købstadvisen betegner Parvus den som den ypperste

* Macaronismen er sikkert hørt her i Landet; den findes ikke i *Epistolæ obscurorum virorum.*

af Stæderne i Landet, hvad der den Gang ikke var saa overflødig en Bemærkning som nu, da baade Odense og Helsingør, senere desuden Viborg og Malmø kappedes med den som Læresteder. Han ved dog hel vel, at det vil kun lidt sige mod de tretungede Lærdomssæder i Leipzig og Wittenberg. Fra det sidste Sted kom just i samme Aar den første Lærer i det græske Sprog, som Parvus endnu ikke kunde skrive rigtigt.

Hinsides Havet var Lyset. Derover bragte Rygtet Navnene paa de store Mænd, der i Frastanden fortonede sig i Skikkelse af vældige Lærefædre. Det er mer end tvivlsomt, om nogen Gymnasiast i nogen Krog af Landet nu til Dags vil se hen til Universitetets Fædre med saadanne Følelser som Parvus til Melanchthon og de andre eller blive saa himmelhenrykt over en Opmuntringsskrivelse fra en Student af ældre Aargang som Parvus over Brevet fra Tulichius.

Og at det ikke bare var Afstanden, der forstørrede, men at den danske Humanisme i disse Aar kun er en svag Genklang af fuldere Toner paa den anden Side Havet, viser en Sammenligning mellem Petrus Parvus' Brev til Henrik Smed og Ulrik von Huttens store Brev til Nürnbergerhumanisten Pirckheimer fra Aaret før, af 15. Oktober 1518. Den rige Borger, der i god Mag dyrkede Muserne, har udtalt den Frygt, at hans ridderlige Ven ved sit omtumlede Hofliv skulde blive forstyrret i Studierne. Han kan spare sig Sorgen, Hutten vil aldrig sige det lange Farvel til de søde Studier, »der vil følge mig, saa længe mit Hoved er oppe, ikke nu eller da, men altid, uadskilleligen, selv midt i Tumlerne, som du siger. Thi hvis det at elske Studierne er at være en Student, da viger jeg i dette Navn ikke nogen i hele Tyskland«. — Han har vist sin Kærlighed i Gerningen, hvad Pirckheimer ikke saa lige har gjort, ved sin Kamp imod Mørkemændene. »Nu ser vi, hvad

Gavn det gør, at hine Nelder er oprykkede og denne Klinte udryddet med Rode, saa at det retskafne Studiums ædle Spire, der alt pipper frem, kan komme ret for Dagen og faa Rum til at brede sig, saa at, siger jeg videre, de, der modsætter sig den gode Dannelses opgaaende Sol ligesom utidige Skyer og i selve dens Opgang søger at sværte dens rene Glans, kan fordrives og adsplittes, de gode Videnskaber leve op, et fast Samkvem i begge Sprog forene os med Grækenland og Italien, Tyskland smykke sig med Kultur, Barbariet uddrives med Spe til Ørkenen og Østersøen.« Modstand skal ikke forknytte ham: gaar vort Foretagende langsomt frem, det gaar dog. »Imidlertid vil vi efterligne Palmetræets Stamme deri, at jo mere de trykker os, des stivere vil vi gøre os og rejse os imod deres Masse med en utvingelig Trods. Til det Stykke Arbejde vil vi ægge vore jævnaldrende, du som en gammel og forsøgt Karl med et anseligt Stykke af Banen bag dig forud for andre, jeg, en ung Knægt i min Alders Blomst, ivrigt paa Færde ved alt, hvad der falder for. — For en Tid! For et Studium! Mig lyster at leve, min Villibald, skønt jeg endnu ikke har Lyst til at hvile. Studierne trives, Aanderne blomstrer. Hejda, Barbari! Køb dig en Strikke eller brug Benene!« —

Men der er trods det overstrømmende Gymnasiast-Sværmeri et sikkert humanistisk Instinkt i Peder Parvus. Man maa mærke sig den rent faglige Værdsættelse af Luther: *theosophicæ veritatis nobilitate insignis.* Det er den samme Stil, som naar Erasmus i sin Parafrase af Evangelierne kalder Kristus *doctor cælestis Philosophiæ*, eller Melanchthon i et græsk Vers fra 1518 Luther »Visdommens gudopfyldte Herold og Sandhedens Korfører«. Lige saa akademisk er den Rækkefølge, han giver sine Lærere: Æsticampianus, Humanismens Vandrelærer, der paa denne Tid var havnet

i Wittenberg og havde sluttet sig til Reformationen (d. 1520), over Luther og Melanchton og Rotterdammeren uden for al Sammenligning med andre. Og der er en ganske klar Bevidsthed om Hovedsagen i den ungdommeligt kække Forkyndelse, at kun de, der dyrker det menneskelige Studium, bør regnes for Mennesker. Erasmus kunde umuligt have udtrykt sig tydeligere.

Maaske der endogsaa er Antydning af en humanistisk Religion i det Træk, at han nævner Aanden før baade Faderen og Sønnen. Thi Aanden er Humanisternes Gud mere end baade Faderen og Sønnen. I det Brev, Poul Helgesen skrev til Christian II i 1522 for ved sin Oversættelse af Erasmus' »En kristen Fyrstes Optugtelse«, hedder det, at »enddog denne Bog er skreven af Erasmus, der i Lærdom flere over vinder, end jeg skrive tør, saa er hun dog uden Tvivl digtet af den Hellige Aand, som tal den største Part, som i Bogen staar«. Det er i Sandhed at beklage, at denne frimodige og ægte videnskabelige Tillid til den hellige Aands fortsatte Gerning i de bedste Mænds levende Tale maatte vige for Lutherdommens Tro paa det uryggelige Ord.

Hvad Petrus Parvus angaar, har han dog nok til daglig Brug sat Ordet over Aanden: det var i de Tider, da Logos blev en Glose og boede iblandt dem. Sjælen i hine Tiders Filologi var den faste Overbevisning, at »Sprogene« — Hebræisk, Græsk og Latin, de tre Kristi Korses Sprog, og der var ikke andre — var Guds Ords medfødte Klædebon, som Aanden selv havde virket. Ligesom den samme Lektor Povl i en Afskrift af nogle Vers om Kirkens Forfald i Battista Mantovanos Stil, som han har foretaget til sin Opbyggelse efter et gammelt (?) Haandskrift fra Sorø Kloster, ikke forsømmer at udspærre de Steder, hvor der er Fejl i Rytmen, saaledes vidner Petrus Parvus foran en Sam-

ling religiøse Digte i vekslende Verseformer af Sebastian Brant, som han udgav i samme Aar som Brevet:

To Ting lærer min Muse: med Stilens Sødme den fylder
Først din Tunge, derpaa Sjælen med Elskov til Gud.

Den gode Mand har da formodenlig brugt Rosenkransen til at skandere latinske Vers efter.

Naar endelig Parvus udtaler det Haab, at Vennens Arbejde vil blive baade til hans Fædrelands og hans egen Berømmelse, saa at han i al Fald vil se mange neden for sig, giver han hermed et ganske troskyldigt Udtryk for den særegen humanistiske Æresfølelse. Den bestaar dels af en brændende Kærlighed til Fædrelandet som hos Christian Pedersen eller Anders Vedel, der higer efter at gøre dets Navn berømt mellem kultiverede Nationer, dels af en sviende Dukse-Ærgerrighed, der gaar ud paa at mase alle Medbejlere. Dersom nogen skulde mene, at det er først i vore Dage, de lærde bær saadan Avind til hinanden, som den ærlige Jeppe mener i »Erasmus Montanus«, vil det være ham en Forfriskelse at gøre sig bekendt med Humanismens Historie, fra Florens til København. Der er ingensinde og ingen Steder blevet myret saadan paa for »at se mange neden for sig« som i de litterære Republikker. —

Saaledes stod da den danske Humanisme i 1520 som en Form, der er fuld færdig til at fungere, utaalmodigt biende paa sit Indhold.

Fra Typens første Fremtræden kan man slutte til dens senere Udvikling. Saaledes som denne Form her arbejder i Petrus Parvus' Brev og i hans Vers, har den siden arbejdet. Det er denne udefra hentede Form, der har gjort vort nordiske Bondemaal, et Lovsprog og et Sagasprog, til en klassisk Prosa med systematisk Arkitektur. Det er denne runde Mund, der efter

at have øvet sig paa de latinske »Distika« har gjort vort Folkevisevers til en akademisk Strofe. Petrus Parvus' Vers om Lykkens Omskiftelser var formet over et Sted hos Vergil: »*Sors omnia versat*«; en Folkevise har samme Sætning »Lykken hun vender sig ofte om« til sit Omkvæd. Men for at komme fra denne lyriske Stenstil til den moderne Lyriks fulde og rigt afvekslende Udtalelse af et Følelsesindhold, f. Eks. til Kingos

> Sorrig og Glæde de vandrer til Hobe,
> Lykke, Ulykke de gange paa Rad,
> Medgang og Modgang hinanden anraabe,
> Solskin og Skyer de følges og ad —

maa man over Vergil og Petrus Parvus.

Og i den første Type kender man den bestandige Type. En Humanist er et Menneske, i hvem Livet begynder som en Form, der begærer at fyldes. Humanismens Højdepunkt er Foreningen af Form og Fylde, Goethe. Dersom man ad historisk Vej vil naa til Forstaaelse af Mesteren, maa man begynde med Gymnasiasten. Hans Urtype er her i Landet Petrus Parvus.

III

Samme Aar som Latin-Formalismen kom til Udtryk i Parvus' Brev, forefaldt et Par Begivenheder, som i Lyset af hvad der senere fulgte efter viser sig som de første Spirer til den Goethe-Humanisme, som en Gang lange Tider efter skulde komme. I 1520 kom den første Lærer i Græsk til København fra Wittenberg. Og samme Aar eller Aaret før var Paracelsus i Danmark paa et kort Besøg, rimeligvis som Sigbrits Gæst.

Det var en Trækfugl fra et andet Klima, der strøg

over Landet. Denne Mand, hvis Navn *Philippus Areolus Paracelsus Theophrastus Bombastus* begynder som Humanisme og ender som en Bravade, ligesom Renæssancen, var selv et Udtryk for Kontrasten i Renæssancens Aand, hans filosofiske Medicin var en sælsom Blanding af Iagttagelse og Magi. Men i denne Filosofi dæmrede den Sans for Naturen og Grækerne, som er Erasmus-Humanismen fremmed, men som efterhaanden, herhjemme især i det syttende Aarhundredes Naturvidenskab, arbejdede sig frem til Klarhed i den goetheske Naturalisme.

Men den stærkeste Kontrast i Renæssancens Aand, det farlige Spil af Lys og Mørke, Styrke og Svaghed, saa den spinkle Humanisme legemliggjort for sine Øjne paa Nordens Trone med Kong Christian den Anden. Kong Christian, der under en Samtale med Erasmus i 1521 fik Rotterdammeren til at glemme sin Ironi ved at udtale sig for Anvendelsen af de stærke Lægemidler, hvorved hele Legemet gennemrystes, havde da nylig anvendt et af de stærkeste: det stockholmske Blodbad.

Samme Aar, 1520, kastede Luther Bandbullen paa Baalet i Wittenberg.

Fra disse to Begivenheder udgik den Ufred, der i halvhundrede Aar gav den unge Dannelses Dyrkere saa ublide Kaar at trives under. De trængte vel til at lære Livet at kende, nu fik de det at føle.

Typisk er Forholdet mellem Christian den II og Poul Helgesen. Karmeliterkollegiet, som Helgesen var Forstander for, var oprettet ved Kongens Understøttelse. Men da Poul Helgesen i en Prædiken paa Slottet om Herodes og Herodias hentydede til Kongens Forhold til Sigbrit og Dyveke — for hvis Skyld han maaske især var Ordenen saa god, da hun laa begravet i dens Kloster — tog Kongen sin Understøttelse tilbage. Poul

Helgesen forlod Universitetet og Byen, og den humanistiske Kongsgave blev Københavns Ladegaard. Yderligere havde Lektor Poul tirret Kongen, da han i Stedet for det Fyrstespejl, som Kongen havde givet ham at oversætte, rimeligvis Macchiavellis *Il principe*, havde sendt ham sin Oversættelse af Erasmus' Skrift »En kristen Fyrstes Optugtelse« med det ovenfor omtalte Brev, dateret d. 24. Januar 1522, »den Dag, da vi har set Magister Diderik (Slaghøk) ynkelig omkomme paa Baalet paa Københavns Gammel Torv, en Straf, der bør times alle, som besmitter og fordærver Fyrsternes Sind med deres falske Raad«. Det var den sindige Humanisme, der vilde bremse den ubændige Renæssance.

I det hele var det Kong Christians voldsomme Personlighed og ulykkelige Skæbne, som først forstyrrede Humanisternes Læsero. Hans Love, hvoriblandt Skolelovene, der er det første officielle Udtryk for den humanistiske Aand her i Landet, blev sat ud af Virksomhed ved hans Fald. Flere af de Humanister, som han var venligt sindet, fulgte ham i Landflygtigheden, saaledes Christian Pedersen og maaske Petrus Parvus. I al Fald var ogsaa denne — som han havde ønsket i Brevet til Henrik Smed — paa Humanist-Fart i den følgende Tid, bl. a. i Paris og Wittenberg, og kom først tilbage igen ligesom Christian Pedersen i 1536.

Men endnu farligere for den nye Dannelses Udvikling end denne farlige Ven var dens anden Forbundsfælle, den lutherske Reformation, der oprindelig var vokset op i dens Skygge, men nu ganske tog Luften og Lyset fra den. Heraf faar man et klart Indtryk gennem det andet typiske Aktstykke til Oplysning af den humanistiske Situation omkring 1520, nemlig den Tale paa latinske Vers, som under Titelen »Kirkens Klagemaal« udgaves i Malmø i 1529.

Siden Christian II.s Bortrejse havde Universitetets

Kansler Biskop Lage Urne holdt strengt over, at det lutherske og humanistiske Studium ingen Fremgang fik ved Universitetet. Af nogle smaa tarvelige Epigrammer af ham ser man, at han har hadet »Lutherister« og »Græcister« lige oprigtigt. Tre Uger efter hans Død holder da en af disse Græcister, Mester *Olaus Chrysostomus*, Ole Gyldenmund, sin Tale ved Universitetets Fest i Frue Kirke 3. Pinsedag 1529 i Anledning af Rektorskiftet, hvori den undertrykte Stemning skaffede sig Luft.

Straks i Proemiet, den korte Prosa-Indledning før Versene, mærker man, hvorledes Humanismen i de ti Aar siden Parvus' Brev er kommen til Kræfter i det skjulte. Det er ikke et Par unge Skolarer uden for Lavet, der henvender sig til de smaa Begyndere, men en Universitetslærer, »beruset af klassisk Dannelse«, som taler for en Forsamling af »de i begge Litteraturer kyndigste Mænd, som end ikke Cicero vilde kunne tiltale uden med bævende Hjerte«. I Stedet for en Peder Parvus er det nu en Chrysostomus, en Mand, hvis Mund Perikles' Gudinde Overtalelsen har salvet med Sødme og Vergil og Ovid med Citater.

Det er, siger Mester Ole, ikke Videnskabernes Pris, som i denne Tid, hentede fra Underverdenens Mørke op i Dagens Lys, faar Liv paa ny, men Kirkens Klage, man vil faa at høre i en Tale, hvis Hensigt er ikke at prale med, men at prøve sin Aands Kraft og Evne.

Hovedindholdet af Deklamationen er virkelig ogsaa en Beklagelse over Kirkens Tilstand, som Erasmus kunde have skrevet den, hvis han ellers havde haft den samme Smag for lyriske Hexametre som Forfatteren, der ligesom sin Mester Ovid tilstaar, at han fra Svøbet, som man siger, har haft en Svaghed for bunden Tale. Det er vel ogsaa Erasmus' »Fredens Klage«, som har givet ham Ideen til hans Tale:

Freden klager jeg for, det dyrebareste Gode,
Som ved Gudernes Gunst er givet Jorden fra Himlen.
Tvinges den ikke at drage af Land, det dejlige Hoved
Askebedækket og Brysterne flænget af Hændernes Veslag,
Med sine Søstre i Flok paa fredløs Fod over Jorden?

»Søstrene« er Dyden og Fromheden:

Klagende søger Dyden et Hjem: i Verden den vide
Ser du kun sjælden dens adspredte Spor, snart ser du dem ikke.
Knægtet er Fromheden, op til sin Himmel *Astræa* er flygtet o. s. v.

Det er Almensteder, Humanistklager, som er hørt mange Gange før og siden, til Dels med de samme Ord fra Ovids Metamorfoser til J. L. Heibergs »Nøddeknækkerne«.*

Men i den videre Udvikling af Kirkens Klagemaal over den nærværende og kommende Ufred er der et bestemt udtalt Standpunkt inden for Kirken med Ønsket om en Reform paa Grundlag af det bestaaende. Ligesom Luther, da han først gik løs, forekom Erasmus som »en Gigant«, der vilde storme Himlen, mener Chrysostomus sikkert Lutheranerne med sine ovidske Fantasier over »de slangefodede Uhyrer«, der

*Sammenlign:

Victa jacet pietas, et virgo cæde madentes
ultima caelestum terras Astræa reliquit.
(*Ov. Metam.* I, 149 f.)

Victa jacet pietas, celos Astrea petiuit.
(*Lamentatio Ecclestæ* V. 85.)

Astræa: **Du ved, Pomona, dengang alle Guder**
Fra Jorden flygted ved Jernaldrens Komme,
Var jeg den sidste, som forlod vort Hjem.
Thi nødig opgav jeg den kære Jord,
Og først da Menneskenes Slethed tiltog,
Drog ogsaa jeg fra Jorden op til Himlen.
(J. L. Heiberg: Nøddeknækkerne. V. 11 ff.)

vil styrte »de Himmelske« — Helgener og Martyrer — ned af »Olympen«. Yderst karakteristisk for denne før-lutherske Humanisme er hans Forargelse over Lutheranernes Angreb paa Nonnekyskheden:

Selv vore Jomfruskarer berøver man Himmelens Hæder,
Skønt de har bundet og traadt under Fod den forførerske Vellyst,
Skønt Diones (d. e. Afrodites) lønlige Lyst de har flyet og er flygtet
Langt fra det Sted, hvor til Bryllupsfest Begfaklerne flammer,
At de kan give for Gud deres Lemmer hen som et Leje,
Velbehageligt, redet med Kyskhedens snehvide Udstyr,
At deres sejrrige Sjæle til sidst kan hinsides Døden
Hvile paa himmelske Hynder og kranse Gudernes Borde,
Evigt af Nektarsaft og Ambrosia huldt vederkvæget.

Dette er maaske nok en noget liderlig Fromhed: saaledes omtrent vilde Ovid have kunnet digte, hvis han havde været i Kloster. Men saaledes, med den samme, af antik Skønhedskultus besvangrede Fromhed, vilde ogsaa en Renæssancemaler have kunnet male. Det vilde have givet en artig Række »ovidiske Historier«, dersom Lutherdommen havde smykket sine Kirkevægge med humanistiske Billeder.

I samme kætterfjendtlige Stil er ogsaa Klagen over Biskoppernes Verdslighed og deres Ligegyldighed for den Hjord, de burde værge mod »Ulvene«s Indbrud. Maaske man endogsaa, som Udgiveren af »Kirkens Klage«, H. F. Rørdam, mener, i den gennemførte Udvikling af dette Billede (fra Ap. Gern. 20,29) tør se en paa Universitetets Vegne afgiven Tilstaaelse for Modtagelsen af Lage Urnes skrappe Paabud i et Mandat af 11. Juli 1527, »at holde Ulvene, d. v. s. Kætterne, Kirkens aabenbare Fjender, langt borte fra Menighedens Faarefold«. Der er i hele denne Udvikling fuld Over-

ensstemmelse med den Humanistklage over Kirkens Forfald, som Povl Helgesen gav sit Bifald (S. 114), hvori Kirken, fordum Verdens Moder, nu siges at være dens Stemoder. Det sidste Billede fører lige over i Chrysostomus' første Vers, hvor Kirken afbildes som Guds Brud og Menighedens Moder.

Men med en helt erasmisk Spot over Munkenes Uvidenhed ender Talen. Det er tobenede Æsler, som ikke aner, hvad Kasus *Orphea* er, og som tror, at *Fønix* er en Hest og *Parnassus* en Poppegøje, som ingen andre Bøger har end en Bønnebog og en Postil, hvis Virkning svarer nøje til dens Navn: »Sov i Ro«.

Dog, vi præker for døve. Ved denne Tale bevæges
Hint arkadiske (d. e. molboagtige) Broderskab ej, med langt mere Iver
Ser de sig selv til Gode og sanker flittig paa Talgen.*
Højt hyler Ulven paa Rov i de ubevogtede Stier,
Mens de stalker af Sted, saa Bugen bævrer af Ister.
Se, hvor Fødderne svingler for Lemmernes vældige Masse!
Midlertid forsmægter de Lærdoms-Skrin, der forvarer
Musernes Gave, Phøbus' Skænk og de hulde Chariters,
Aandens Dresel, som Sangernes gudbeaandede Læber
Og, lig en Sol, der sprænger med Magt Vankundigheds Skyer,
Paulus' himmelske Mund har aabenbaret for Verden.
Klæderne hænger i Laser, og Legemskraften fortærer
Granskningens evige Møje; de bor i fremmede Reder,
Hvorfor en uhyre Sum de aarligaars maa betale.
Dog, de livsalige Studiers Trøst forsøder dem Livet,
Skæbnens Stød skal med ubrudt Mod de taaligen døje,
Indtil der kommer en Tid, der kommer en gladere Alder,
Da det herlige Studium faar sin forrige Hæder,
Da den fulde Værdi tilmaales de lærde Homerer. —
O, maatte Parcernes Ten en saadan Alder oprulle
Snart og de mæskede Midaser ned til Tartaros vælte!

* *Indulgent genio — bene curata cute vivunt.*
(*Hor. Od.* III, 17, 14. *Ep.* I, 4, 16.)

Man kan nu formode, at en Del af denne akademiske Klage, f. Eks. Slutningen med den ganske ustiliserede Besværing over Universitetslærernes knappe Lønning og Savnet af passende Fribolig, der falder saa troskyldigt helt ud af den mytologiske Stil, først er sat paa Papiret i de tre Uger efter den strenge Kanslers Død. Man vilde da i Chrysostomus' Deklamation med dens kætterfjendtlige Indgang og dens munkefjendtlige Slutning have et enestaaende Aftryk af Situationen i 1520'erne, hvori Overgangen i Tidens Tænkemaade ligefrem kan høres, ved at Talen gaar over i Midten ligesom et af dens egne Hexametre; Lage Urnes Død er »Cæsuren«. Som Helhed betragtet og fraregnet det poetiske Tryk paa Stilen, er Talerens Dom om Stillingen dog ikke meget forskellig fra Povl Helgesens i den skibyske Krønike, der lader Striden staa mellem en gammeldags Fromhed uden Dannelse og en nymodens Dannelse uden Fromhed.

Men sikkert er det en Følge af den ved Bispens Død forandrede Situation, at Forfatteren af »Kirkens Klagemaal« sendte sin Tale til sin Ven og tidligere Medlærer Frans Vormordsen i Malmø.

Thi denne Mand hørte netop tillige med en anden af Lektor Povls Disciple, Peder Laurenssen, til de Ulve, der angreb Faarefolden. Dette Udtryk bruger Povl Helgesen netop om disse Mænd i den skibyske Krønike. Idet nu Chrysostomus giver Frans Vormordsen fri Haand over sit Digt, opgiver han saa at sige sit humanistiske Bo til den lutherske Teologis Behandling. Resultatet er da ogsaa blevet saa mærkeligt, at intet samtidigt Vidnesbyrd taler tydeligere om den aandelige Situation i disse Aar, da Humanismen opsugedes af den kirkelige Reformation.

For det første har Frans Vormordsen forsynet Digtet med en Række Randbemærkninger. Heri søger han

dels at pille de evangeliske Kerner ud af Talerens humanistiske Nødder: naar Chrysostomus med et bekendt Billede fra Platons Symposion kalder de verdsliggjorte Prælater for »omvendte Silener« (altsaa i Modsætning til de Satyrbilleder, der gemte Gudebillederne: Dæmoner i Gudeskikkelse) siger Anmærkningen, at Kristus kalder slige forvendte Silener kalkede Grave. Dels indsætter han ganske ligefrem for en katolsk Tanke i Digtet en protestantisk i Anmærkningen med et myndigt: »Dette er saaledes at forstaa«.

Dernæst har han faaet sin Ven Peder Laurenssen til at forsyne Digtet med en Fortale og har selv ledsaget det med en Efterskrift. Begge Steder føres ren luthersk Tale. Peder Laurenssen opfordrer til, at man vil læse Bogen, ikke for Poesiens, men for Sandhedens Skyld; naar ogsaa han taler haarde Ord om »Tidens Ulve«, er det Prælaterne, han mener. Og Frans Vormordsens Efterskrift virker som en kraftig luthersk Præken efter Humanistens akademiske Stiløvelse. Naar Vormordsen klager over Lærdommens Forfald, er det fra kirkeligt Synspunkt: at nogle aristoteliske Smaadoktorer har fortrængt Kirkefædrene. Man skal læse Paulus og omvende sig i Stedet for at tilskrive Bisperne, som Chrysostomus har gjort, al Skylden for det Onde, man selv kan ophæve. Heri vilde dog ogsaa Erasmus, som han paakalder, give ham Medhold. Men hans Angreb paa Munkene er i en hel anden Aand end Talerens og Erasmus'. I Stedet for Chrysostomus' forelskede Billede af de himmelske Vestalinder — et Sted, han i sin Anmærkning ligefrem forvansker — tænker han paa de stakkels fattige Smaapiger, der maa miste deres Kyskhed, for at disse kan faa Raad til kunstigt at pleje deres. »Saa mange Kerter og Lamper tænder de ved klaren Dag, at mangen fattig Kone maa savne en Stikke at arbejde ved om Natten.«

Det var denne Fattigdomsaand og Virkelighedsaand, der i Norden tog Glansen af Humanismen og gjorde den til et kunstløst Studium. Det er den store lutherske Kalkekost, der stryger over dens Billedflade.

Saaledes som den akademiske Veltaler Olaus Chrysostomus sidder i denne Bog i Klemmen mellem sine Venner, de to haarde lutherske Halse, sad Humanismen ganske rigtigt her i Landet ti Aar efter sit Frembrud. Saaledes kom Mester Ole ogsaa til at sidde i det ved det evangeliske Gymnasium, der oprettedes samtidig med Bogens Udgivelse, og hvor han blev deres Medlærer som »Malmøprofessor i den renere Litteratur«. Som saadan havde han, efter Peder Laurenssens saakaldte »Malmø-Bog«, den Opgave »at gøre unge Folk og Klerke bekvemme til at forstaa den hellige Skriftes Mening, Grund og Dybhed, fordi at hun haver Hjælp Behov af andre, mindre Kunster til at forstaas med, ikke i sig selv, thi hun er fuldkommelig, men paa Tungemaalets Vegne«. I Overensstemmelse hermed fik ogsaa de to Teologer dobbelt saa høj en Lønning, 200 Mark, som Humanisten.

Aaret efter, 1530, var det første almindelige Sammenstød mellem Luthers og Pavens Folk paa Herredagen i København. Medens Poul Helgesen her optraadte imod Lutheranerne, oversatte Chrysostomus deres Indlæg paa smukt Latin. Humanismen er sprængt fra hinanden ved den lutherske Kile og eksisterer snart ikke mere som en selvstændig Sag. Den Reformation af Universitetet i humanistisk Retning, som Frederik I havde paatænkt, glemtes ganske for den kirkelige Reformation; det er betegnende, at Ordet udelukkende er kommet til at gælde den sidste. Da det tre Aar efter saa truende ud for denne Reformation, skrev Hans Tausen sin danske Vise om Sandhedens Flugt for Løgnen og dens forventede Tilbagekomst og Sejr. Det er

Humanismens Klagesang, Erasmus' *Pacis Querela* og Chrysostomus *Lamentatio ecclesiæ*:

Exilium virtus queritur etc.

afløst af den lutherske Stridssang:

Sandhed fortrykkes til en Tid,
Det kan hver Mand vel mærke,
Og Djævelen gør dertil stor Flid,
At han kan Løgnen bestærke.
Men kommer Sandhed til Ords igen,
Da raader jeg, Løgn, du bruger dine Ben,
Du vedst, hvad det vil koste.

Hvad vi har set foregaa her hjemme i Tiaaret fra Peder Lilles Brev, der er Humanismens første forjættende Pip, til den gennemsete Udgave af Ole Gyldenmunds Tale, hvor den stoppes i Galet af en luthersk Næve, er i de samme Tider foregaaet i Tyskland i en større Stil og med rigere Dokumenter. Den holbeinske Træsnits-Komik i dette Slutnings-Billed kan ikke opveje Savnet af det dyrebareste Dokument, Historien kender: et helt Menneske, i hvis Skæbne Tiden udspiller sit Drama.

Et Par saadanne Skikkelser har Tysklands Litteratur i Philip Melanchthon og Ulrich von Hutten. Melanchthons Skæbne er Humanismens Klagesang, Huttens er dens Heltedigt. I Melanchthons lange Liv og Gerning ser man, hvordan Humanismen rinder ud, langsomt overvældet af Luthers stærkere Aand; hos Hutten ser man, hvordan den slaar sig igennem, fra Latinen til Livet. Om Hutten har derfor David Strauss kunnet skrive en Bog, der fører dybere ind i Tidens Liv, end det er muligt med den danske Litteraturs Dokumenter.

Men hvad vi ikke ser i det enkelte, kan vi se af det hele. Den Overgang fra litterær Humanist til praktisk

Frihedsmand, der tegner sig saa skarpt i Huttens raske Liv, og som han selv har betegnet saaledes:

> Latin jeg fordum skrevet har,
> Det kendtes ej af menig Mand.
> Nu raaber jeg til mit Fædreland,
> Til Tyskland paa dets eget Maal,
> At jævne denne Sag med Staal —

det er den samme Udvikling, som her hjemme i Tiaaret 1520—1530 fører fra Petrus Parvus og Olaus Chrysostomus til Hans Tavsen og Peder Palladius eller i en anden Retning fra Christian Pedersens Udgave til Vedels Oversættelse af Saxo. Det er den skjulte Impetus i Humanismen, Springet fra Studerekamret til Kamppladsen, som Poul Møller har udtrykt det i sin Studentervise fra 1823:

> Da skrev han ej Latin med Blæk,
> Paa Dansk han skrev med røde Træk
> Sit Navn.

Underligt nok er denne tit omtalte Vise, der er digtet tre Hundrede Aar efter Humanismens Kamptid, medens dens Forfatter var i Færd med at skrive en historisk Roman, som skulde have netop denne Tid til Genstand, den danske Litteraturs eneste ret levende Humanistdigt. Humanismens Poesi har her i Landet først klaret sig ret i sin Genlyd.

MDLXX
ERASMUS LÆTUS

I.

Da Riget efter de kirkelige og politiske Kampe i Begyndelsen af Tiaaret 1530—1540 fik Ro til at ordne sine indre Forhold, viste det sig, at den kortvarige humanistiske Blomstring i Tyverne havde fuldkommet sin Gerning. Der sad en Frugt tilbage: den latinske Skole og det humanistiske Universitet. Da Københavns Universitet, der havde været standset under Krigen, genindrettedes ved Christian III.s Fundats, og Kirkeordinansen paabød, at der i hver Købstad skulde være en latine Skole og ingen andre, betalte Lutherdommen sin Gæld til Humanismen ved at paalægge sine Præster den latinske Dannelse. I Norden som i Tyskland blev det den lutherske Humanisme, Luthers og Melanchthons Aand i Forening, der overtog Arven efter Erasmus.

Det blev dog ikke den ældre Slægt af Humanister, der kom til at give den nye Undervisning Præget.

Dens ypperste Mænd, Christian Pedersen og Poul Helgesen, var allerede tidligere traadt ud af Humanisternes Række og gaaet hver sine Veje og taber sig i denne Tid hver paa sin Maade i Mørket: Helgesen saaledes, at han overvældes af Tiden, Christian Pedersen saaledes, at han ligesom udviskes af den.

Poul Helgesen er den eneste danske Personlighed fra denne Tid, der holder Maal med Ulrich von Hutten. Men en humanistisk Type er han ikke; hans Skæbne afspejler ikke som Huttens Tidens Drama, men dens Tragedie eller rettere dens Tragedie, der kæmper imod Tiden og ligger under. Hans overordenlige Personlighed skal derfor ogsaa i denne Undersøgelse spares til en større Skæbne end at afgive et Eksempel paa den humanistiske Adelsaands Kapitulation over for Lutherdommens Præstedannelse.

Anderledes Christian Pedersen. Ogsaa han hører med Rette andetsteds hjemme, da det er i hans jævne og milde Bibel-Sprog, at Modersmaalet først bliver sig sin naturlige Ejedom bevidst. Han er, som tidligere antydet, en Hovedskikkelse i den nationale Selvbevidstheds Historie og skal senere blive fremstillet saaledes. Men i Humanismens Historie betegner Overgangen fra hans første Periode med den statelige Saxo-Udgave til den anden med de populære Oversættelser af Karl Magnus' og Holger Danskes Krøniker et iøjnefaldende Værdifald. Af den lærde Humanist er der blevet en Bogtrykker-Litteratus. Hans Omdømme synes at være sunket derefter; i Kongebrevet for ved den danske Bibel-Oversættelse af 1550, der dog fra først af var hans Værk, nævnes hans Navn ikke, og »de højlærde«, der har set den igennem, faar al Æren.

Først paa sine gamle Dage vendte han tilbage til sin Ungdoms Sysler ved at oversætte paa Dansk den tyske Oversættelse af Humanisten Steinhøwels latinske Samling af Fabler efter Æsop og andre, som Luther, især paa Grund af de deri optagne Skæmtehistorier af Poggio, fandt var en grumme liderlig Bog. Arbejdet, der altsaa er paa tredie Haand, røber helt igennem den gamle Mands Aandssløvhed og et enkelt Sted den udtjente Skribents Fortrydelse over at se sig vraget

ved et — endda ved en Misforstaaelse af Originalen fremkaldt — forvirret Udfald mod de højlærde. Under disse Forhold gør Gensynet af Danmarksvaabnene fra hans Pariserudgaver paa Bogens første Sider i yderlig slette Gengivelser et helt sørgeligt Indtryk. Hermed stemmer den ynkelige Undskyldning i Efterskriften: »Og beder jeg alle gerne, at de vil forlade mig, om jeg har skrevet for meget letfærdelige.« Det er Humanismen, der laller og gaar i Barndom.

Alligevel er det disse to Mænd, den foragtede Mester Christian og den forjagede Lektor Povl, som hver fra sin Side, Luthers og Kirkens, søger at bevare »de gode Studier« i Ungdommens Undervisning.

I Aarene omkring 1500 havde Klosterskolen paa Grund af den sikre Udsigt, den bød til Forsørgelse i Kirkens Tjeneste, og ikke uden Forbindelse med den mere levende Undervisning i Børups Aand, været overfyldt med Disciple. Ved Reformationen havde Forstyrrelsen af den kirkelige Undervisning til Følge, at Folk blev uvillige til at anvende Tid og Penge paa at sætte deres Børn i Skole. De nyttigste Humanistskrifter var da unægtelig de elementæreste, der beviste Nødvendigheden af at gaa i Skole. Baade Christian Pedersen og Poul Helgesen har skrevet saadanne.

I 1528, da Kirkekampen allerede var i Gang, udgav Poul Helgesen, som i sin tidligere Periode havde forfattet i det mindste e n humanistisk Skolebog, nemlig en latinsk Danmarkshistorie efter Saxo, et lille Skrift om »hvore arme og fattige Mennesker skulle traktere«. Det er en Anvisning til Sygepleje, paa folkeligt Dansk, med mange Bibelsteder, uden Klassikercitater, fuldt af ægte Humanitet og praktisk Kristendom: »Vi skulle ikke agte dennem, det de ere Syndere, men det de ere Mennesker og have med os en almindelig Fader.«

Men, hedder det saa videre, »den, som klæder den nøgne, han gør meget vel, men den, som pryder den vanvittige med Lærdom, den raadløse med godt Raad og den syndige med Ære og Dyd, han gør meget bedre. Derfor skal man oprejse Skoler og Studia her i Landet ligesom i Löwen og Oxford. Det er ikke sandt, som det siges, at de ere Skalke, som til Skole gaa, men det er en evig Skam og Skade, at vore unge Mennesker fødes op blandt galne Piger og løsagtige Drenge, blandt Drankere og Doblere, Pibere og Legere, hvor de se Hovmod og Gækkeri og høre megen ubekvemme Snak, og at en Skolemester her i Landet er saa ringe agtet, at den, som kan skænde og brænde, tæmme en Hest eller hidse en Hund, han faar Maaneds Sold, Slot og Len, store Skænke og understundom en ærlig Forsyn i sin Livstid, og den, som optæmmer Menigheds Børn, kan næppelig faa sin daglige Føde. Vi lade os gøre vise, at der hør ikke anden Visdom til Menigheds Bistand end at købe og sælge, hugge og slaa, brygge og bage, fiske og rage og andre grove Haandværk, og for den Sag findes mange, som intet agte den retsindige Visdom, som er Sjælen anrørendes, der hør til Dyd og Ære, til gode Sæder, Tugt og Ærlighed, til Fred og Kærlighed og andre aandelige Vilkaar. Men der findes og mange, der det Gavn kunne besinde og agte det meget mere end noget Hospital.«

Tre Aar efter udgav Christian Pedersen sit Skrift »Om Bøn at holde til Skole og Studium«. Det er en Omarbejdelse af Luthers Brev til Raadsherrerne i de tyske Stæder om samme Emne, og det er ikke mindre liberalt end Luther. Efter at have vist, at Tungemaalene, som den gamle Skolar har en hel filologisk Kærlighed til, især den ædelige og dybe Latine, er nødvendige for deres egen Skyld og mest for at forstaa Aanden i Kristendommen ret, thi de ere Balger og

Skeder, i hvilke Guds Aands Sværd bevares, gør han med Luther selv det for en luthersk Teolog ualmindelig dristige Tankeforsøg, at der var hverken Himmerig eller Helvede eller nogen Sjæl til, som skulde frelses, og viser saa, at man ogsaa for denne Verdens Skyld maa søge Skole og Studium (d. e. Universitetet) for at lære Kunst og Visdom og leve og regere sig selv og andre. Man bør ikke agte, om de Forfattere, man læser, er Hedninger eller Kristne, thi man maa endelige lære den rette Latine af dem. — Man maa haabe, at det i nogen Maade blev Lektor Povls og Mester Christians Aand, der besjælede de første lutherske Peblingers Skolegang, naar de trippede fra Skolestue til Kirkekor og tilbage igen i det Kursus af Lutherdom og Latin og Kirkesang, der efter Tidens Fordringer gjorde frie og ensomme Aanders Studium til et Seminarium for Degne og Præster.

Og hvad Universitetet angaar, lyder det som en frimodig Bekræftelse af denne humanistiske Aand, naar det i det Kapitel af Universitetsfundatsen, der handler om Disputationerne, altsaa de fornemste Ytringer af Tidens akademiske Liv, hedder: »Vi vedligeholde alle Videnskaber ved dette Akademi uden at bekymre os om, at der læres mange Ting, hvis Nytte den menige Almue ikke kan indse, for at øve Nemmerne til at kende Guds Gerninger og at tjene Næsten ved herlige og besynderlige Guds Gaver.«

Men i Virkeligheden var det humanistiske Studium sat i det lutherske Universitets Sinkelektie. Det var, med Christian Pedersens profetiske Ord, endelig godt nok til at lære Latin af.

Ligesom i Wittenberg var der i København et besynderligt Misforhold mellem den Betydning, man tillagde det humanistiske Fag, og den Ære og Løn, man undte dets Dyrkere. »Dyden roses og fryser« har fra

Begyndelsen af været alle frie Studiers Symbolum. Rigtignok hed det udtrykkelig i den wittenbergske Fundats, der naturligvis var Forbilledet for den københavnske, at Artisternes Fakultet er Universitetets Ophav og Stamme og giver Indgangen til alle andre Fakulteter og Kunster. Men dette Humanist- eller Artist-Fakultet, der nærmest svarede til en en senere Tids Gymnasium, var baade her og i København det slettest aflagte og mindst ansete, hvorfor dets Lærere, der var Magistre, medens Professorerne i de højere Fakulteter var Doktorer, ogsaa idelig vekslede. Mere talende end mange Ord er et Sted i den københavnske Ordinans, der er temmelig nøje udskrevet af den wittenbergske: »Undertiden skal ogsaa den græske Læsemester gennemgaa et af Paulus' Breve, for at de unge Mennesker kan mærke sig det græske Sprogs Egenheder ogsaa i de hellige Skrifter og se, at Kendskaben til det græske Sprog nytter dem, der sysler med Studiet af den hellige Skrift.«

Saaledes var det. Ikke for deres egen Skyld, som de første Humanister havde drømt om, dyrkedes de humanistiske Studier ved det lutherske Universitet. »Højskolen bør i Besynderlighed betjene den kristne Kirke« hedder det i Fortalen til Melanchthons *Loci communes*. Alle de Lærebøger, som Melanchthon selv skrev i de filosofiske Fag, Dialektik, Retorik o. s. v., har alene Præsteuddannelsen for Øje. »*Item* hjælper og til en Præken«, siger Ordsproget. Latin lærte man for at kunne prædike: Dialektik, altsaa Foredragets logiske Leddeling, af Quintilian, Retorik, altsaa dets stilistiske Udsmykning, af Cicero. Græsk løb med for Bibellæsningens Skyld. Humanismen, der var begyndt som en hedensk Aandsrørelse og derefter var blevet kristnet i Nederlandene, var nu Degn i den lutherske Kirke. Det forefalder helt symbolsk, naar Bugenha-

gen, der var Manden for det ny Universitets Indretning, i Slutningen af November 1537, da Forelæsningssalene endnu ikke var i Stand, skriver til Christian III: »Vi fra Universitetet er igen med vore Forelæsninger krøbet ind i Kirken; dertil nøder Storm og Blæst os.« Humanismen var næppe sluppen ud af Klosteret, før den blæste ind i Kirken.

I en saadan Fløj af den lutherske Kirke maatte da den ældste, førlutherske Humanismes Mænd se til at finde sig til Rette med deres Forelæsninger. En af dem, en vis Jacob Jespersen fra Aarhus, der i Aarene omkring 1530 eventyrede sig rundt i Europa og bestormede Erasmus med sine Breve, afvistes af Mesteren med det Ønske, »at Danskeren sad vel forvaret som Biskop i sit Danmark« — hvilket efter Sammenhængen betyder saa meget, som at han sad paa Bloksbjerg. Erasmus kunde ikke vide, at der havde hans danske Disciple mere Udsigt til at komme end paa Bispestolen.

Poul Helgesen og Christian Pedersen er omtalt ovenfor. Om Henrik Smed kunde der slet ikke være Tale; han var i Mellemtiden bleven Borger i Malmø og udgav vel bestandig »Urtegaarde«, dog ikke mere af Gloser, men af rigtige Urter og andre Lægemidler, samlede i »Henrik Smiths Lægebog« 1577. Kun hans sidste Skrift, en beskeden latinsk Ordsamling, viser, at han ikke helt har glemt sine kære Klassikere over Apoteker-Latinen.

Derimod kom Olaus Chrysostomus virkelig til Universitetet som Professor i Retorik og blev, da han ikke kunde forliges med Københavnerne, hæderligen forfremmet til Biskop i Vendsyssel, hvor han hørte hjemme. Og Petrus Parvus blev den første Professor Pædagogicus, oprindelig den øverste, senere, da Embedet deltes, den laveste Stilling i det artistiske

Fakultet. Som saadan skulde han vejlede de studerende til at skrive latinske Breve og Vers. Det har han været flink til.

Ud over sin Lærergerning har han ikke frembragt noget af den Betydning, som hans ungdommelige Begejstring syntes at love. En kortfattet, udpræget stilistisk Beskrivelse af Religionsstriden og Grevens Fejde, *Seditionum Daniæ liber*, er næppe af ham. En Udgave af en humanistisk Skolekomedie, *Acolastus* eller Den fortabte Søn af Willem de Volder, kaldet *Gnaphœus*, og nogle latinske Vers er hans hele humanistiske Efterladenskab. Men han har desuden oversat et Par Opbyggelsesbøger paa Dansk »for de fattige Sognepræster og Husfædre«.

Selv synes han ikke at have været alt for glad ved Tidernes Forandring. Han maatte tilmed paa Grund af sin ringe Løn hele sit Liv kæmpe med smaa Kaar, saa den Titel af *Poeta laureatus* med tilhørende Digtervaaben, Christian den III gav ham, kun var ham en maadelig Pynt, saasom, som Holberg siger, et kronet Hoved passer sig ilde til en pjaltet Ryg. Da en af hans Embedsbrødre ved Universitetet døde i en ung Alder, skrev han bl. a. til hans Minde et koriambisk Digt, som vist ikke alene har interesseret ham for Versekunstens Skyld:

Salig han, som forlod hurtig den faldne Tid,
Tid, som klirrer af oprørerisk Vaabenfærd,
Tid, som bygger paa sødtsmigrende Herregunst,
Tid, som kror sig af sit indbildte Hædersværd:
For at nyde en ny Tids Uforkrænkelighed,
En guld-straalende Tid, fyldt af den hvide Fred,
Tid, som smykkes af den evige Lavrbær-Krans,
Som den gavmilde Gud giver den Troende,
Der i ham har sit Liv, ene sin Ære i ham.

Selv døde han 1559, samme Aar som Humanismens

Konge, Christian II, og Reformationens Konge, Christian den III. En taknemmelig Discipel satte ham følgende Minde:

Smaat sig arted hans Vækst, hans Navn var ogsaa »den Lille«;
Men i Artistens Krop bode en vel-artet Aand.

Mere kan man vel heller ikke sige om den Aand, han tilhørte. Den var virkelig blevet sat i Væksten.

Eller var det maaske kun den Humanisme, som Peder Parvus allerede i sit Ungdomsbrev er Udtryk for, den latinske Formalisme, der i sin Udvikling ikke drev det til videre end at lære de unge Studenter at gøre Latin og for Resten gav sig til at oversætte Postiller.

At der ogsaa her i Landet var en anden, en »Erasmisme« i Stedet for denne »Montanisme«, viser netop den Mands Eksempel, hvis tidlige Bortgang Peder Lille besynger, Jens Andersen Sinding (*Synningius*). Han er Typen paa den Slægt, som var opdraget i Aarhundredets Begyndelse af de ældste Humanister, og h a n s Humanisme holdt sig lige saa frisk under den lutherske Teologis Dække som Efteraarskløveren paa en Kornmark.

Han var Jyde, rimeligvis fra Sinding By ved Aarhus, blev opdraget i Aarhus Skole, maaske af Børup selv, i al Fald af hans Discipel Torkel Abilgaard. Han var en af »de dejlige Peblinge«, Peder Palladius taler om, som Lærdommen løb i som brædet Smør, og saa fremmelig, at det ikke altid morede ham at høre Rektors Udlægning af Klassikerne, der var beregnet paa et jyskere Nemme. En Dag var han falden i Søvn under Gennemgangen af Persius' Satirer. Sidemanden vilde vække ham, men Mester Abildgaard forbød det; han vilde fange ham. Da saa Sinding omsider var udsovet,

bød han ham gentage, hvad de havde haft for. Sinding tog fat og blev, uden at mærke Uraad, ved langt ud over hvad der var gennemgaaet. Da gjorde Rektoren store Øjne og udbrød: *Videte mirum!* Hvilket Vidunder! hvorfor Sinding for Resten af sin Skoletid maatte vanke under Navnet »Jens Vidunder« — et Æresnavn mere end et Øgenavn, tilføjer Vedel, der har Historien fra en af Kammeraterne.

Hans Studier faldt i den urolige Tid, den danske Humanismes Vandreaar, da Universitetet i København var ophørt. Han studerede i Wittenberg under Melanchthon. Han var ludfattig og har rimeligvis til sidst maattet tigge sig hjem. I al Fald var han, da han omsider var sluppet over Havet til Ystad, ganske blank paa Penge og havde næppe Klæder paa Kroppen. Til al god Lykke træffer han her den omtalte Kammerat, Jens Pedersen Grundet, der havde været hans nærmeste Ven i Skolen, fordi han havde lige saa megen Lyst til at spørge som den lille Professor til at svare. Grundet havde i Mellemtiden ikke gaaet mindre igennem end Vennen. Han var kommet til Malmø for at studere under Chrysostomus; under Belejringen havde han været Murerhaandlanger og siden, da Mester jog ham bort, fordi han en Dag havde læsket Kalken galt, Soldat. Han blev aldrig hel Karl igen efter den Nød, han havde lidt, og kunde siden fortælle timevis om hvad han havde prøvet. Han var saa efter Krigen gaaet til Ystad som Skolemester og var nu saa sjæleglad over at kunne høre nyt fra Wittenberg, at han beholdt sin Ven hos sig i flere Dage »for at lære«. Og saa betaget var han af hvad han hørte, at han forlod sin Skole og tog med til København. Her kunde Sinding til Gengæld tage ham i Huset hos sig; han blev nemlig straks efter sin Hjemkomst til Byen Professor ved Universitetet. Og da Grundet ikke taalte Luften i København,

hjalp han ham 1542 til det anselige Rektorat i Ribe, hvor han blev en af Tidens ypperste Opdragere og Anders Vedels Lærer.

Der er humanistisk Foraarsluft i dette Forhold mellem de to Venner. Det er trods de umilde Tider den lige Fortsættelse af Morten Børups Renæssance. Som han var de begge Bondesønner, der blev sat til Bogen, Grundet endda paa en ikke mindre mærkelig Maade end Børup selv. Da hans Moder, mens hun var frugtsommelig med ham, en Dag gik alene i Skoven ved Vejle, blev hun overfalden af en Ulv. Hun skyndte sig, saa godt hun formaaede, ud paa Engen imellem Køerne og raabte paa Hjælp. Men lønligt lovede hun i sin svare Angst, at hvis hun blev reddet, og Barnet, hun gik med, blev en Søn, skulde der blive en Præst af ham. Imod Faderens Vilje, der havde god Brug for Drengen hjemme, men med Bistand af Vedels Bedstefader fik hun ham ogsaa sat i Ribe og derefter i Aarhus Skole, hvor han blev optaget i Mester Abildgaards Hus, ligesom Vedel senere i hans eget. Medens Vedel, naar han fortæller dette, som han har hørt af Grundets firsindstyveaarige Moder, længe efter at han selv var død, undrer sig over Fosterudviklingens Hemmeligheder og, uden at ville indlade sig med Astrologien, mener, at et saa sælsomt reddet Barn maa være bestemt til noget stort og mærkeligt, tog Grundet det selv religiøst, ikke som Horats, naar han takker Musen for sin vidunderlige Frelse, men som David: Dine Øjne har vogtet paa mig, da jeg var en uformelig Masse.

Der kommer ved denne Forhistorie et dybere Blik i Grundets spørgende Øjne, naar han sidder ved Jens Vidunders Side og med sit tungere Nemme hører ham udvikle, hvad hans hurtige Hoved har tilegnet sig. Det er ikke Duksepjank eller Montanus-Vigtighed, men noget meget større: Aandens Lys, der tændes paa

ny efter at være reddet som en Brand af Ilden. Det Indtryk af et lykkeligt overvintret og paa ny fremspirende aandeligt Liv, som man vanskeligt faar ved det officielle Udtryk derfor, det genoprettede Universitet med dets trevne Tilgang, faar man i fuld Friskhed ved dette uformodede Møde mellem de to fattige Svende. Det er virkelig Arbejdet, der begynder paa ny: den samme Lytten, den samme Fortællen, den uslidelige Lærelyst, der har overlevet Tidens Trængsel. Det er ikke rimeligt, at Jens Sinding den Dag i 1537, da han stod Sundet ind, har kunnet føle, som senere Schack Staffeldt ved hans Hjemkomst fra Tyskland, at han sejlede i Lysstriben af en ny Tids Morgenrøde, og det er ganske sikkert, at Grundet efter sin dagelange Samtale med Vennen ikke skrev et Digt som »Guldhornene«. Men som Indledning til den lutherske Humanisme er dette Møde mellem de to af tilfældige Vinde paa ny sammendrevne Barndomsvenner ligesaa betydeligt, som Mødet mellem Oehlenschlæger og Steffens blev for den nordiske Romantik. Det var dens bedste Mænd: et saadant Par søger man nu forgæves, siger Vedel, med Klangen af den humanistiske Klage over den gyldne Alders Undergang i sin Stemme og dog med Rette. Det var i saadanne Folk, Humanismens Kerne overvintrede til en fornyet Blomstring.

Ogsaa som Universitetslærer var Jens Sinding et Vidunder. Hans tidlige Død i Efteraaret 1547 beklagedes fra alle Sider, som senere Fr. Sneedorffs eller Poul Møllers. Mest siger Melanchthons Ord, at Sinding efter hans Mening ikke alene overgik næsten alle sine Landsmænd i Kundskaber og Evner, men ved sin Beskedenhed og Retskaffenhed var saa afholdt af alle, »at jeg baade med Hensyn til aandelige Fortrin og personlig Elskværdighed næppe ved at have truffet noget mere fuldendt fra Eders Land«. Paa Bugenhagens An-

befaling, i et Brev til Kongen af 1542, blev Sinding kreeret til Doktor i Teologien og Aaret efter, 1545, valgt til Universitetets Rektor, skønt det ikke var Skik, at denne Hæder tilfaldt en ugift Mand. For at bøde paa denne Mangel giftede han sig et Par Aar efter. Og saa vidunderlig, eller for at tale rigtig Dansk: saa sær, var han til det sidste, at da det kort efter Brylluppet viste sig, at hans Hustru var frugtsommelig ved en anden Mand, vilde han dog ikke paa nogen Maade skille sig ved hende, før han blev tvungen dertil i Kongens Navn. Nedbøjet af Sorg døde han kort efter af Pesten.

Som Universitetets Rektor holdt han, altsaa i 1545, den Tale om Nødvendigheden af de filosofiske Studier for den teologiske Studerende, som Vedel senere udgav i 1591. Det er det eneste bevarede danske Sidestykke til Melanchthons akademiske Lejlighedstaler, hvoraf den ældste, fra 1517, *De artibus liberalibus*, delvis handler om samme Emne, men hel selvstændigt og den lutherske Humanismes typiske Aktstykke.

Med de filosofiske Studier mener Sinding de humanistiske med den Brug af Ordet, som endnu gælder, naar vi kalder Universitetets humanistiske Fakultet det filosofiske. Men rigtignok med mere Ret end nu, da alle Filosofiens Dele — efter den antike Inddeling: Logik (hvorunder Grammatik), Dialektik og Retorik, Fysik (med Matematik) og Etik (hvorunder Retsvidenskab og Historie) — udelukkende dyrkedes paa Grundlag af den græsk-romerske Litteratur.

Det er da selve denne Humanismes eller — som senere Meningsfæller af ham, Mynster eller Martensen, vilde sige — denne klassiske Dannelses Sag, som den forrige Professor i Dialektik og nuværende Professor i Teologi har paataget sig at føre.

To Ting er især at mærke ved dette Forsvar.

For det første hans Opfattelse af denne Dannelse selv. Ligesom alle Vidnesbyrdene om Sindings Personlighed enes om at fremhæve det harmoniske Indtryk, den gjorde, giver dette hans eneste Skrift Udtryk for en harmonisk Livsopfattelse. Her er ingen ensidig Formalisme, som naar senere Montanus om dette filosofiske Kursus erklærer, at den, der har gennemgaaet det, »kan passere for en Polyhistor«, men inden for den begrænsede Kres en levende Polyhistori og megen Virkelighedssans. For første Gang er i al Beskedenhed, men med stor Bestemthed Foreningen af Formens Simpelhed og Indholdets Fylde erkendt som klassisk.

Naturligvis underskatter den forrige *Dialecticus* saa lidt som sin retoriske Kollega, Petrus Parvus, Værdien af de stilistiske Fag. Han ved, at til det klassiske Foredrag hører ikke blot Ben og Nerver, men Kød, Hud og levende Farver. Men han ved ogsaa, at ligesom Sandhedens Tale altid er simpel, saaledes er den Vej og Maade ganske ligefrem, som Dialektikken viser til at tale sandt og ret. Thi i al Filosofi er det Sandheden, der skal udforskes og forklares, og ikke ens egen Begavelse, der skal nydes og lægges for Dagen. Man lægger, især i Modsætning til Vedels Stil i Indledningen til hans Udgave af Talen, Mærke til, at Sindings Latin er billedløs og fri for Citater. Der skulde paa den Tid megen Modenhed og Klarhed til at kunne hjælpe sig foruden; Melanchthon kunde det ikke. Hvad Berzelius sagde ved sin Indtrædelsestale i det svenske Akademi om Stilen i det videnskabelige Foredrag, at Klarheden er Snildet og Sandheden Smagen deri, synes Sinding at have fattet.

Men er den stilistiske Uddannelse nødvendig for den, der skal kunne prædike ret, saa er Kendskab til Menneskelegemet og Naturbetragtning nødvendig

for at forstaa Gud ret. Paa det sidste Sted genkender man især Børups Aand. Hvad Steen Blicher med digterisk Forstaaelse har betegnet som den egenlige Naturtilskyndelse til Børups Skolegang, nemlig at han falder i Tanker over Blomsterne under Leen, er personligt Motiv hos flere af hans Disciple paa første eller anden Haand, hos Sinding, men især hos Grundet, hvis ligeledes af Vedel udgivne Værk »Lignelser« til Forskel fra deres Forbillede, Erasmus' *Similia,* er gennemtrængt af børupsk Naturbetragtning. De, der ved, siger Sinding, at Solen, som vi daglig nyder, er større end hele Jorden, og at der i de ringeste Urter er særlige Kræfter og guddommelige Gaver til Menneskeslægtens Brug og Helse, er frommere end de, der uden at have nogen dybere Indsigt i disse Ting end Kvæget paa Marken beskuer disse kostelige Skabninger med fæiske Øjne. — Dog er det ikke denne fromme Naturbetragtning, der er Hovedsagen. Vigtigere er Forstaaelsen af Menneskelivet. En Gejstlig, der er vel oplært i den humanistiske Etik, vil man ikke forgæves spørge om Raad i de vigtigste Ting. Han vil kunne dømme med Myndighed i alle Samvittighedssager, ikke alene om Enkeltmands Vandel, men om Statens Love og Samfundets Vedtægter.

Det andet, der udmærker Sindings Omtale af de humanistiske Studier, er det Forhold, hvori han stiller dem til Teologien.

Filosofien er ønskelig for sin egen Skyld; at han her har valgt at paavise dens Nødvendighed for Teologerne kommer af, at i dette Rige har de unge Folk, som holdes til Bogen, saa godt som altid gjort Teologien til deres Studium.

For det teologiske Studium har det humanistiske den afgørende formelle Betydning, at det er fra dette, Teologien henter sin Stil og Metode.

Dernæst er det vel sandt, at i Tilfælde af Tvist mellem Skriften og Filosofien skal den sidste vige. *Serviat ancilla!* den skal neje sig som en Terne. Men dette Ord vender han imod den skolastiske Aristoteles, hvis Autoritet i Pavekirken var større end Kristi egen, og netop ikke imod den ægte Filosofi, som er »den Videnskab, der, idet den alene handler om de Ting, som er underlagt Fornuftens Afgørelse, skaffer sig Tiltro ved sikre Beviser«.

Og han er meget liberal i sin Benyttelse af den hedenske Litteraturs reale Indhold. Ikke alene ved han i Tilslutning til et Ord af Erasmus, der allerede anførtes i Henrik Smeds Urtegaard, og som oftere varieres i Grundets Lignelser, at »ligervis som Bien af alskens Blomster« kan vi af Hedningernes Skrifter uddrage en sund og nærende Saft, nemlig Kendskab til de største og bedste Ting, og tilføjer med et Udtryk, der vel har kunnet trøste mangen Landsbypræst over Barheden af hans Kirkevægge, at man meget vel tør smykke Herrens Tempel med Ægypternes Rov. Men, hvad der gør hans videnskabelige Sans nok saa megen Ære: han mener, at Studiet af den hedenske Etik altid gavner, ogsaa hvor den strider mod den kristelige, thi Sammenligning er altid nyttig.

Det er da ganske klart, at han med sin Tale har haft fuldt saa meget Tanke til sit gamle Fakultet som til det ny. Han taler til Teologer for Humanismen. Slutningen er en varm Henvendelse til de gode unge Mennesker om ikke at slippe de humanistiske Studier. »Thi hvilke Ulykker venter der Jer ikke, hvis det virkelig ved Eders Skyld og Forsømmelse kom saa vidt, at de gode og ærlige Videnskaber gik tabt, og det gamle Barbari atter vandt Indgang i Staten, saa at der i Stedet for Kirkernes nuværende Styrere kom ganske udannede Mennesker, som vil lade den ved

Guds Naade genoprejste Religion forfalde paa ny. — Derfor, retter al Eders Omhu og Eftertanke, alle Eders Studier og Arbejder paa at opnaa en fri og grundig Dannelse, der kan være baade Eder selv og Staten til Nytte. Hvis I med Flid forfølger dette Maal til Guds Ære, omendskønt den utaknemmelige Verden truer Eder med Vanære, Fattigdom og Sult, vil dog Gud uden Tvivl holde sin Haand over Eders Arbejde og velsigne det og til Gengæld herliggøre Eder efter sin Forjættelse. Jeg er færdig.« —

Hvad Sinding her har sagt er ikke meget forskelligt fra hvad Mynster eller Martensen senere har kunnet sige i en Skoletale, og hvad ogsaa nu til Dags en humanistisk Biskop, hvis der ellers endnu findes saadanne i den danske Kirke, kunde falde paa at sige ved en Rektor-Indsættelse. Men der er unægtelig mere Begyndelsesfriskhed i denne mindelige Bøn til de gode Ynglinge om til Trods for de ulærde Folks Klaffer, der bespotte og forfølge de gode Videnskaber, ikke at slippe de ærlige Studier end i alle senere biskoppelige Bandlysninger af Tidens nye Tanker. Han stiger, hvor de daler. Man mærker vel paa hans Ord, at han er i den opgaaende Linie, i Foraarsstrømmen fra den børupske Renæssance, da de latinske Bøger aabnede en Verden og Paulus et Himmerig for en fattig Kones Søn. Medens Chrysostomus i sin Pinse-Tale i Frue Kirke er beruset af Oldtiden og taler i Tunger, er Sindings Tale jævn og praktisk. Han forvirrer ikke, han forener. Naar Poul Helgesen i den skibyske Krønike bittert klager over Striden mellem dem, der holder paa den gammeldags Fromhed, men savner Oplysning, og dem, der har Oplysning, men savner Fromhed, og intetsteds finder den *pia eruditio* eller *erudita pietas,* han søger, opstiller Sinding tillidsfuldt Idealet: en fri Oplysning forbunden med Fromhed (*liberalis*

eruditio cum pietate conjuncta) og sætter, mandig sikker, sin Personlighed, *mores et ingenium*, som Borgen for sin Lære. Det er denne Forening af Erasmus' og Luthers Dannelses-Ideal, en fri Dannelse og et fromt Sind, Luthers *ein frommes, fleissiges, gelehrtes Hertz* og Erasmus' *litterœ et pietas,* der gør den lille Tale til saa trofast et Udtryk for den Tid efter Stridens Ophør, da Lutherdommen og Humanismen i Forening skulde grunde en menneskelig Dannelse her i Landet.

Og det er den prøvede Forvisning om denne Dannelses Værd, der giver Sindings Tale Aaret efter Luthers Død en frimodigere Tone end den, der raader i hans Lærer Melanchthons med Aarene mere og mere tungsindige Deklamationer over det samme Emne. Sinding havde ikke saaledes som Melanchthon i sin aandelige Udvikling følt den humanistiske Aand i sig inddrukket af den lutherske; han havde med friske Læber øst af begge Kilder. Han virkede i et fredeliggjort Land og ikke i et, der endnu hærjedes af Kulturkampen. Der er et lykkeligt Frisind og et godt Haab i hans Tale, som lover godt for den danske Dannelses Fremtid.

II

Melanchthons nylig nævnte Dom om Sinding findes i et Brev fra ham til Frederik II for ved en Samling latinske Digte af den danske Humanist *Erasmus Lætus* eller Rasmus Glad, der udgaves i Wittenberg 1560. Han udtaler heri bl. a. sin Glæde over, at Lærdommen og Museme, som andensteds sønderrives af det rædsomste Raseri, dog i Danmark har fundet baade Gæstfrihed og maadelig Vinterstille.* Vanskelig vil noget an-

* Originalen har *Halcyonia mediocria. (H)alcyonea* eller *alcedonia scl. tempora*, engelsk *halcyon days*, »Isfugledagene«, er de fjorten Dage før og efter den korteste Dag, da der troedes at være Vind-

det Rige for nærværende Tid kunne opvise et større Antal lærde Mænd.

Melanchthon tænker vel især paa den forholdsvis blomstrende Tilstand i den danske Teologi i disse Aar, da Palladius' folkelige lutherske Forfattervirksomhed afløstes af Niels Hemmingsens, der var mere i Stil med hans egen. Desuden blev han ved stadig fortsatte Besøg af danske Studerende i Wittenberg idelig mindet om Livet i de tyske Musers Vinterkvarter hinsides Havet.

Virkelig viste der sig ogsaa en Opgang i Videnskabeligheden ved Københavns Universitet i de sidste Aar af Christian den Tredjes Regering. Den aandelige Ufrihed, som er Baggrunden for Sindings frimodige Tale 1545, og som var en Følge af den strengt rettroende og teologisk interesserede Konges Bestræbelse for at opretholde Freden og Enheden i sin betroede Hjord, bl. a. ved Hjælp af den teologiske Bogcensur, var vel ikke blevet mindre. Det teologiske Fakultet ved Københavns Universitet havde den særlige Grund til at vogte sig for nye Profeter, at man saa, hvad Følger de teologiske Stridigheder samtidig fik i Tyskland. Men man havde Læsero og glædede sig derover. I 1552 skrev en tysk Lærd, Dr. Georg Major, til Kongen fra Eisleben: »Vorherre har af sin synderlige Naade velsignet Eders Majestæt saaledes, at under Eders Majestæts Vinger ses og spores skøn Enighed i Læren baade i Kirken og Skolen og skyldig Lydighed, Fred og Ro i den verdslige Regiment, da vi derimod med stor Smerte og Bedrøvelse maa erfare det modsatte.«

Derfor gaar den faderlige Henvendelse, Melanchthon

stille paa Havet, saa at Isfuglen, *alcyon* el. *alcedo*, kunde faa Fred til at ruge. — Melanchthons geografiske Kundskab har næppe været større, end at han har troet, at Københavns Universitet flød paa Vandet. Da der var Tale om at faa ham herop, undslog han sig af overtroisk Frygt for Sørejsen.

som den danske Kirkes og Københavns Universitets Præceptor retter til den nye Konge, Frederik II, alene ud paa, at han skal bevare den livsalige Fred, *dulcissima Pax*, som det er hans Faders største Ære at have tilkæmpet sig. Han tilføjer, at dette ogsaa er Hovedindholdet af Lætus' Digte.

Det er *Bucolica*, syv Ekloger i Lighed med Vergils, hvor Hyrdestilen efter Renæssancens almindelige Skik er benyttet til politisk Allegori. I den sjette forherliges den afdøde Konge under Navnet *Daphnis;* i den syvende og sidste hyldes Frederik den Anden som *Faustus*, den Lykkelige.

Den begynder med i Tilslutning til Udtrykket i Melanchthons Brev at byde de græske Muser Velkommen paa Valby Bakke:

I, Pierider! hvis Guddoms-Borg er Helikons Høje,
Men som tog Hjem overalt, saa vide som Grækere bygged,
Dengang Pallas' Have for første Gang sprang i Blomster,
Aandens herligste Flor, hvor Athen beherskede Verden,
Synger Jert langthentonende Kvad paa den valbyske Græstørv,
Synger og frygter kun ej for Nordvindens iskolde Aande
Eller, Gudinder! den strømmende Regn og den bragende Strandbred.
I, som Sikuliens Vang, Syrakusas blomstrende Slette,
Gennemvandrede, hvor den hvirvelvante Alfeus
Sender i langsomt glidende Fald sit Vand under Havet;
I, som har Ceres hørt, da det moderbekymrede Hjerte
Skaffed sig Luft i Graad, i Suk, i lydelig Klage;
I, som har derfra styret Jer Kurs mod Italiens Kyster —
Hvor er et Vers saa rigt, at det rummer de favre Violer,
Ranke Cypresser og krydrede Urter og brogede Frugter,
Latiums Marker i Tusindtal har flettet i Krans Jer,
Dengang det jernhaarde Roma bag frie Mure gav Skjalden
Frihed til frygtløs Sang og Fred, af intet forstyrret:
Nu har I vendt Eders Blik mod disse nordiske Lande.

Dristigt har Phøbus fattet det Raad at stikke i Søen
Og paa det nordiske Hav indskibe de sarte Kamener.
Vistnok vaskes vor Kyst bestandig af sortladne Sunde,
Vistnok viger vor Mark for det rundtopskyllede Strandsand,
Dog for de farende Muser sig breder den rolige Flade. —
Herligt knejser i Nord den dunkle Elm under Lide
Med den haardføre Ask og Egens gud-lige Styrke,
Medens Kløveren kranser vor Jord og den ydmyge Gyvel,
Og blandt krigerske Tislers Flok og de truende Tjørne
Valmuen skyder sin Purpurtop til Glæde for Øjet.
Lad med sit Marmors Goldhed Paros bryste sig: her er
Bølgende Korn og bugede Hornkvægs frodige Yngel,
Her bærer Bjerg, bærer Dal sin Frugt, her spanker de vilde
Dyr uskyldigt og fromt i hegnede Haver, her leger
Fisken mildt og slaar med sin trinde Krop over Vandet.
Phøbus, vor Fader, du himmelske Høje, saa hør, hvad vi beder!
Før os din Guddom i Hus, mens Børen bærer mod Norden.
Mildelig vifter fra Søndenkrog de vaarlige Vinde,
Alle Stjernerne pege herop, saa hør vore Bønner!
Fordum kunde du frygtløst drømme i Gryniums Lunde —
Da de pelasgiske Høje alene bar dine Templer,
Kekropses Stad dit hellige Navn og Hellas din Hæder:
Nu, da den kunstrige Pallas' gyldne Templer er givet
Barbariet til Pris og Tyrannens blodige Hænder,
Nu kan du bryde de Volde, den grumme Fjende bevogter,
Uden at bryde den Pagt, der fordum bandt til dit Hjem dig.
Red fra saa svart et Fængsel og Skibbrud dine Kamener!
Før dem, fredsæl i Aand, i Behold til de nordiske Stæder!

Saaledes ser altsaa et humanistisk »Guldhorns«-Digt ud fra Anno 1560. Saa fint kunde Jens Sinding ikke have udtrykt sig femogtyve Aar tidligere, da han, selv skibbruden, vendte hjem fra Wittenberg. Han var in-

gen Poet. Men saa sød en Mund havde heller ikke Petrus Parvus, da han i 1520 plantede sine Blomster fra Ciceros Have i Henrik Smeds Urtegaard, som Erasmus Lætus, der nu ved sin Hjemkomst fra Wittenberg fører det hele søsyge Parnas med sig over Østersøen og landsætter det paa Valby Bakke. Den humanistiske Poesi er unægtelig bleven skaaret for Tungebaandet i de fyrretyve Aar.

Indholdet af Digtet selv, der helt er farvet efter Vergil, er, at Hyrderne, der er rædde for de raa Soldaters Hærværk, fatter nyt Mod ved Udsigten til Freden under Faustus efter de lykkelig tilendebragte Krige under deres nylig døde Forsvarer Daphnis. Det ender med en Vekselsang, hvori først *Melibøus*, derefter *Phædrus* priser den tilstundende Guldalder. Dog er de enige om at beklage, at ikke den gamle *Myrmix* lever endnu, efter hvis Død det er gaaet stærkt tilbage med Sangen paa Hyrdernes Høje. Hermed tænkes der, som det kan sluttes af en af de foregaaende Ekloger, den femte, paa Morten Børup, som Erasmus Lætus andetsteds kalder den største digteriske Begavelse i Danmark. Han har dog nok følt, at den var ved at rejse sig paa ny i en anden Tone, naar Phædrus paa sin Vis priser Foraaret og Freden og Frederik den Anden:

Trindtom grønnes alting af ny i Foraarets Grøde. —
Stille det er overalt. Se hist, hvor fredeligt Skaane
Hæver sin Agerryg og svulmer med yppige Kyster,
Medens i Syd Arkonas Borg højt rejser sin Tinde
Og over Søen den ragende Klint sig løfter mod Himlen.
Se, hvor Lundene løves og vinker med grønlige Kroner.
Se, hvor Sæden paa Agrene staar med svulmende Aks, som
Synes at bie paa Mejerens Haand og længes mod Leen.
Hør, hvor den fjedrede Flok opfylder Luften med Kvidren. —
Slig en Kraft er der givet af Gud den usleste Lærke:
Skønt den stikker i Sky og fylder Ætren med Dirren,

Mærker den dog paa sin Varselflugt, hvad der gærer i Dybet. Og, o Under! alt fylder din Sang, Philomele! med Sødme, Tiden og jager paa Flugt enhver forfængelig Kummer.

Til sidst forherliges Faustus som en anden Augustus, der vil holde sin Hjord forenet i Folden, skaffe dens Vogtere Fred og beskærme Gudernes Altre mod Anfald af Giganter. Dette Ord, der af Erasmus og Chrysostomus brugtes om Luther og hans Folk, betegner nu naturligvis — Mytologien er taalmodig — i god wittenbergsk Stil Lutherdommens Fjender.

Dog — Danmark havde andre Fjender bag det fredelige Skaane, og det varede endnu en Stund, før Faustus som en anden Augustus kunde »styre den fredlyste Verden med evigt varende Love«.

Men sytten Aar senere, syv Aar efter den nordiske Syvaarskrigs Ophør, sidder den samme Erasmus Lætus atter paa sin »valbyske Græstørv« eller, som han nu udtrykker det, *in prædio Ourensi*, d. e. paa sin Gaard i Rødovre og skriver: »Imidlertid saas Vinteren at forlide, og hulde Foraarsvinde gaar som et længe savnet Smil over Jordens Aasyn,* og det begav sig, at det Aar skred frem, som er i Tallet det syvoghalvfjerdsindstyvende Aar ud over det fulde femtende Hundred efter Kristi Fødsel, da Dronningen af sit Skøds Svulmen skønner, at Tiden ikke var fjern, da hun skulde føde«. Med disse Ord begynder Lætus efter en længere Indledning om Historieskrivningens Opgave og Havfruens Spaadom og den politiske Tilstand i Europa sin Beretning om Christian den Fjerdes Fødsel og Daab, der er det typiske Aktstykke for Humanismen i Danmark under Frederik den Andens Regering.

Den er det ikke saa meget ved hvad den meddeler,

* Originalen har: *ceu novam optatamque diu faciem infundi mundo*, med karakteristisk Sammenblanding af en horatsisk og en børupsk Reminiscens.

som ved den Tone, hvori den gør det. Man træffer her i Modsætning til de tidligere Aktstykker et meget fint og levende Aftryk af den ved Humanismen frigjorte æstetiske Personlighed. Medens man af Parvus og Chrysostomus næppe fik Indtryk af andet end en rund Mund og en nidkær Pen, og af Grundet eller Sinding kun saa deres faste Miner og alvorlige Øjne, ser man i denne hastige og oprømte Prosa en hel Personlighed, den fuldt udsprungne Humanist. Skønt det er Latin, faar man lige saa tydeligt et Indtryk af Manden igennem hans Stil som f. Eks. af hans Aandsfrænde Jens Baggesen igennem »Labyrinten«.

Man mærker ganske levende hans Velbehag ved det landlige Otium, han nyder. Han optegner omhyggeligt, hvad Dag og Time han har begyndt paa de forskellige Afsnit af sit Værk, anden Bog f. Eks. »paa Villa Ovre mellem 3 og 4 om Morgenen den 12. Juli 1577«; det har aabenbart været ham en Glæde at mindes disse muntre Morgener, da han skrev om Kap med Solen. Allerede Haandskriftens Bravur og Rutine viser, hvor det har moret ham at skrive; man kan efter en vel drejet Periode i Tacitus-Stilen med historiske Infinitiver og sirligt sammensvejsede Konstruktioner, f. Eks. den kælne Kontur af Dronningens Svangerskab, ordenlig se ham slikke Pennen af Velbehag. Han skriver ikke Krønike, men Kronik. Hvad Erasmus Lætus her har gemt for Mus og Møl under Omslag af en gammel Messebog, vilde i vore Dage straks være gaaet i Sværten i et Dagblads Føljeton. Alle hans Værker — Danmarkshistorien, Nyrnbergs Historie, Søfartens Historie o. s. v. — staar paa det Spring fra Humanisme til Journalistik, som det ellers er forbeholdt vor Tid at nyde godt af.

Man forstaar ogsaa nok, at det ikke er hans Sag at sidde alt for længe ved Skrivebordet. Til Pinsen bry-

der han op »efter Landsens Vane« for at skaffe sig nogen Morskab til Højtiden hos sin Ven Ivar Bertelsen i Sorø.

»Klosterets Beliggenhed er over enhver Beskrivelse yndig og lystig«, siger han og er i den følgende Oversigt over dets Historie saa indtaget i Klosterskjulet som nogen moderne Poet, der har faaet Lede ved Brostenene, i sit »Refugium«. »Dertil er der rig Lejlighed til at fiske og Ivar selv en baade lystig og lærd Mand og mig i et langt Samliv saare kær. Her plejer vi da stundom at gæste, baade fordi ingen offenlige Hverv længer lægger Beslag paa vore Kræfter — thi Kongen har naadigt fritaget mig for akademisk Arbejde og Pligter — og fordi man undertiden maa bevæge sig lidt for sit Velbefindendes Skyld for ikke ved at blive paa samme Sted at overvældes af de samme Omgivelser og saaledes give Næring til et Onde, som man kan ryste af sig ved en lempelig Forandring af Opholdssted.« Nu er han atter Humanist. For en Humanist er ingen Klosterbroder eller Bænkevarmer, men en rejsende Filosof ligesom Odysseus. Om sit kære Øresund skriver han senere, at mange fremmede kommer hertil af filosofisk og historisk Interesse for at bestyrke Udbyttet af deres Læsning ved Iagttagelse og Selvsyn. Han ser helst paa den lokale Idyl med europæiske Øjne, han er den danske Litteraturs første Europæer. Han var som Forfatter en Turist, der rejste Europa rundt og efterlod sine Manuskripter i dets Officiner; hans Hovedværker er trykt i Wittenberg, Basel og Frankfurt am Main. Som rejsende Lærd er han prototypisk for Holberg, Baggesen og Georg Brandes.

Alt dette fri og flygtige Væsen, Turisten og Journalisten, har vi ikke truffet før i den danske Erasmus-Humanisme. Det er Renæssanceaanden, som efter

den lutherske Faste er ved at komme til Kræfter paa ny i Lætus' Æstetik.

Man ser det videre paa hans Pragtlyst og Farveglæde. Hans Beskrivelse af Daabshøjtideligheden i Frue Kirke kan efter fattig Lejlighed gøre Fyldest for et Maleri af en Renæssancemester. At se Adelen om Morgenen paa Sletten hilse Kongen, ikke med barbarisk Brag, men med en stilfuld Ærbødighed, er behageligt og besynderlig kært for g o d e Mennesker. (Han tager aabenbart ikke Ordet i stræng luthersk Forstand.) Det er smukt, at der før Festoptogets Komme spredes Blomster over hele Kirken, »det fyldte med et alt med den huldeste Vellugt og paavirkede Sanserne, som om man mærkede en frisk Luftning aande paa sig«. Der er kunstnerisk Farvesans og velberegnet Stigning i hans Beskrivelse af Processionen: de prægtigt klædte Junkere, for hvem Venus endnu ikke havde løst sit Bælte (d. e. som var ugifte); Jomfruerne i Sølvmor, med Undtagelse af en, der er i Karmoisin, fordi hun er trolovet; Rigens Raad, smykkede alene ved Klogskab og Dyder. Det er vel uforvarende, men det virker næsten, som man saa en Skygge af van Dyck i et Billede af Paolo Veronese. Lætus mener i al Fald ligesom en Maler, at den hele Stas netop er et passeligt Udtryk for »Folkets Glæde«. Han kan rigtignok være glad, at han ikke som Chrysostomus havde nogen Frans Vormordsen til at læse luthersk Korrektur paa sin humanistiske Veltalenhed.

Derefter virker Skildringen af de sceniske Lege: den anden Dag Skuespillet »Susanna« og Morten Børups Daaredans, den tredie Skuespillet »David og Goliat« og den klassiske Ballet »Pygmæernes Kamp med Tranerne«, som et hollandsk Maleri. Der er lunefuld Iagttagelse i det Træk, at den gamle Peder Skram under Opførelsen af »David og Goliat«, da Filistrene

slaas paa Flugt, er ved at springe op af Stolen for at tage Del i Israels Triumf. Og det er en ganske fin akademisk Vittighed, hvormed Lætus trøster Slotsprædikanten Anders Vedel og de andre Herrer, der ser paa Legen sammen med ham, staaende paa en Bænk i Slotsgaarden, da en af de opvartende Smaadjævle tømmer deres Kande med den bedste Vin fra Kongens Kælder i et Drag: at det var et Fandens Stykke og følgeligt i Stilen. Det er da ogsaa paa god humanistisk Vis, at han som officiel Historiker samvittighedsfuldt noterer, at begge Stykker er blevet modtaget »med fortjent Bifald«, men som Mand af Faget tilføjer, at ikke alle mente det oprigtigt, hvorpaa han slutter som en god Kristen og prøvet Skribent: »Thi i alle menneskelige Foretagender gaber der altid en Sprække, hvorigennem Avinds Brod eller Klafferens Tand kan trænge ind og fordærve selv det retskafneste Arbejde.«

Mest betegnende er dog Omtalen af hans Optræden ved Festen i Kirken. Strængt taget har han ikke Ret til at være med blandt Universitetslærerne, da han ikke mere er i Embede. Han borer sig da frem igennem Menneskemængden, hvilket er ham meget ubehageligt, thi »Mængden er en flygtig og uvittig Ting, som bryder sig fint om paa hvad Maade den kommer frem, naar den bare kan være andre i Vejen og bete sin Galenskab«. Drabanten, der staar ved Døren, stiller han tilfreds ved at sige, han er af »de højlærde«. »Hvilket jeg ogsaa var, da det for fem Aar siden traf sig saaledes, at jeg med kongelig Tilladelse var rejst udenlands saa vel for min Helbreds Skyld som for at øge min Anseelse og mit Fædrelands Ære (eller: mit Navns Berømmelse, *dignitatis honorisque patrii*)«. Og da han saa vendte tilbage, vilde man ikke indsætte ham paa ny. Højst be-

synderligt! »Da man dog ellers altid priser Modenhed og Erfaring, er det underligt at forholde Ungdommen at nyde godt deraf.«

Det er Sagen. At Erasmus Lætus stod paa en usikker Fod med Københavns Universitet, kom ikke alene af, at han selv ikke kunde staa rolig paa Katedret. Ligesom alle de nordeuropæiske Universiteter fra først af havde været paa deres Post mod »Poeterne«, havde man ved Københavns Universitet længe haft et godt Øje til denne Professor i Teologi, der ikke gjorde andre Bøger end Vers, og som var kommen til sit Embede ved Herregunst og Kongens Naade.

Som ung skulde Erasmus have været juridisk Professor, men blev det ikke. Derimod opnaaede han efter en klækkelig Ventetid det pædagogiske Professorat, altsaa den laveste Universitetsstilling, hvorfra han først flere Aar efter rykkede op til det næstlaveste i Dialektik. Men saa holdt han ved Christian III.s Død Sørge-Talen i St. Knuds Kirke, og Frederik den Anden sendte ham øjeblikkelig en Understøttelse til at rejse til Wittenberg for at faa Uddannelse til teologisk Professor. Ved Doktor-Promotionen lykønskede Melanchthon ham paa Grund af hans flydende Latin til at blive en anden Erasmus og gav ham iøvrigt i Brevet til Frederik II foran hans *Bucolica* et Skudsmaal for Rettroenhed. Saa blev han ganske rigtig teologisk Professor i København, fik Landbolig og Præstekaldets Indtægter i Rødovre, holdt Køretøj, var vel anskreven paa høje og højeste Steder, men ilde lidt paa Universitetet, saa han nødtes til at nedlægge Rektoratet midt i Funktionstiden; blev til Gengæld adlet, med tre røde Nelliker og tre hvide Svanehalse i Vaabenet, som han lod sætte paa sine Bøger, saa man straks kunde se, han ikke var nogen almindelig Valbygaas; rejste saa udenlands 1572 og lod

sine versificerede Skrifter, bl. a. om Danmarks Historie i ældre og nyere Tid, trykke i Udlandet og fik ved sin Hjemkomst at vide, at selv en Profet for Fædrelandets Sag er mindst agtet i Fædrelandet selv, da den Profession, som han, efter Kongebrevets Lydende, for nogen Lejligheds Skyld ikke længer kunde forestaa, blev givet til en anden.

Herved blev det for første Gang klart, at en Humanist, selv naar han skriver Latin, ikke uden videre er det samme som en Professor. Fra Begyndelsen af en lærd Poet staar den typiske Renæssance-Humanist, som er forskellig fra den lutherske og filosofiske, stadig, og tydeligere og tydeligere, eftersom Begrebet klares under Udviklingen, paa Grænsen mellem Kunst og Videnskab og har ingen eller en usikker Stilling inden for det lærde Lav. Holberg, J. L. Heiberg og Georg Brandes bekræfter Reglen.

Af stor psykologisk Interesse er det nu at se denne udstødte Humanist og velbyrdige Doctor ved Festen tage Stilling til Kirkens og Universitetets Mænd. Sine tidligere Kolleger gør han ikke meget Væsen af; han nævner nogle faa. At han ikke nævner flere, kan de takke sig selv for, da de havde gemt sig paa de lave Skolestader og saaledes frivillig unddraget sig hans Pens Hæder, som han ikke har nødig at paatvinge nogen Mand mod hans Vilje. Derimod optegner han omhyggeligt, hvem af de fornemme der gaar ham forbi, og hvem der hilser paa ham. Da selve Sjællands Biskop Poul Madsen rækker ham Haanden, hopper Hjertet i Livet paa ham. Han spørger til Reverensens Befindende og morer sig meget over, at Bispen minder ham om, at han selv ved hans Embedstiltrædelse har raadet ham til altid at svare paa saadanne Spørgsmaal med et Maadelig nok! eller Hjertelig ilde! »Thi den, der stiller sig svag og ussel og

krum an, var sikrere paa Mængdens Deltagelse end den, der viser en rank Ryg«. (Hvilket unægtelig viser, at Lætus har kendt Menneskene og ikke mindst sine Landsmænd.)

At det netop er Bispen, hvis venlige Tiltale glæder ham saa meget, er Hagen af Historien. Den forrige teologiske Professor forsømmer heller ikke i dette Skrift nogen Lejlighed til at bekende sin Rettroenhed. I Anledning af det store Tilløb til Fadderstasen glæder han sig over den overordenlige Lyst til at høre Guds Ord (!), der udmærker København frem for alle Byer, han har set. (Nu skulde man tro, at han ikke kendte Københavnerne mere.) Og i fjerde og sidste Bog, der giver en Skildring af den religiøse og politiske Tilstand i Riget, er han saa god Lutheran, at det fryder ham, at »den Chimære om Nadveren« er bleven kvalt i Fødselen ved Kongens Myndighed. Det har slet ikke gjort hans Glæde mindre, at det netop var Niels Hemmingsen, hans Banemand ved Universitetet, som var Fader til Uhyret.

Det var virkelig ikke altid saa let at være Humanist i hine Tider. Var det allerede en vanskelig Sag at skulle vippe sin frie Aand paa Grænsen mellem Videnskaben og Kunsten, var det ikke mindre nødvendigt at dølle sit medfødte Hedenskab med den augsburgske Konfession. Erasmus er ikke den sidste Humanist, der har sat Pris paa et venligt Ord fra Sjællands Biskop.

III

Men ogsaa for Stoffets Skyld har Lætus' Skrift typisk Betydning. Festlighederne ved Christian den 4des Daab var den første Renæssancefest, der fejredes her i Landet. Lætus fremhæver da ogsaa udtrykkeligt Betydningen af disse akademiske Lege.

For det første er de et Udtryk for en almindelig Forandring i Tiden. I gamle Dage, da Mandsmodet havde sin fulde Pris, kunde det være passende at holde Fest med ridderlige Lege, men nu, da alt udrettes med Finanseri eller med Fyrværk (han skriver Krudt paa Græsk: *organa pyraulika*), da den dygtigste Karl i et Øjeblik kan pilles væk af en ren Dreng eller en skiden Knægt, nu er der ingen Plads mere til at øve sin Tapperhed, da Tapperhedens Vaaben er udartede til Redskaber for Forbrydelsen.

For det andet er den litterære Fest et nyt Bevis paa Kongens Velvilje imod Litteraturen og den frie Dannelse, som han fra Barndommen af har sat saa megen Pris paa.

Det første Bevis herpaa var Stiftelsen af Kommunitetet, som Lætus ikke nævner her, men et andet Sted i sine Skrifter, *Res Danicæ p.* 498, hvor han heller ikke fortier sin egen Medvirkning i denne Sag, som han ventelig kan takke for sit Adelsskab. Allerede før Syvaarskrigen var endt, blev der tænkt paa denne Indretning, som gjorde det muligt for et langt større Antal studerende at besøge Københavns Universitet. Det var Kongens Underskrift paa Sindings Henvendelse til Studenterne om ikke at slippe de gode Studier. Fra alle Sider opfattedes da ogsaa denne kongelige Velgerning, for hvis Gennemførelse Peder Oxe har Æren, som det ypperste Middel til at bringe Riget paa Fode efter Krigen. Den omtales af denne Grund med særlig Berømmelse af Anders Vedel i hans Ligprædiken over Frederik II.

Et Par Aar efter, 1571, udstedtes et nyt Kongebrev, hvorved Professorernes Lønning blev betydelig forbedret. Begivenheden blev besunget i et fredeligt Epos af Johannes Sascerides, som meget malerisk skildrer det Møde af Rigsraadet, hvor Beslutningen

herom tages efter en Tale af Peder Oxe om at takke Gud for Freden ved at holde hans Ord og Tjenere ved Magt. Kongebrevet udvikler vidtløftigt den samme Tanke.

Ogsaa for Skolerne blev der samtidig sørget. De allerede bestaaende forbedredes, og af nye stiftedes Herlufsholm i 1565, efter dens Mønster Frederiksborg 1568, og ved Frederiksborgskolens Nedlæggelse Sorø 1586.

Saaledes kan man med et rundt Tal sætte Aaret 1570, da Freden i Norden sluttedes i Stettin, som den danske Humanismes andet Mærkeaar i det sekstende Aarhundrede. Hvad 1520 havde lovet, opfyldtes nu endelig i 1570. Foraaret, som Børup havde indvarslet, kom, som det plejer at komme her til Lands: en pludselig Varme, saa en lang Kuldetid, »det kolde Foraar«, og saa først den blivende Varme. Nu først slaar Humanismen igennem i Livet som Renæssance. Et i al sin Ubetydelighed talende Udtryk for denne hjemstedte Humanisme kan man finde, hvor man ikke saa lige ventede det, paa et gammelt Bogbind, nemlig paa Læderbindet af det kgl. Biblioteks Eksemplar af Udgaven 1561 af Chr. Pedersens *Vocabularium* fra 1514, hvor der i Rammen findes afstemplet afvekslende Danmarks Vaaben, Københavns Vaaben og Erasmus fra Rotterdams Portræt. Det er den ny Tids Segl under Chr. Pedersens Bog-Mærke.

Paa et begrænset Omraade har jeg ved et Studium af Tidens Tekster søgt at følge denne Udvikling: fra den børupske Renæssance igennem Krisen i Borger- og Kirkekrigene over »Rekonvalescensen« hos Sinding og Grundet til Frederik II.s kronede Humanisme. Sammenhængen fremgaar tydeligt af at Lætus og Anders Vedel begge var af Børups Skole, den

første gennem Torkil Abildgaard, den sidste gennem Grundet. Det er mærkeligt at se, med hvilken Varme Lætus netop i dette Skrift vender tilbage til Erindringen om Morten Børup og hans Foraarsvise. En af hans Venner, Petrus Paulinus i Roskilde, var ganske fortryllet af den, og Erasmus havde maattet love ham offenlig at forklare den skjulte Finhed i disse Rim, altsaa det første Tegn paa en national Filologi, der unægtelig har faaet mere Stof at arbejde med siden.

Men det er en meget mere omfattende Følelse af Livs-Fornyelse, der paa Frederik II.s Tid samtidig slaar ud i Kunst, særlig Byggekunst, Videnskab og i det daglige Livs Forhold, i Madlyst, Drikkelyst, Smykkelyst og, ikke mindst, Snakkelyst, da ikke blot Studenterne ved Klostergrøden diskuterer om Englenes Skabelse og Sol og Maanes Afstand fra Jorden, men Rigens høje Adel taler dansk Historie over en Kande Rinsk paa Københavns Slot. Det er Danmarks Lykketid. *Felix et florens* kalder Lætus sit Fædreland.

For denne Lykkefølelse har han i Daabsskriftet et naivt Udtryk i den Tale, han lader Kong Frederik holde for sin Skriftefader Morgenen efter Sønnens Fødsel:

Hvad skal han nu mere kræve Himlen for? Hvorom mere bede Vorherres Søn? Han har givet ham hans Faders og Forfædres Rige, hans Undersaatters Kærlighed, saa at han tør lægge sit Hoved til Hvile i Hvermands Skød, og ved Sejren over den kortsynede Nabo en ærefuld Fred efter en ikke nødvendig Krig. Han har givet ham en Hustru, som han baade har kunnet vælge og elske, og til en Forfriskelse i Samlivet to Døtre. Og alt dette over al Maade. Og for at han ret skulde kende Hans Naade har Gud aabenbaret ham og hans Folk den evangeliske Lære, der er den eneste

sande Vej til Frelse og Dør til det evige Liv. — Og nu har han tilmed ud over alt Haab en Søn og Arving til sit Rige, for hvis Liv han beder til Gud, hvis han vil leve det til Jesu Kristi Ære og disse Rigers Forfremmelse. »Efter at have sagt dette bortvendte Kongen sit Aasyn og aftørrede sine Taarer.«

For denne Lykketid er Erasmus Lætus selv et Udtryk. Det er morsomt, at han ogsaa er det ved sit Navn, Lætus-Navnet. Han har optaget det efter sin mødrene Slægt, især efter sin lærde Morbroder, Andreas Lætus eller Anders Glad, og har sikkert sat en Ære i at bære det. Han har vel ogsaa kendt den berømteste Bærer af Navnet, Pomponius Lætus, som var Lærer ved Universitetet i Rom og ligesom sin danske Navner en Elsker af Landliv og humanistiske Fester. I al Fald staar nu dette Navn i den danske Humanismes Historie fra den første Erasmus — fra Rotterdam — til den anden Erasmus — Montanus — som et tilfældigt Tegn paa en historisk Kendsgerning: at Humanismen engang har været en munter Videnskab i Danmark. Denne farende Skolar og fine og forsøgte Karl, denne Doktor i den højhellige Teologi med hans ovidiske Vers, denne Ridder af den røde Nellike og de hvide Svanehalse er sikkert nok trods sit »møjsommelige og ulykkelige Vandreliv« (Fortalen til *Res Danicæ*) den sorgløseste Humanist i Danmark og det friskeste Udtryk for Aanden fra 1570.

Den betydeligste var han ikke, og det dybeste Udtryk for Aanden i denne Tid, da man følte, at Valdemarernes Tid levede op igen, gav han ikke — saa tillidsfuldt han ogsaa, f. Eks. i Indledningen til Daabskroniken, udtalte sig som dens Saxo. Men det humanistiske Element, som er hele hans Væsen, var Gæringsemnet i den litterære Udvikling i Frederik den Andens Tidsalder, den danske Litteraturs første Guld-

alder. Ved Universitetet, hvor der nu kun ansattes danske Lærere, mens paa Christian III.s Tid Halvdelen af dets Professorer havde været fremmede, var det humanistiske Kursus ved Siden af Bibellæsningen Sjælen i Undervisningen. Ved denne Præsteskole fik mange Studenter, selv paa Hemmingsens Tid, ingen systematisk Uddannelse i Teologi, men blev Præster uden Embedseksamen, alene paa den latinske Dialektik. Og i alle de Mænd, der den Gang bar Danmarks Storhed, er der et Stykke af en Humanist, i Peder Oxe og Henrik Rantzau som i Tycho Brahe, Anders Vedel og Niels Hemmingsen.

Tydeligst naturligvis hos Anders Vedel, Grundets Discipel, Forfatter af hans Levned og Udgiver af Sindings Tale om de humanistiske Studier. Det betyder mindre, at der blandt Vedels Arbejder findes et enkelt, som er rent humanistisk. Hans »Syv Vise af Grækenland« fra 1572 er en meget folkelig Gengivelse af nogle græske Tankesprog, i hvis Fortale han gør sig megen Flid for uden Skade paa sin Kristendom at forklare, at der ved Siden af Guds Aabenbaring i Bibelen er en anden i Naturen og Mennesket, og at selv de Kristne kan lære om denne af Hedningerne. Men meget vigtigere er det, at Vedels historiske Virksomhed som Oversætter af Saxo og Forfatter af den kæmpemæssige Plan om en fuldstændig Danmarkshistorie er afgjort humanistisk. Ved Siden af det patriotiske Synspunkt at gøre Fædrelandet Ære, som hos Saxo og Christian Pedersen er det overvejende, fremhæver han i sine Fortaler det humanistiske, hvorefter Historien er det ypperste Middel til Kundskab om Mennesket og en Vejledning til et ægte menneskeligt Liv.

Ogsaa Tycho tilhører denne Humanisme, skønt, kan man sige, mod sin Vilje. Han skrev trods nogen latinske Vers. Uranieborgs Vægge og sine astronomiske

Instrumenter fyldte han med humanistiske Indskrifter. Paa det første, han lod lave efter sin Ankomst til Hven, en lille Kvadrant, satte han under en allegorisk Tegning det ofte — f. Eks. under Dürers Billede af Villibald Pirckheimer, — brugte humanistiske Slagord: *Vivitur ingenio, cetera mortis erunt*, »Livet er ene i Aand, uden for Aanden er Død«, som er det direkte Modstykke til det kristelige Ord, at i Hjertet forvares Livet.

Men en anden af disse Indskrifter, som han satte under et Billede af en Hund, der gøede ad Maanen: *Nil moror nugas*, viser tydeligt nok, at Tycho i al Fald ikke har følt sig af Petrus Parvus' Skole. Den betyder nemlig ikke, som man almindelig oversætter: »Jeg agter ej Sladder«, men: »Jeg agter ej Skvalder«, og at han hermed især tænker paa det humanistiske Ordkram i Tidens Skoledannelse, ser man af den Brug, han gør af det latinske Udtryk i et af sine Breve.

Tycho hører da i den danske Humanismes Historie under et andet Kapitel end Erasmus. I ham bliver Renæssancens Verdensaand sig bevidst i Modsætning til den litterære Humanisme. I den Tale om de matematiske Studier, hvormed han i Efteraaret 1574 aabnede sine astronomiske Forelæsninger ved Universitetet, beklager han, at Ungdommen nu til Dags ikke som hos de gamle straks kan føres ind i eksakte Studier, men maa ynkelig spilde de fleste og det de bedste af deres Læreaar paa Studiet af Grammatik og Sprogene, som hine uden Møje nemmede ved deres Moders Bryst. Og Uranieborg var intet latinsk Akademi, men en fri Skole for Iagttagelsen, den første i Norden.

Der er Renæssance i Tychos Verdensopfattelse. Hvad Børup maaske har anet i sin Foraarsvise, har han klart udtrykt i sin Tale: »Derfor, næst efter den sande og rette Erkendelse af Gud, som er os aabenbaret i

Guddomsordet, finder jeg intet mere stemmende med Menneskets Natur og det Maal, hvorfor han er hensat paa Jorden, Verdens Midje, end at han fra dette Middelpunkt skal skue de Ting, der straaler i hele Verdensbygningen, men i Særdeleshed hin himmelske, med saa mange Stjerner blinkende Borg, og saaledes med Sødhed tilbringe sit Liv i denne nydelsesfulde og aanderige Beskuelse og, erkendende Gud som Værkmesteren i disse hans viseste og mangfoldige Værker, dyrke ham med skyldig Ærefrygt og Taksigelse. Thi enddog der i denne lavere Natur er vidunderlige Vidnesbyrd om hans guddommelige Forsyn, skinner hans Visdom og Vælde ingensteds mere frem end paa denne evige, uendelige Himmelens og alle Stjerners Skueplads. Derfor sagde *Eobanus* ikke med Urette:

Qui negat esse Deum, cælos et sidera spectet:
Sidera qui spectat, jurat is esse Deum,

eller paa Dansk:

Siger man: Gud er ej til! da se paa Himmelens Stjerner:
Den, der paa Stjernerne ser, sværge vel maa: Han er til.«

Men det mest storladne Udtryk for denne Verdensanskuelses Overlegenhed over den latinske Formalisme, Aandens over Ordet, findes i en Brevveksling mellem Tycho og hans Ven Johannes Pratensis fra Foraaret 1572. I sit Brev trøster Pratensis, der var af fremmed Afstamning og ligesom Tycho nylig hjemkommen fra vidtløftige Rejser i Udlandet, Vennen og sig selv over den trange Kres, hvori de nu maa virke:

»Det er dog ikke alene denne nordiske Luft, hvori vi aander, der nærer det afskyelige Barbari. Thi ogsaa i det yderste Østen og i Syden lider Sjælene stundom under Boreas' gennemtrængende Frost, og omvendt er der ingen Tvivl om, at denne Kant af Verden, som

»ligger under Taagen og Jupiters Vrede«, ogsaa kan gennemstrømmes af en Milding, ene mærkbar for dem, der ser Lyset over Tidens og Stedernes Horisont. Derfor vil det altid være Synd imod det hellige at stænge sin Glædes Have inden for Tidens og Stedets Fængselsvægge.«

Hertil svarer Tycho — med Hensyn til den ildesete Paracelsus-Filosofi, som Pratensis ligesom hans Ven Peder Sørensen nærmede sig til, saa at han endog, før han kunde blive Professor i Medicin ved Universitetet, havde maattet love at lære i Overensstemmelse med de gamle — at denne Retning, saa mystisk (*abditior*) den kan synes, i Virkeligheden er fuld af Verdenserkendelse og har i sig mere af den gamle Visdom, end det desværre nu er Skik, at der læres i Skolerne. »Dog vil, haaber jeg, ingen misunde disse Folk Barbariet og det tomme Skvalder, som de nu har paatvunget de søde Muser, eller vise dem Vejen, der af egen Drift foretrækker at vige af fra den sande Vej. Nu beder jeg dig, min lærde Pratensis, at du ikke agter disse Folk (hvad du ej heller gør), men stiger til de højere Steder, hvor du i et lyksaligt Studium efterforsker hine højtliggende Baner, der paa en Gang giver Adgang til Himmelen og Jorden, og unddrager dig Hoben og skyr Forgængeligheden. Kan du betænke dig? Den himmelbaarne Tanke (*mens prognata polo*) lader sig ikke standse, men stiger paa sin Flugt imod Ophavet til Gudernes Borg og mætter sig med Ambrosia og den søde Nektar, som Jupiter selv blander for Guderne og samtidig, hvis saadanne findes, rækker de Mennesker, der er blevet Gudernes Lige.«

Denne Betragtning sprænger ikke alene den latinske Formalisme, for hvem Jorden er en Glose, der deklineres som *ala*, men den »græske« Humanisme, hvorefter Mennesket er alle Tings Maal. Det er *antiqua*

sophia, Menneskeaandens oprindelige Beskuelse i Modsætning til den litterære Verdensopfattelse gennem et Medium af Bøger. Denne Aand, der første Gang havde strejfet Norden med Paracelsus' Besøg i 1520, var det, som nu kom igen med Tycho Brahes Stjerne og paa et andet Omraade i hans Ven, Lægen Peder Sørensens *Idea medicinæ philosophicæ,* »Aanden i Medicinen«, 1570. Det er denne Udvidelse af Erasmus-Humanismen, der fortsættes i den følgende Tids Naturvidenskab og naar sit Højdepunkt i Goethe og H. C. Ørsted.

Med Niels Hemmingsen er det anderledes. Rent humanistisk opdraget af den første Humanismes bedste Mænd, Niels Black i Roskilde og Bent Arvidsen i Lund, var han i Wittenberg bleven Melanchthons Discipel for hele Livet. Men i Teologens Kappe skjulte sig ogsaa paa den Tid, da han var det københavnske Universitets og det hele protestantiske Nordevropas *summus theologus* og Danmarks almindelige Lærer, en gammel og overbevist Humanist. Niels Hemmingsen har vist i det hele skjult adskilligt i sin Kappe. Han havde, saa vidt man kan se, en sanselig Natur at kæmpe med. Man har et Epigram af ham:

> Bede og faste du skal, læs kysk, sky ledige Timer,
> Hvis du dit Legeme vil renligen holde for Gud,

som i Forbindelse med nogle ubevislige Beskyldninger mod hans Privatliv gør det sandsynligt, at han har haft stærke personlige Grunde til at fare varlig med Humanismen og holde godt fast paa sin Bibel. Og det er temmelig sikkert, at den stygge Mandsling, der efter en Avindsmands Skildring havde en Krop som Thersites, ogsaa til Tider har kunnet bruge en Mund som Thersites, saa at han ogsaa i den Henseende har slægtet Humanisterne, disse Mestere i stiliseret Grovhed, paa, mere end han ønskede. Men det aller-

visseste er, at han, der skrev de gennemhumanistiske Love for Herlufsholms Skole, selv har søgt at humanisere sig, at adle sin menneskelige Natur ved Studiet af græske og latinske Skrifter.

En tydelig Forestilling om denne skjulte Humanisme i hans Teologi — man kunde kalde den hans Krypto-Humanisme og anse den Kryptokalvinisme, der voldte hans Fald, som en naturlig Følge deraf — giver baade hans mindre Afhandlinger, der er udpræget etiske, hans *Enchiridion,* en erasmisk Titel paa en kristelig Etik i Erasmus' Aand, og især et værdifuldt Skrift af ham fra 1562: Om Naturens Lov (*De lege naturæ*).

Han forklarer selv i Tilegnelsesbrevet til den retslærde Erik Krabbe dets Tilblivelse. Under Gennemgangen af Paulus' Brev til Romerne standsede han ved det Sted i andet Kapitel, hvor Apostelen taler om, at Hedningerne, endskønt de ikke have Loven, vise Lovens Gerning skreven i deres Hjerter, idet deres Samvittighed vidner med dem. For ikke at afbryde den teologiske Forelæsning satte han sig da for at behandle dette Spørgsmaal i en særlig Undersøgelse, skønt han forudser, at man vil lade ham høre, at han bruger sin Segl paa en fremmed Ager. Som en saadan Anmærkning i det teologiske Kursus er da, betegnende nok, Aarhundredets mest principielt humanistiske Skrift fremkommet.

Hemmingsen opstiller nemlig ikke som sine Forgængere, Melanchthon og Oldendorp, Moseloven som Rettens og den naturlige Morals Kilde. Tværtimod er det efter hans egne Ord de naturlige Begreber om Godt og Ondt, der som Funker (*igniculi*) tilhører Menneskeaanden oprindelig, der er alle gode Loves Kilde. Altsaa opstiller han først Begrebet den naturlige Dyd, opløser det derefter i dets enkelte Dele, viser kortelig

disse Deles Lighed eller Ulighed med de ti Buds Lov og gennemgaar derpaa paa Grundlag af den antike Inddeling af Dyderne i Klogskab, Retfærdighed, Mod og Selvbeherskelse de enkelte Dyder, der har Værd i det praktiske Liv. Og dette gør han med en Rigdom af Forfattersteder, hvorimellem der ikke er et eneste Bibelsted, men som alle er hentede fra den latinske og — hvad der betyder mere — den græske Litteratur, ikke alene Platon, men Homer og Tragikerne.

Ved den strengt videnskabelige Fremstilling i denne i Løbet af femten Aar fem Gange oplagte Bog lægges Grunden til den antike Moral, som for mange af den samtidige Slægt blev det Tempel, hvorigennem de traadte ind i den kristne Kirke.

For Hemmingsen er der ingen Strid mellem disse to Magter. De Funker, hvorpaa han har grundet sin humane Etik, skal Kristus samle til en Flamme (Epilogen). Som man ser, er det selve Humanismens Grundproblem, Troen paa den menneskelige Natur og dens Udviklingsmuligheder, som Hemmingsen her har rejst. Dette Problem, som var stødt sammen med den lutherske Opfattelse af Menneskenaturens Ufrihed i Erasmus' Strid med Luther om Viljens Frihed, udlignes her i den liberale Teologis Forsoningslære. Vi vil faa at se, hvorledes det under forandrede Former kommer igen paa næsten alle Humanismens Vendepunkter, i 1720 med Holberg, i 1820 med J. L. Heiberg og i 1870 med Georg Brandes.

Man kan nu se, hvor meget den danske Humanisme er vokset det sekstende Aarhundrede igennem i Sindings Aand fra sin børupske Begyndelse.

Fra Peder Parvus' gymnasiastagtige Forgabelse i den latinske Stil til Anders Vedels Sprogkunst, der har drukket saa dybt af Latinens og Modersmaalets Kilder, at man paa denne ene Mand kan tillempe et gammelt

tysk Vers, der gælder for det sekstende Aarhundredes Humanisme i det hele:

Ærlig Dansk og fin Latin,
Friske Væld og stærke Vin.

Fra Morten Børups Anelse om en Verdensudfoldelse under Guds Aasyn til Tychos paa en bestemt Iagttagelse hvilende Fremstilling af en kosmisk Verdensanskuelse, der hvælver Stjernehimlen som en antik Kuppel over Humanismens flade Jord.

Fra Olaus Chrysostomus' i mytologisk Ordpragt indsvøbte Skælden paa et barbarisk Munkevæsen til Niels Hemmingsens myndige Paavisning af den naturlige Overensstemmelse mellem Kristendommens Lys og Hedningenes gode naturlige Øjne.

Man vil da forstaa, at denne Tid havde en dybere Grund til sin Glæde, end man kunde vide alene af den glade Erasmus' gode Turisthumør og forfløjne Latin.

Dette var virkelig Humanismens Guldalder, *ætas humanissima.*

Man skulde synes, at der ved denne Forening af det nationale og det humane, af Naturopfattelsens Uendelighed og Fordybelsen i det menneskelige, af Antiken og Kristendommen, med den Begrænsning, som Tiden og Stedet medførte, kunde være virkeliggjort det »tredje Rige«, som det er al Renæssances Drøm at fremstille.

Det skete ikke. Ved Aarhundredets Udgang var denne Renæssances tre største Lys slukket. Vedel havde maattet opgive sit store Historieværk, Tycho havde forladt Fædrelandet, og Niels Hemmingsen havde maattet krybe til Korset for en snæverhjertet Konfession. At disse tre Mænd blev standset i deres Arbejde, er et Tegn, der lover ilde for Fremtiden.

MDCXX
VENUSIN - RESEN

I.

Da Tycho Brahe forlod sit Fædreland, forladt af sit Fædreland, som han siger (*desertus deserui*), citerede han bittert med en lille Forandring et bekendt Vers af Vergil:

> Troere var vi, Troja var og *Danernes* store
> Ære.

Med Uranieborg sank virkelig en Del af Danmarks Ære.

I Slutningen af det sekstende Aarhundrede, da Tycho, Niels Hemmingsen og Anders Vedel endnu levede og i al Fald de to første Navne kastede Glans over Danmark i hele det nordlige Europa, da den danske Adel gik i Spidsen for en national Renæssancekultur og Riget udadtil i en Række lykkelige Fredsaar var en Magt af Betydning, da var Forholdet fra Aarhundredets Begyndelse vendt saaledes om, at det nu var Tyskland, som saa op til Danmark som Kulturlandet i Nordeuropa. Musernes Vintersæde, som Melanchthon sagde, var bleven Humanismens Sommerhave.

Et Udtryk herfor, altsaa et Modstykke til Peder Parvus' Brev fra 1519, er en Tilegnelse til en dansk Adels-

mand, Iver Friis, foran et humanistisk Skrift fra 1598, en Parafrase af Horats af Professor Eilert Lubin i Rostok. Det hedder heri:

»Dit Fædreland er til visse lykkeligt, som tilforn holdtes for mindre kultiveret, men nu til Nabolandet, vort Tysklands, ja selv til de fjernere Landes, Italiens, Frankrigs og Spaniens Misundelse ved Mængden af sine i Handel og Vandel, i Strid og Flid (*in arte et Marte*) udmærkede Mænd ikke viger for noget Land, maaler sig med alle, overgaar mange. Mon der overhoved findes nogen Del af disse Krigens og Fredens Kunster i noget Land eller Rige, som jo Eders Danmark med fuld Føje kan tilegne sig? I Særdeleshed den klassiske Dannelse, som i sin Tid trængte over Alperne ind i Tyskland og for længe siden gik over Østersøen til Eder, synes nu at skulle faa et varigt Fodfæste under Nordens Stjerne.«

Kort efter at denne Lovtale var skreven, sluktes de to største Lys i denne Stjerne. Niels Hemmingsen døde i sit ufrivillige Otium 1600 og Tycho Brahe i Landflygtighed Aaret efter. Anders Vedel, der først døde 1616, var for længe siden forstummet.

Nogle faa Aar ind i det ny Aarhundrede foretog den unge Konge, Christian IV, en Rejse til England for at besøge sin Svoger Kong Jacob I. Tredje Pinsedag, 10. Juni 1606, forlod han København med en Flaade paa syv Skibe, »hvis Udstyr var overordenlig pragtfuldt og i Sandhed kongeligt, og Kongeskibet i Besynderlighed, som var bygget af nyt og af Kongen selv havde faaet Navnet »Trekroner«, over al Maade ødselt udsmykket og saa overlæsset med Guld, Sølv, dyre Stene, Silke og andre Kostbarheder, at dette ene Skib med dets Udstyr af mange blev anslaaet til en svimlende Værdi«. I Kongens Følge var ikke blot Adelen, men efter hans udtrykkelige Ønske Videnskaben

og den lærde Dannelse repræsenteret, Universitetet ved den teologiske Dr. Hans Poulsen Resen og den kongelige Historiograf, Professor i Retorik, Mester Jon Jacobsen Venusin, der var Kongens Orator eller »Taler« paa Toget.

Kong Christian kunde ikke paa denne Rejse, der skulde godtgøre hans Riges Blomstring »*tam in arte quam in Marte*«, have valgt nogen, der egnede sig bedre ikke blot, som det hedder i Slanges Christian IV.s Historie, til at vise Englænderne, »at han og havde lærde Mænd i sit Rige«, men til at forestille Brydningen i den danske Kultur paa Grænsen mellem de to Aarhundreder end disse to Mænd: Venusin og Resen, den sidste Type paa det sekstende Aarhundredes Humanisme og Mærkemanden for den lutherske Teologi, der fulgte efter.

Venusin er baade af Navn og Gavn den sidste Humanist fra Frederik II.s gyldne Dage. Han er af Lætus-Typen. I selve hans Navn ligger Blomsten af den danske Renæssance. Han har dannet det efter Hven, hvor han var født, men først antaget det, efter at Øen ved Tycho var bleven berømt. Endnu i 1590 kaldte han sig *Coronensis* efter Landskrone, hvor Faderen efter hans Fødsel var bleven Præst. Men han har naturligvis tillige betænkt, at han ved at give Navnet denne usædvanlige Form og ikke *Hvenensis* eller lignende fik Tilnavn sammen med Horats fra Venusia, ligesom den italienske Humanist Battista Mantovano glædede sig ved at have Hjemstavns-Navn tilfælles med Vergil fra Mantua. Endelig har det ikke været ham imod, at Navnet Venusin lød ualmindelig lækkert for humanistiske Øren, fordi det ledede Tanken hen paa *Venus* og *venustus*. I Breve kaldes han undertiden saaledes: *venustissime Venusine,* »den vennesæle Venusinus«. Han har da ogsaa vidst at gøre Fyldest for

sit Navn; hans Breve er skrevet i en let og elskværdig Tone, og efter samtidige Vidnesbyrd har han haft en meget vindende Personlighed. Manden med det fortryllende Navn var selv en stor Fortryller.

Lige saa typisk for den glade Humanisme fra Frederik den II.s Tid havde ogsaa hans Opdragelse været. Han havde gaaet i Skole i Frederiksborg, Kongens egen udvalgte Skole, hvor Disciplene havde alting frit, havde derpaa studeret hos den danske Humanismes gode Ven, Chytræus i Rostok, var bleven Magister i Wittenberg, fik efter sin Hjemkomst det store Præstekald i Herfølge, giftede sig i 1585 med en Professordatter med et lige saa fint humanistisk Navn som hans eget, Agathe (eller, som han nok har sagt, *Agathé*), en Datter af Latindigteren Johannes Sascerides, og forflyttedes snart efter med kongelig Bevilling til København som Sognepræst ved Helligaandskirken. Og da det paa flere Maader viste sig, at han var mindre egnet til Præstegerningen, fik han ikke som andre Kættere sin Afsked, men gik i Aaret 1600 efter Kongens Ønske over til Universitetet som Professor i Fysik med Bolig i den kønne nye Professorresidens med den tilhørende botaniske Urtegaard, som Universitetets Rektor meget havde ønsket for sig selv; blev to Aar efter beskikket til kongelig Historieskriver, næste Aar Professor i Retorik, deltog i 1606 i Kongens Englandsfærd, hvor Kong Jacob rimeligvis ophøjede ham ligesom den forrige danske Historiograf Niels Krag i den skotske Adel. I al Fald blev han efter sin Hjemkomst gjort til Forstander for Sorø Skole med en adeligere Titel end nogen af sine Forgængere, idet han blev »forlenet med Sorø Kloster«. Aaret efter, 1608, døde han.

Bag ved dette, som man ser, ikke helt sædvanlige Forløb af en Præsts og Universitetslærers Liv om-

kring Aaret 1600 udspilles den sidste Akt af den ældre Humanismes Tragedie med et raskere Sving end i Hemmingsens og Vedels Skæbne.

Dersom man kan tro, hvad Venusins Efterfølger som Præst i Herfølge, Digteren og Historikeren Klavs Kristoffersen Lyskander, har skrevet om ham i sin Bog om danske Skribenter, har han været saa nær ved at virkeliggøre Idealet: den fuldkomne Humanist, som det er muligt. Hans Kundskaber var efter Lyskander saa omfattende, at han var en hel levende Encyklopædi, men han var tillige en overordenlig skarpsindig Forsker og en ganske uforlignelig Samtaler.

Og man tør sikkert tro Lyskander. Dersom nogen vilde sammenfatte hans lange Tale i en kort Mening og slutte, at den store Teolog, Filosof, Digter, Matematiker o. s. v. altsaa var en stor Dilettant eller Humbugskarl, vilde han dog tage fejl. Hvad Venusin har efterladt sig i Litteraturen er saa lidt, at deraf ikke kan sluttes noget sikkert. Hans Begavelse har netop været af den mundtlige Art, der ikke sætter noget Blækspor efter sig i Litteraturen, men i levende Samkvem tager Glansen fra tolv Studerekammerpraase.

Saa meget kan man dog se, at Lyskander sikkert har Ret i at tillægge ham en ualmindelig Dømmekraft og en sjælden Skarpsindighed i at efterspore de skjulte Ting i Filosofien og Naturvidenskaben, altsaa en Sans for den kritiske Enkelt-Undersøgelse, der ikke netop plejer at udmærke Dilettanten. I en Forelæsningsanmeldelse bemærker han udtrykkelig, at det ikke er hans Sag at sammenskrive vidtløftige Kommentarer, men at oplyse tvivlsomme Steder og paavise Metode. Venusin var en Kritiker. Den kritiske Aare i Humanismen, som siden Erasmus' Tid nær var gaaet i Glemme, ikke mindst i de frugtbare Aar under Frederik den Anden, er hele hans Begavelse. Da han vel var kom-

men til Ro i sin Præstegaard paa Landet, sendte hans Ven og Velynder Arild Hvitfeldt ham en Kodeks af Sallust, hvori han under den venskabelige Tilskrift, med Hentydning til Hr. Jonas' Navner i det gamle Testamente, skrev den Linie: »Værer troende, at det ikke skal gaa Eder som Jonas«. Men Venusin blev aldrig en Troende.

Han var det ikke i sin Videnskab. Vi befinder os paa den Tid omkring 1600, da det sekstende Aarhundredes Humanisme er ved at gaa over i det syttendes Polyhistori. Fra det humanistiske Midtpunkt, det fortrolige Kendskab til den gamle Litteratur, søger man at trænge saa langt ud i Omkresen til forskellige Sider, som Linien — eller Linen — fra Oldtiden kunde række. Saaledes blev den Gang ved Forlængelse af alle de i Oldtidsvidenskaben betraadte Veje en Humanist til en Polyhistor. Ved denne Udvidelse mister Typen i Inderlighed, hvad den vinder i Omfang: en Polyhistor fra det syttende Aarhundrede er derfor mere lærd, men har mindre Dannelse end en Humanist fra det sekstende. Og han er ikke mere kritisk, da han overalt tager Oldtiden paa Ordet. Men med Venusin var det anderledes. De Retninger, hvori hans livlige Aand arbejdede, synes alle at løbe sammen i en ualmindelig vel sammenstemt Personligheds Harmoni. Og i dem alle søger han som den kritiske Forsker at sende skarpe Lysstriber ud i Mørket. Han er med andre Ord paa Overgangen fra Humanismen til Polyhistorien en Foregribelse af dennes seneste Type, det attende Aarhundredes Encyklopædist. Det er baade med Hensyn til hans Lærdom og dens Udtryk i hans Personlighed rigtigt, at Lyskander siger, at hele »Cyklopædien« havde taget Bolig paa hans Tunge. Saaledes arbejdede han f. Eks. baade i den moderne Naturvidenskab og de danske Folkeminder eller, som man den Gang

sagde, Antikviteter, og paa begge Veje gik han ikke som en *Credulus*, men som en Kritiker. Hans Kritik af dansk Sagnhistorie vakte Forargelse; Holger Danske-Sagnet, som Chr. Pedersen havde taget paa Tro og Love, afviser han som en krønikeagtig Beretning, som en eller anden Norman af dansk Fædrelandskærlighed har taget af Turpins Krønike. Imod Saxo øvede han en Kritik, der i sin Strenghed ligesom udskammer Anders Vedels Troskyldighed. Og naar han selv i dette Fag indlod sig paa Vidtløftigheder og ingenlunde er saa nøgtern en Criticus som den samtidige Biskop Anders Foss i Bergen i hans Afhandling over »Saxo Grammaticus og hans Eftersnakkere«, var det ikke godtroende Fejltagelser, men saadanne Konstruktioner og Kombinationer, hvormed den kritiske Begavelse holder sig skadesløs for Mangelen af kunstnerisk Skaberkraft og personlig Tro.

Ikke mindre kritisk er han i sin Naturopfattelse. Da han i 1602 var Dekan ved det filosofiske Fakultet og skulde holde Magisterpromotion, var han utrættelig i at indbyde Rektorer og Købstedpræster af sit Bekendtskab til at indstille sig til Graden til deres, Universitetets og hans egen Ære. Og da det saaledes virkelig var lykkedes ham at faa en hel Fest ud deraf med hele tretten Promovender, Disputats om Menneskets Lyksalighed, Studenterkomedie med komiske Bondescener o. s. v., holdt han for Forsamlingen en Tale over den Tekst, der tillagdes Plato, at Guddommen overalt gaar matematisk til Værks. Heri forsvarer han ikke blot Kopernikus' Verdensopfattelse, vistnok for første Gang ved Københavns Universitet, men gør det i en Tone som Montanus senere over for Jeronimus og Per Degn. »Men vi spilder vor Møje«, siger han, »naar ikke engang de Lærde kan overbevises om, at den Ordning af Klo-

derne, som Kopernikus har opstillet, er den rette, skønt Urimeligheden i de gamle Forklaringer og de formente Bevægelser er saa uhyre, at man maa skamme sig derover, og paa den anden Side Rimeligheden i de nye og den saglige Sandsynlighed saa stor, at den kan stilles ganske tydeligt for Øje. Der var en Gang for længe siden en Ven af mig, som spottede over dem, der antog en Omdrejning af Jordkloden: at de nok selv led af Omdrejning i Hovedet. Og det var en Mand, som ingenlunde var ukyndig i Matematikken og dertil et skarpt Hoved, som den Gang fandt det passende at skæmte saaledes. Men hvad dem angaar, der mener, at denne indbildte yderste Fiksstjerne-Himmel bevæges ved en Omdrejning, da er det unægtelig utroligt, hvor troende de er. Og dette drager mig paa ny Lactantius til Minde. Han kunde ikke paa nogen Maade bevæges til at tro andet, end at Jorden var flak, og at Himlen hvilede paa Havet, hvorpaa Jorden ligesom svømmede, og andet mere af saadan uvittig Snak, som han havde inddrukket af Folkemunde og af Poeterne. Og dog var denne Mands Dannelse, Kundskab og Smag utvivlsom. Men det, som nu er kendt af Sudere og Skindere, og som Hyrebasser og gamle Kællinger kan bevise, det kunde Lactantius' Hjerne ikke rumme. — Saaledes vil ogsaa den Tid komme, da Sandheden af disse Ting vil være indlysende, ikke alene for Matematikerne, men for Mængden, saa meget de ogsaa nu bespottes af de fleste.«

Saaledes vilde Erasmus fra Rotterdam kunne have talt om disse Ting. Selv om Sognepræsterne i Landskrone og Slangerup eller Rektoren i Sorø har kunnet høre denne Tale med mindre Forargelse, end Jeronimus og Ridefogden hører paa Montanus, har de dog nok ment om Tonen deri, at den var lovlig fri for

en Akademiker. Med disse Ord — *liberior Academicus* — har en af Venusins liberale Samtidige træffende betegnet hans Metode.

Men med den samme Frimodighed optraadte Venusin faa Aar efter i en Sag, der paa en endnu dybere Maade berørte selve Kernen i den humanistiske Livsanskuelse. Det samme Brev fra Professor Johannes Stephanius til Provst Niels Mule paa Samsø af 29. Juni 1606, der indeholder Beretningen om Kongens Englandsfærd, fortæller om et teologisk Stridsspørgsmaal, hvis Udfald i Sommeren 1606 ventedes med megen Spænding Landet over. Paa en Herredag i Marts Maaned i dette Aar havde Kong Christian ved en Frokost paa Slottet, hvori Rigsraadets Medlemmer deltog, udtalt sig for at afskaffe den da brugelige Exorcisme, Djævlebesværgelsen ved Daaben. Denne Skik havde i Frederik den Andens Tid været den liberale Teologi til Forargelse ved det trolddomsagtige Ritual, hvorefter Præsten formelig uddriver den onde Aand af Barnet med de Ord: Far ud, du urene Aand! og ved den til Grund liggende, for Resten ikke særlig papistiske, men almindelig udbredte umenneskelige Opfattelse, at Barnet ved sin Fødsel er urent og Mennesket følgelig fordærvet af Naturen. Som man ser, er det et nyt Udtryk for det humanistiske Problem, som vi har set tone frem hos Erasmus og Niels Hemmingsen, som Kongen forelægger Rigsraaderne til Besvarelse *inter pocula*. Efter adskillig Drøftelse for og imod besluttedes det at forelægge Universitetet og Biskopperne Sagen.

Om Kongens egen Opfattelse kunde der ikke længe være nogen Tvivl. Den 11. Maj lod han sin Datter, Prinsesse Elisabeth, døbe af Sjællands Biskop i Frue Kirke uden Exorcisme. Og allerede i Brevet til Bisperne og Professorerne havde han med Henvisning til nogle

lærde Mænds idelige Forestillinger betegnet Skikken som en ganske unødig Levning af Pavedømmet.

Uden Tvivl var Venusin en af Kongens Raadgivere i denne Sag. Han stod i disse Aar højt i Kongens Naade og fik endog Besøg af ham i sin Professorbolig. Og hvad han maatte mene om denne Sag, var kendt nok. Hvad Iver Bertelsen, Erasmus Lætus' lærde og lystige Ven, i Frederik den II.s Dage havde forbrudt sit Embede paa: paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen ved Daaben, havde den lidet troende Mester Jonas atter vovet umiddelbart efter Kongens Død. Svaret havde den Gang været en skrap Irettesættelse fra Formynderregeringen og et Paabud om foreløbig ikke at bestige Prædikestolen. Rigtignok toges det snart tilbage igen, og Mester Jonas kom atter paa Stolen og døbte *salva conscientia* de smaa Københavnere med fuld Djævlebesværgelse, men det var dog denne Sag i Forbindelse med Venusins hele frie Opfattelse, der snart efter gjorde hans Overgang fra Kirken til Universitetet lige ønskelig for ham selv og hans Menighed. Han var kommen i Udraab for sine Prædikener, som han opfyldte med verdslig Filosofi, skriver en rettroende Samtidig, og han havde udgivet en Oversættelse af Thomas a Kempis' Bog om Kristi Efterfølgelse, der var meget ilde set af de strenge Lutheranere. Paa Grund af den Vægt, der i denne Bog lægges paa gode Gerninger og Fuldkommenheden, ymtedes der endog om jesuitisk Tankegang hos Oversætteren; Venusin havde paa sin Udenlandsrejse omgaaedes Jesuiter i Østrig. »Min Ven«, siger han sagtmodigt i Fortalen til Bogen 1599, »var den skønt skreven af en Jesuit og var gudfrygtig og retsindig, overensstemmende med vor kristelige Fundament, da maatte du læse den ligevel med Frugt.«

Hvad Venusin i disse Aar maatte døje af den teolo-

giske Censur, viser et Brev fra ham af 14. Maj 1595 til hans Ven, den lærde Islænding Arngrim Jonsen: »Jeg har færdig til Udgivelse en liden Forsmag af mine filologiske, filosofiske og teologiske Studier og Overvejelser. Men Misundelse og Snobberi staar alle ærlige Forsøg i Vejen. Saa vidt er det allerede kommet, at de, der blærer sig af deres Autoritet, intet kender for godt, uden hvad der er øst af Postillerne eller Aristoteles. Hvis nogen vil offenliggøre noget af et andet Slag, raaber de øjeblikkelig, at denne eller hin Mening ikke er »akademisk«. Se her, min Arngrim, hvad den lærde Kulsviertro endnu har for Magt. Jeg sværger dig helligt, at der ikke er nogen, der vil modsige mig, fordi der ikke er nogen, der kan modsige mig. Saaledes er det, at, medens de nages over, at de ikke selv ved, kan, har, gør alt, formener de andre at gøre noget. Ha, jeg — men det er bedre at dybt i Mørket begrave, Hvad det saa ellers er værd, dit Værk end tuske det Livet, Til paa vor Himmel en ny Dags Lys oprejses af Phøbus.« Maaske det var saadanne af Indignationen improviserede Vers som disse, der var Menighedens Andagt til Besvær ved en humanistisk Paaskeprædiken i Helligaandskirken.

Imidlertid var der af den mistænkte københavnske Sognepræst bleven en radikal Universitetsprofessor — han var saa radikal, at han skrev Hjerte uden h — der imod alle Anciennitets- og Dignitets-Regler paa Trods af de Højlærde sad som en Magthaver paa Lærdommens Højborg og gjorde sit Dekanat til et Mærkeaar i Universitetets Historie, og hvad mere var: en kongelig Orator, der havde Gang og Sæde blandt de Store og Kongens Fortrolighed.

Om den Sikkerhed og det Overmod, som denne Stilling havde givet ham, vidner da ogsaa den mildest talt noget oprømte Erklæring paa Dansk, hvormed

han for sit Vedkommende svarer paa den kongelige Rundskrivelse om Exorcismen. Han fører her ikke alene, som den hemmingsenske Liberalisme har for Skik, en humanistisk Sag med teologiske Argumenter, idet han ud af Bibelen selv godtgør Urimeligheden i at antage, at Børnene er enten legemlig eller aandelig besatte, og nægter, at der kan tilkomme Luthers Lære derom mere Værd end anden menneskelig Lærdom; men han spotter ganske erasmisk med Ritualets Munkefagter og behandler Luther ikke meget anderledes, end han i Promotionstalen behandlede Lactantius, der troede, at Jorden var flak. Den brave Klokker, Ole Bang, der har afskrevet Betænkningen i en af sine Samlinger, kalder den »en grinebideragtig, skønt ikke helt ubegrundet Satyre«.

Venusin havde dog næppe vovet en saadan Tone, hvis han ikke havde været sikker paa Kongens Bifald. Han tænkte vel endog at more ham med sine drastiske Fremstillinger af Præstens og Djævlens Slagsmaal om den lille Adams Sjæl. Det var nok saadan folkelig Skæmt, der forlystede Christian IV ved et Bæger Vin en Sommereftermiddag i Urtegaarden. Men Udfaldet af Sagen blev ganske anderledes, end man havde ventet. Aaret efter maatte Biskop Peder Vinstrup paalægge Præsterne paa Landemodet i Roskilde, at de ikke maatte foretage nogen Forandring i Kirkeskikken; i den norske Kirke-Ordinans, hvor Bestemmelsen om Exorcismen var udeladt med alle Professorers Stemme imod en, blev den atter indført og holdt sig der som i Danmark indtil 1783.

Den ene Stemme, som, en Gang overdøvet, fik saa megen Magt, at den gjorde hele Udslaget, var den teologiske Professor Hans Resens. Han Svar paa Kongens Spørgsmaal om Exorcismens Afskaffelse, et afgjort og ubetinget Nej, har imponeret Christian IV,

paa to Maader. For det første vidnede det om et mandigt Mod at gaa saa bestemt imod Kongens Ønske og de højlærdes og Bispernes Mening, og for modige Mænd var Kongen lige saa nem at faa i Tale som for folkelige Vittigheder. For det andet maa Resens Erklæring i streng luthersk Aand paa tungt Latin have mindet Kongen paa en eftertrykkelig Maade om den Børnelærdom, han havde været saa nær ved at lade sig frasnakke. Lutherdom og Latin havde han lært i sin Barndom af Hans Mikkelsen, og paa disse Piller burde han at bygge sit Rige. Lutherdommen og Latinen var det, som nu i sidste Øjeblik tog Magten fra Humanismen, der i sit Overmod slog sig løs paa Modersmaalet.

En Følge af denne Besindelse var det da, naar han paa sin Englandsrejse medtog ikke alene Venusin som Orator og Historicus, men Resen som den lutherske Rettroenheds Garant overfor det kætterske England. Hvis Shakespeare havde set dem sammen: den elegante og indtagende Øresundsdansker og den store, tunge Vestjyde, vilde han have haft et Par ægte historiske Typer til at sætte ind i sin »Hamlet«.

Ved Hjemkomsten blev saa Venusin sendt til Sorø. Det vil sige han blev forfremmet, men uskadeliggjort tillige. Kongen var nu unddraget hans Indflydelse.

Da han var død, fortaltes der et Sagn om ham, som gengives saaledes af Peter Resen i hans haandskrevne *Atlas Danicus:*

»Det fortælles, at Venusin i sin Ungdom havde faaet en Ring, hvori var en lykkebringende eller, som man heller skulde sige, ulykkebringende Aand, hvis Indgivelser han skyldte det Ry for Kløgt og Dannelse, der hjalp ham saa vidt, at han blev baade Professor i København og Forstander i Sorø, men med en anden Udgang, end han havde ønsket. Thi den Ulyk-

kesaand i Ringen, han uformodenlig var kommen over, blev ham en saa vedhængende Ledsager, at han aldrig blev den kvit mere. Skønt han kastede den paa Ilden, i Vandhuset, ja paa Havets Bund, kom den bestandig tilbage, saa at den ulykkelige følte den klemme sig om Fingeren, naar han mindst ventede det. Enden paa alt dette var, at Venusin en skønne Dag fandtes ynkelig omkommen i en Brønd i Sorø, enten det nu skyldtes et Anslag af Djævelen, som er det menneskelige Køns Fjende, eller hans egen Fortvivlelse.«

Sagnet er sindrigt. En saadan Ring halvt som Aladdins hos Oehlenschlæger, der giver Personligheden den indre Dannelses Harmoni, halvt som Dværgens hos Hofmann (eller Skræddersvendens i Komedien), der giver den det ydre Skin, havde det sekstende Aarhundredes Humanisme været for sin sidste, rigt udstyrede Yndling, den harmoniske og charmante Venusin. Men med denne Ring fulgte fra Udspringet, Erasmus Rotterdammers Filosofi, en farlig Aand, nemlig Tvivlens, som en Gang vakt ikke kunde besværges, før den omkom med sin Herre. Dette skete i de første Aar af det syttende Aarhundrede, om Bord paa »Trekroner«, da Resen fortrængte Venusin af Kongens Gunst. —

Samtidig med den italienske Høj-Renæssance og den germanske Humanisme levede i Tyskland Troldmanden Faust, der var en paa sin Vis ikke mindre mangekyndig Mand end Venusin, med hvem det tog en ikke mindre ynkelig Ende.

Samme Aar som Venusin blev Præst i København, 1587, udkom Folkebogen om Dr. Faust, »som tog sig Ørnens Vinger paa og vilde udgrunde Himmelens og Jordens Dybheder« og derfor blev Fandens Bytte.

Det er den lutherske Almues Dom om Renæssancens Prometheus-Aand, som i Danmark klinger igen i Folkesagnet om Mester Venusinus.

II

Det gør ikke Venusins Historie mindre lærerig, at det er Resens Sønnesøn, der fortæller den. Der vides ikke noget om, at Resen og Venusin personligt har været Uvenner før Striden om Exorcismen; i en haandskreven Samling af Smaastykker af Venusin paa det kongelige Bibliotek findes endogsaa et Vers fra Venusin til Resen i Anledning af, at Humanisten har staaet Fadder til Teologens Søn. Heller ikke mod Humanismen har Resen, i al Fald fra først af, været fjendsk; han havde i sin Ungdom rejst i Italien, som han altid havde megen Kærlighed til, og omgaaedes Kalvinister. I et særligt Skrift har han forsvaret Hemmingsens Teologi.

Alligevel er det denne lutherske Goliat, som Erasmus vilde sige, der her i Landet blev Humanismens og den friere Videnskabeligheds Banemand.

Da han i Aaret 1617 som Sjællands Biskop og for tredje Gang Universitetets Rektor fejrede Hundredaaret for Kirkens Reformation bl. a. ved Udgivelsen af Festskrifterne »Den triumferende Luther« og »Det kristelige Jubelaar«, satte han et tydeligt Skel i sit Fædrelands Kulturhistorie. Reformationens Jubelfest er Humanismens Ligbegængelse.

De to Smaaskrifter er i sig selv uden større Betydning. Det første, en Afhandling om en latinsk Oversættelse af Luthers store Postil, indledes med en Hyrdeskrivelse til »Vor Herre Jesus Christi Evangeliums rene Læres oprigtige Elskere og trofaste Forkyndere i Danmark og Norge, mine kære Brødre«. Det andet er

en Reformationshistorie. Begge Afhandlinger er skrevet i et tungt Latin.

De har mere symbolsk Betydning for Forfatteren og for Tidspunktet. Af Kristendommens Jubelsang er der lidet eller intet i Resens teologiske Forfatterskab, som der var det i Peder Palladius', hvem han elskede, og i hvis Grav i Frue Kirke han lod sig begrave. Men Resen var selv ved sit Væsen og sine Gerninger, uden nogen Slags Lyrik, den triumferende Lutherdom.

Han var ingen Luther, men han var Lutherdommens Drabant. Man kunde se det paa ham. Hans »tunge Haand« var intet poetisk Billede, men fuld Virkelighed. Han var en Stridsmand, en »Rejsener«, som man kaldte ham, meget høj og svær, et Hoved højere end de fleste, ærlig og tung i sit Væsen, ganske uden det vindende over sig, som udmærkede Venusin, frygtet af alle, men næppe elsket af nogen, viljestærk og jernflittig. Der forlyder ikke noget om, at Kong Jacob ogsaa har ønsket at gøre ham til en Adelsmand; med sit lange Skæg saa han mere ud som en Livkusk. Men det er rimeligt, at den Magt, som Resen fik over alle sine samtidige, Kongen og Kansleren, Præsterne og Professorerne, har været understøttet af det rent fysiske Indtryk af hans Personlighed.

Han var et Viljesmenneske som Luther, men, som man tror at kunne se det paa hans Ansigt i Sammenligning med Luthers, et indskrænket eller indsnævret Viljesmenneske. Som Teolog havde han selv en Tid følt sig fristet af en dunklere, men dristigere Spekulation, men havde trukket sig tilbage til det rent lutherske Standpunkt, hvorfor han paa Kongens Bud gjorde Regnskab over for den danske Kirke i et særligt Skrift »Om den hellige Tro«. Hans tørre Fanatisme kom af, at han var standset i sin Udvikling. Han var af dem, der skrumper ind, naar de modnes. Det var denne

Indskrumpning, der gjorde ham til en ufri Mand, saa glædeløs i sig selv og saa hjerteløs over for andre, og fik ham til at anse det for Livets Maal at slippe med sine Fædres Tro i sine Fædres Grave. For ingen er mere rede til at dømme dem, der er ude paa det vilde, end de, der har bragt deres paa det tørre. Ligesom man fremstiller Luther med Bibelen i Haanden, maatte man fremstille Resen med Hænderne pressede om Luthers Katekismus. En Del af hans Skrifter handler om Katekismusundervisningen. Paa sine gamle Dage plejede han at sige: »Glemmer jeg dig, min kære Luther, og din lille Katekismus, da blive min højre Haand forglemt!«

Det er denne Næve, som var stærk nok til at dreje hele Udviklingen efter sig tilbage til den lille Katekismus. I Kirken er det Resen, der uddriver alle Spor af Kalvinismen, den store babylonske Skøge, som han virkelig vovede at sige, af den danske Kirke. Man kan udtrykke Forandringen fyndigt saaledes, at paa Niels Hemmingsens Tid var den danske Kirke i det mindste halvvejs kalvinistisk, og ved Universitetet var der næppe en eneste rettroende Lærer. Ved Resens Død var der hverken i Kirken eller ved Universitetet nogen, som vovede at afvige fra hans Lære.

Han behøver derfor i sit Festskrift til Luthers Triumf ingen grove Ord imod anderledes tænkende, for der var ingen, men kun en mindelig Henstilling til de kære Brødre om at fejre Festen »paa Standhaftighedens og Endrægtighedens Dag« med den samme Tro og gensidige Bønner, endrægteligen i Vor Herre Jesus, for Bevarelsen af den sande og Evangeliske Kirke i Norden nu og til alle Tider. Men naar han paa Bogens Titelblad satte dette Ord (af Esajas 40, 8 og 1. Peter 1, 25): *Verbum domini manet in æternum,* »Herrens Ord bliver evindeligen«, er der al den Triumfklang deri, som behøves. Han havde genindsat Ordet i dets Rettig-

heder. Det er Genlyden af Luthers »Det Ord de vel skal lade staa og Raad dermod ej bære«.

Et slaaende Udtryk for Ordets Magt i Resens Haand er hans Indflydelse paa Kongen og Kansleren. Den sidste, Chr. Friis til Borreby, var humanistisk dannet, ikke blot en stiv Latiner, men en Elsker af Poesi og en Dyrker af Renæssancens Videnskaber: Matematik, Geografi og Astronomi. Før Exorcismestriden havde han omgaaedes meget med Venusin og ligesindede, efter den havde han sluttet sig til Resen. Paa en Rejse til Norge med Kongen blev han syg. Paa sit Dødsleje om Bord i Skibet *Fides* (»Troen«) talte han efter Tidens Sædvane Latin med Præsten om teologiske Emner og udtalte sig gentagne Gange imod Kalvinismen og dem, der vilde sætte Menneskeforstanden over Ordet. Paa det yderste, en Søndag Morgen, tabte han Mælet. Da saa Præsten Mads Jensen Medelfar fluks var ved Haanden med et Citat efter Gregorius: »De sande Bønner dømmes ikke efter Mundens Vejr, men efter Hjertets Trang og Forlængsel«, saa han længe paa ham og sagde derpaa langsomt og besværligt: »*Numquam fui sollicitus de verbis.* Aldrig har jeg været forlegen med Ordene«. Det er Ordets tragisk-komiske Triumf. En moderne Forfatter, Karl Larsen, har med Rette udtalt sin Forundring over, hvilke »Ordkasser« vi Mennesker har til Hjerne. Aldrig nogen Sinde og noget Sted har Menneskeslægten været saa bekymret for at have Ordkassen i Orden som i det syttende Aarhundredes lutherske Ortodoksi.

Det tydeligste Udtryk derfor giver Resens Eftermand, Jesper Brochmands store latinske Dogmatik, to svære Protokoller i Kvart, fra 1633. Det er den store Sten paa Humanismens Grav. Trods den moralske Kerne i Læren og den nationale Jævnhed i Stilen, der er meget lettere at læse end Resens, er »Den

hele Teologis System«, Antihumanismen selv sat i System. Det er paa dette Værks første Side, Brochmand skriver i sin Fortale til Christian den Fjerde: »Religionen har altid været Dig mest Magt paaliggende. Thi lige fra Dit Herredømmes første Begyndelse har Du arbejdet paa, at Dine Undersaatter skulde tænke og tale ens om GUD og de guddommelige Ting. Den Fremgang har Du da ogsaa heri nydt, at afvigende Meninger om Religionen er landflygtige fra de Riger og Lande, der er underlagte Din Majestæt. Denne Lykke kan kun de bedømme ret, som af Erfaring har lært, hvilken virksom Pest og Fordærvelse for Riget en blandet Religion er, der væbner og hidser Forældre mod Børn og Undersaatter imod Øvrigheden«.

I dette Trosenhedens System finder den humane Etik end ikke Plads i en Anmærkning. Af en saadan Anmærkning havde Hemmingsen i *De lege naturæ* gjort en hel Lærebog i naturlig Moral, hvori de Funker af Dyd og Ære, der oprindelig fandtes i Menneskenaturen, til sidst samles i Kristendommens Flamme. Men i Brochmands Teologi behandles Naturloven, efter hans egen Bemærkning, meget kortfattet: Der er et naturligt Lys, men hvor forfærdelig formørket det ved Syndefaldet er blevet, lærer Skriften, saa ofte det omtaler enten vor Sjæls Mørkhed og Forfængelighed (Ephes. 4,17,18; 5,8) eller det menneskelige Hjertes medfødte Haardhed og Bedragelighed (Genesis 6, 5; 8, 21. Jerem. 13, 23; 17, 9). At det naturlige Lys dog ikke er udslukket ved Syndefaldet godtgør mere end tydeligt, hvad vi have citeret i første Afsnit (nemlig Stederne af Romerbrevet 1, 18, 19; 2, 14, 15, som Hemmingsen gik ud fra). Hemmingsens Navn nævnes ikke hverken her eller i Forordet til det hele Værk, hvor Forfatteren opregner sine Forgængere.

Det var denne Naturfornægtelse, der andetsteds førte til den forfærdeligste Menneskebespottelse: »fra Issen til Saalen, fra Fornuftens højeste Tinde til den laveste Sansning er ikke en Krumme, ikke en Gnist af Godt, som kan være Gud vor Skaber kært og tækkeligt«. Det er Aanden fra den i Frederik II.s og Hemmingsens Tid lykkeligt afviste nedersachsiske Konkordieformel med dens Lære om Menneskets »aandelige Spedalskhed« (et luthersk Udtryk), der nu er trængt ind i den danske Kirke. Man kan af den hele poetiske Stil paa disse Steder se, at ikke Humanismen, men dens Modsætning er Kilden til Tidsalderens Poesi. Antihumanismens Poesi er Kingos Salmer, Brochmands System er dens Prosa.

Heller ikke i Spørgsmaalet om Viljens Frihed, det gamle Mellemværende mellem Erasmus og Luther, er Brochmands Liberalitet mer end tilsyneladende. Han lader den til en vis Grad gælde i naturlige, borgerlige og moralske Sager, saaledes at den er ikke i Bund og Grund ophævet, men brudt og sløvet. Men i alle aandelige Spørgsmaal altsaa i alt, hvad der angaar Gud og Sjælens Frelse, er dens Kræfter ikke blot svækkede eller »forknuste«, men er slet ikke, i den Grad at Sjælen er blind, Sanserne vildede (*perversi*), Hjertet vrangt og falsk, hele Mennesket ganske begravet i Synden. For Hemmingsen var den naturlige Dyd en uskreven Lov, ogsaa for Brochmand er den »uskreven«, for saa vidt som den er »uskriftlig«, d. v. s. en Glose, der ikke forekommer i Skriften. Dermed er Sagen afgjort.

Man ser tydeligt Slægtskabet mellem Bibelteologien, Livsopfattelsen gennem Bogen, der afgør alle personlige Livsspørgsmaal ved et Skriftsted, og den litterære Humanisme, Livsopfattelsen gennem Bøger, der ikke mindre bogstaveligt lever paa Citater. Især

ser man Forbindelsen mellem Brochmands Dogmatik og den samtidige Filologi. Brochmand var, som saa mange andre videnskabeligt interesserede Studerende den Gang, oprindelig Filolog. Han havde været Discipel, senere Rektor paa Herlufsholm, havde studeret i Leiden under de berømte hollandske Filologer Lipsius, Scaliger og Heinsius og udgivet rent filologiske Skrifter. Men medens Hemmingsen brugte sin Kendskab til Klassikerne til at exemplificere en human Etik, udnytter Brochmand i Dogmatikken sin filologiske Skole til en rent sproglig Definition af det dogmatiske Begreb. En Sammenligning mellem de to Bøger giver et fuldkomment Begreb om Forskellen mellem det sekstende Aarhundredes Humanisme og den Latin-Formalisme, som i det syttende Aarhundrede blev dens Arving. Naar man husker, at det var denne latinske Dogmatik, eller vel snarest Udtoget deraf fra 1649, der, som Rasmus Nyerup siger, var det kgl. autoriserede Forraadskammer for Klosterdisputatserne, kan man i lige Linie følge Udviklingen fra Erasmus til Montanus: fra Real-Humanismen til Krypto-Humanismen, derfra til Katekismuslæren og den latinske Dogmatik og videre til Studenter-Formalismen. Resultatet kan man kortelig udtrykke saaledes, at Kernen af den humanistiske Kultur var forsvundet, mens man sloges med Skallerne.

III

Ligesom i Kirken spores Resens Haand i Skolen og ved Universitetet. Man genkender den bag ved de Forandringer ved Læreplanerne, som foretoges i Christian IV.s Tid, ved hvis Udførelse man, som i alt hvad der har været under Resens Hænder, mærker den standsede Fremgang. Baade i Skoleforordningen af

1604 og Universitetsforordningen af 1621 raader der en frierere Aand, som kan komme af, at Kongen og den gamle Kansler i 1604 endnu var under Indflydelse af Venusin og ligesindede, og at den nye Kansler, Chr. Friis til Kragerup, under hvem Universitetet faar sin nye Lov, var en frisindet Mand. I begge Forordninger er det dog Latinen, der indskærpes: i Skolerne Katekismus og Latin, ved Universitetet Teologi og Latin. Bestemmelserne om Læsningen af Græsk og Matematik i Skolens øverste Klasse er i Venusins Aand, men Oprettelsen af et nyt Professorat i Metafysik 1619, Indførelsen af den teologiske Attestats 1629 og Oprettelsen af to nye Professorater Aaret efter, et i Teologi og et i latinsk Sprog, betegner Retningen mod Resen. Et morsomt Udtryk for Tilstanden giver det, naar i Lektionskatalogen for 1618—1619 M. Peder Nielsen Gelstrup opgiver, at han de første fire Ugedage »vil gaa paa Jagt efter Finheden i den plautinske Muse« (*elegantiam Musæ Plautinæ venabitur*) og de to sidste »kortelig forklare Luthers Katekismus«. Af Universitets-Statuterne er de mest resenske den anden Post, der paalægger Rektorerne at sørge for bedre Latin i Skolerne, den femte, som helt i Jeronimus-Stilen forbyder dem, der studerer udenlands med teologisk Stipendium, at opholde sig ved noget af de Universiteter, som for Religionen suspekt ere, og den sjette, der gør Nydelsen af Stipendier afhængig af, om vedkommende har disputeret *publice*. Rigtignok tilføjes der, at saadant for mange Aarsagers Skyld ikke altid er en vis *Proba* paa Dygtighed. Det er alligevel Indledningen til »Erasmus Montanus«.

Ved disse Midler uddrives trods alle Fremskridt paa Papiret den humanistiske Aand af Skolen og Universitetet, som dens Forbundsfælle Kalvinismen var bleven det af Kirken. Ikke blot Resens Bibeloversættelse,

som er nøje efter »Ordet«, men alt hans Værk er Revision. Christian IV.s Undervisningslove er den danske Humanismes reviderede Grundlov. Det er kun i sin Orden, at den nye Skolelov, naturligvis i latinsk Oversættelse, findes trykt i en af Resen foretagen ny Udgave af Melanchthons og Luthers sachsiske Visitatsbog fra 1528. Det betegner Tilbagetoget. Det var denne Skoleplan, som i sin Tid var bleven lagt til Grund for den danske Skoles Indretning i Kirkeordningen 1537, ligesom Universitetet samtidig var blevet indrettet efter det wittenbergske Mønster. I hundrede Aar havde Dannelsen i Danmark været behersket af Melanchthons Aand og lidt under dens Usikkerhed.

Efter sit aandelige Anlæg var Melanchthon en Humanist uden Spor af Luthers revolutionære Lidenskab, en Mand, som ingen uryggelige Grundsætninger havde, kun omtvistelige Anskuelser. I hans Kærlighed til Aristoteles ligger hans Aands Nerve. Man kunde mene, som Erasmus ogsaa har skrevet til ham i 1524, at der under andre Forhold vilde være tilfaldet ham en ren humanistisk Opgave som Erasmus. Han kunde have lært Europa den rette Aristoteles at kende. Men, som herhjemme Resen overmandede Venusin, var han bleven overvældet af Luther. I Reformationens Kampaar kunde han gaa saa vidt at betegne Filosofien som en gammel Kærling, der stinker af Grækenland (*Græciæ hircissantem anum*). Men han fik snart Øjnene op. I en Tale fra 1521 om det teologiske Studium hedder det, at uden Teologi bliver Menneskeligheden dyrisk, i alle følgende Taler derimod, at kun Teologi fører til Barbari. Ved Wittenberg-Universitetet, hvor Melanchthon tilhørte begge Fakulteter, det humanistiske og det teologiske, er det hans stadige Opgave at bevise det sidste Nød-

vendigheden af det første. Hertil tjener det hele Apparat af Lærebøger, han skrev, hvis Princip er: Sprogene som Indledning til Bibellæsningen, Aristoteles som Fører til Paulus. Men han forvandt dog aldrig Pinen af at have bundet sig og sin Videnskab til en Aand, der var ham fremmed. I sin Ungdom skrev han bittert, at han mellem de nye Teologer følte sig uden Virkekraft ligesom en lam Skomager, og paa sine gamle Dage, da han maatte drikke Tidens Bærme, saa han meget mørkt paa Fremtiden og ventede med de gode Studiers Undergang Verdens Ende. Det var i denne Tid, han saa efter Lyset fra Norden.

Naar ogsaa Resen — ligesom senere Grundtvig — i sin »Triumferende Luther« taler om dette Lys, mener han det, som Luther havde ventet i den nordiske Kirke, og som han mente at have tændt eller pudset. Men da dette Lys gik op, gik Melanchthons og Humanismens ud. Den Lammelse af Humanismen, som Melanchthon et halvt Aarhundrede før eller mere havde oplevet i Tyskland, fuldbyrdedes nu i Danmark. Til Trods for at Humanismen i Danmark som i Tyskland havde boet til Leje hos den lutherske Teologi, havde den dog haft en selvstændigere Vækst her end der. Der er virkelig, som vi har set, en opadstigende Lyslinje i den danske Humanismes Udvikling fra Børup til Venusin. Lyset var ikke her som i Tyskland blevet slukket i Kirkekampene, de indre og ydre, men var blevet tændt paa ny som Stjernerne efter et Uvejr. Aanden havde bevaret sin Kraft, fordi den havde bevaret Evnen til Genvækst og Fornyelse.

En saadan Fornyelse af Erasmismen er den Bevægelse inden for Skolen og Universitetet, som efter sin Ophavsmand, den i Bartholomæusnatten myrdede Huguenot Pierre Ramée, kaldes Ramismen. Ramus,

der forholdsvis virkede langt mere i Danmark end i Tyskland, fortsætter Erasmus ved at fremhæve Græskstudiet og sætte Platon over Aristoteles, ved at optage ogsaa Modersmaalet til filologisk Behandling og inden for Latinlæsningen ved en Metode, der lægger lige megen Vægt paa den formale og reale Forstaaelse og optager Fagvidenskaberne i det humanistiske Cyklopædi som Hjælpemidler til Fortolkningen.

Ved Universitetet raadede i Slutningen af det sekstende Aarhundrede den ramistiske Retning med Anders Krag, der skrev Forsvarsskrifter for Ramus, Jakob Madsen Aarhus og Venusin. Dog var det ikke her, men i Skolerne, at Slaget skulde staa, der til sidst gav Resen Sejr i Gramatikken som i Katekismen. Her var det Strassburger-Rektoren Sturms Ideer, der var trængt igennem, og hans Skoleplan, der f. Eks. gennemførtes paa Herlufsholm, og som Christian IV var bleven opdraget efter af Hans Mikkelsen, Sturms Discipel, var udpræget formalistisk. Af »den med Forstand og Veltalenhed forenede Fromhed«, *sapiens atque eloquens pietas*, der ogsaa for Sturm ligesom for Erasmus var Undervisningens Maal, tilfaldt væsenlig kun Veltalenheden, d. v. s. den latinske Stil, Skolerne.

Men inden for selve denne latinske Skoleundervisning begyndte der nu i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede en friere Bevægelse i Tilslutning til Ramus' pædagogiske Principer. Forholdet kan dateres. I 1613 holdt Ole Worm Forelæsninger over Ciceros »Om Alderdommen« paa erasmisk eller ramistisk Maade, ikke alene saaledes at han bestandig af Teksten tog Anledning til selvstændige Fremstillinger af moralske og naturvidenskabelige Spørgsmaal, men saaledes at han med skarp Betoning af selve det humanistiske Princip betragter Filologien, »en Del

af den guddommelige Visdom, som har overlevet Syndefaldet«, som Teologiens Jævnbyrdige.

Herimod vides der ikke at være gjort nogen Indsigelse, Forelæsningerne blev ikke trykt. Men da Worm efter Juleferien 1614 begyndte sine Forelæsninger paa ny og uanfægtet fortsatte sin Gennemgang af *De senectute,* aflyste han en anden Forelæsning, som han havde anmeldt, »over Melanchthons latinske Grammatik med særligt Hensyn til de nyere ramistiske Forsøg paa at lette den grammatiske Metode«. Som Grund dertil opgiver han i Programmet en Meningsforskel. Det var Stødet til Slaget om den latinske Grammatik, hvortil i disse Aar Kampen om det humanistiske Problem havde indsnævret sig.

Begyndelsen var lovende nok. Baade Kongen og Kansleren var fra først af stemte for at lette Peblingerne Arbejdet med den latinske Grammatik ved at anvende Modersmaalet til Hjælp ved den første Undervisning. I Logikken havde Resen selv i 1610 skrevet en dansk Lærebog, der rigtignok, som det var at vente, ikke vilde kunne forstaas af dem, der ikke kendte Latinen i Forvejen. Den senere Biskop Jens Dinesen Jersin, der havde studeret Ramus' og den af ham paavirkede Ratichs Metode ved Universitetet i Giessen, udarbejdede under Kongens levende Deltagelse en mindre og større latinsk Grammatik, hvori Modersmaalet var benyttet. Den blev i Efteraaret 1622 givet Professorerne til Betænkning. Saa gik det galt. Der udbrød, efter Ole Worms Sigende i et Brev fra denne Tid, en grammatikalsk Fejde, der næppe har været mindre hidsig end de dogmatiske, da Worm bogstavelig ikke tør betro Enkelthederne til Papiret. Da Professorerne nølede med Anbefalingen og Kansleren Christian Friis havde ytret for Rektor, at hvis nogen af Herrerne mente, at han kunde skrive en bedre Grammatik, kunde han jo

forsøge, mødte Resen i næste Konsistoriumsmøde med en Plan til en ny Udgave af Melanchthons Grammatik, som indgaves til Kansleren. Denne lod meget viselig Jersin afgive en Betænkning derover. Jersin skrev en sønderlemmende Kritik, og i de to næste Aar udkom saa hans lille og store latinske Grammatik *Præcepta minora et majora*, »lille og store Practica« (altsaa »Bonde-Grammatik«), som de spotvis kaldtes af Professorerne, der endog havde maattet forsyne den sidste med en smigrende Anbefaling.

Situationen er nu som paa det Punkt i Exorcismestriden, da Kongen lader den lille Prinsesse døbe uden Djævlebesværgelse. Saa vendes der, rigtignok ikke saa akavet som i Exorcismestriden, men som der staar i »Aurora«: *Omnia conando* o. s. v. Jersins Grammatik anbefales endnu i Udkastet til en Skoleordning af 1632. Men da den efter Forfatterens Død i 1634 udkom paa ny, var den af en anden, Thomas Bang, sammenarbejdet med Melanchthons Grammatik og Modersmaalet ganske forsvundet.*

Saaledes sejrede dog Resen til sidst. Det blev hans, Caspar Bartholins og Thomas Bangs Lærebøger i Grammatik og *Philosophia instrumentatis*, (*Logica, Rhetorica* og *Metaphysica*), som blev lagt til Grund for Per Degns og Erasmus Montanus' Opdragelse i det Kursus af Gloser, Fraser og Syllogismer, altsaa af Formalisme, som blev Humanismens døde Efterladenskab. Over Indgangen til dette Kursus lyser Thomas Bangs *Aurora Latinitatis,* hin »Latinskhedens Morgenrøde«, der gik op, da Humanismens Stjerne var sluk-

* Det er derfor ikke rigtigt, naar Holberg lader Per Degn huske dens Begyndelsesord i den første Udgave: »Alle de Ord, som nævnes kan, de føres (*mærk Barnesproget*) i otte Ordener, som er Nomen, Pronomen o. s. v.« Han har vist aldrig set den. Den har i al Fald ikke været brugt i Slagelse Skole, da Per gik der, og næppe heller i Bergen i Holbergs egen Skoletid.

ket. I dens i alle Drenge- og Degne-Hjerner indhaspede Motto:

Omnia conando docilis solertia vincit

forkyndes Resens Sejr og Remsens Triumftog.

Den latinske Grammatik er virkelig en overmaade symbolsk Bog. Hvad man den Gang stredes om, var ikke alene en gammel og ny Metode ved Sprogundervisningen. Grammatikstriden o. 1620 er en af de mange Former, hvorunder Kampen mellem Stilstands- og Bevægelsespartiet i Tidernes Løb har formummet sig. Som aandshistorisk Dokument betegner den foreløbig Afslutningen paa den Kamp mellem Aand og Bogstav, Erasmisme og Montanisme, hvortil Humanismen havde givet Løsenet i nordiske Sind. Uden Tvivl havde Kong Christian god Grund til trods alt til sidst at lade det blive ved det gamle i Skolen som i Kirken. Jersins »danske« Grammatik-Reform blev — som senere Grundtvigs første Højskoleplan — brat afbrudt af Krigsbegivenheder. 1625 begyndte Kong Christian den IV.s Deltagelse i Trediveaarskrigen, og efter Freden forstod Kongen ligesaa saa godt som sine Forfædre, at det var Ro, som hans Rige trængte til. *Regna firmat pietas*: Fromhed (og Latin) styrker Riget. Rokkede man ved Bogstaven paa det ene Sted, kunde man ogsaa rokke ved den paa det andet. Udgangen paa Grammatikstriden bliver derfor som Udgangen paa Exorcismestriden en Tilbagegang til det gamle.

Det er da kun i sin Orden, at en af de Grammatikker, der ved kongelig Skrivelse af 11. Oktober 1633 paabydes indført i Skolerne i Stedet for Jersins, nemlig Præsten Thomas Lunds af Resen anbefalede *Grammatica metrica*, er tilegnet Gud Fader, Søn og den Helligaand samt Christian den Fjerdes saa vel ægte som

uægte Sønner. Den er lige saa betegnende for Tidens Tankegang som Brochmands Lovtale til Kongen for ved den latinske Dogmatik, at han har haft den Lykke, at hans Undersaatter tænker ens om de guddommelige Ting. I al Troskyldighed røber den Tidens humane, religiøse og politiske Bevidsthed: den Treenighed af Latin og Lutherdom og Lojalitet, hvori den frie Aands Bevægelser blev muret sammen paa Rundetaarns Tid. Naar Hans Naade holdt fast ved Triniteten og den latinske Grammatik, vilde ogsaa Kødets Skrøbeligheder blive ham tilgivet. Ren Lære og rent Latin giver i alle Forhold et rent Liv og er ingen Dannemand til Fortrydelse.

MDCLXX
OLE BORCH

I

Man kunde med en Vignet betegne den aandshistoriske Situation omkring 1620 saaledes, at det var fra den ene Side den lutherske Dogmatik, fra den anden den latinske Grammatik, der ligesom afgnavede Humanisten, saa kun den nøgne Rad, Formalisten, blev tilbage. Eller man kunde afgøre Sagen med de i det foregaaende tit anvendte Paragrafudtryk og mene, at nu var det sekstende Aarhundredes »Erasmisme« helt overvundet af det syttendes »Montanisme«. Og man vilde da have sagt en Sandhed i Forkortning eller et Epigram.

Men hvem uden Skoledrenge tror paa en historisk Udvikling, hvor den ene Tid følger den anden, den ene »Isme« afløser den anden med samme Tydelighed som de sorte og hvide Taster paa Klaveret. En historisk Udvikling er aldrig retlinjet eller rytmisk; men kresende eller midtpunktsøgende. Livet er i den enkelte og i det hele en Bevægelse, der udgaar fra flere spredte Punkter paa en Gang og stræber mod Dannelse af et nyt Midtpunkt. Det bevægelige Midtpunkt er i Kulturhistorien, hvad Tyngdepunktet er i Fysikken. Aandshistorien er ikke andet end Læren om de skiftende Midtpunkter.

Den historiske Sandhed er da den, at der i selve Mærkeaaret 1620 inden for Kresen af den lutherske Humanisme fra spredte Punkter begynder eller fortsættes en Række Udviklinger, dels i Flugt med, dels med Front mod denne Aandsretning, der stiler mod Dannelsen af et nyt Midtpunkt.

Imod det rent menneskelige Princip i Humanismen virker ikke blot den lutherske Dogmatik, den »Jødiskhed«, som Erasmus havde frygtet for, med dens Billedhad og Bogstavdyrkelse, men Mysticismen, altsaa den religiøse Inderlighed inden for Lutherdommen, som senere blev til Pietismen. Ganske i Resens Aand virker Christian IV.s Forbud mod at bruge de hedenske Afguders Navne »i mange Bøger, der ellers endnu ere i Brug, i Særdeleshed udi Poesi og andet sligt«. Men selve hans humanistiske Modstander Jersin, der som et levende Billede paa Tidens Gæring havde modtaget den imod Ramismen oprettede Professur i Metafysik, samtidig med at han skrev sine ramistiske Grammatikker, kom paa en dybere Maade i Strid med sine humanistiske Forudsætninger. Eller rettere, det var den samme Sans for det levende, som nu brød frem paa et andet Omraade. Aaret efter at Grammatikkerne var udkommet, gik han fra Universitetet og blev Præst ved Frue Kirke, senere Biskop i Ribe. Der fortælles, at der skal være foregaaet et formeligt Gennembrud i ham, en Aften han gik og fantaserede med sin Lut i Sorø Kirke. Han skulde have haft et Syn, hvorved Lutten faldt ham af Hænderne. Det er vel et Sagn, nedskrevet, ligesom Beretningen om Venusins Ring, et Hundred Aar efter Begivenheden, men dog et Udtryk for hvad Tanke fromme eller nidkære lutherske Slægter har gjort sig om »Poesi og andet sligt«, som vi nu kalder Humanisme. Ikke alene Børups Ris og Ferle, men Venusins fortrollede Ring

og Jersins sønderslagne Lut hører til Humanismens Emblemer.

Ligesom Humanismen angribes i Hjertet af den lutherske Dogmatik og den kristeligt-religiøse Følelse, tilsætter den i Løbet af det syttende Aarhundrede store Stykker af sit Virksomhedsomraade. De tre fjendtlige Retninger, som den hidtil har holdt i Ave, nemlig Nationalismen, Modernismen og Naturalismen, begynder alle i denne Tid at gøre sig fri af dens Myndighed. Kundskabskresen, »Cyklopædien«, løsner sig ud fra sit humanistiske Midtpunkt.

Mindst farlig er tilsyneladende den første Fjende. Om en virkelig Nationalisme i Modsætning til Humanismen, altsaa en Modstand imod den latinske Dannelse i den danske Aands og Modersmaalets Navn er der i det syttende Aarhundrede ikke Tale. I Skolerne gør Brugen af Modersmaalet kun smaa og ubetydelige Fremskridt, ved Universitetet slet ingen. Og Fremkomsten af en poetisk Litteratur paa Modersmaalet med Arrebo, Bording, Kingo skyldes ingenlunde Trangen til at modarbejde den latinske Poesi, men tværtimod Ønsket om at overføre den paa et andet Omraade. Man ser det bedst af de mange danske Oversættelser af Klassikerne, der nu begynder at træde i Stedet for den ældre Tids Digtning paa Latin. Det sekstende Aarhundredes Danskdigtning, hvis sidste Mand, Lyskander, dør samtidig med Arrebos Fremtræden omkring Mærkeaaret 1620, var national i Folkevisens og Rimkrønikens Stil. »Vi skrive de Bøger, som Bonden saar Korn«, siger Lyskander. Det syttendes er humanistisk: »Man maa forstaa at hente sine Grif fra de gamle Autores«, siger Peder Syv. Den danske Lyrik antager i denne Tid først det latinske Sving, som den har været Aarhundreder om at forvinde. Det er Imitations-Poesi. Prosodien er det fornemmeste.

Bevægelsen hænger sammen med den almindelig videnskabelige Interesse for Modersmaalet, der er en Følge af, at Humanismen, berøvet sit Livsindhold, var bleven eller var ved at blive Filologi. Overgangen ses tydeligst i Holland, hvor Sprogstudiet i Slutningen af det sekstende Aarhundrede flyttes fra Løwen, der var humanistisk, til Leyden, der er filologisk. Hollandske og tyske Filologer fra Scaliger til Opitz blev de Danskes første Lærere i Æstetikken. Den Bog, hvorfra Bevægelsen udgaar, er Martin Opitzes *Aristarchus sive de contemptu linguæ teutonicæ,* altsaa den græsk-latinske Kritikers Klage over Folkesprogets humanistiske Umulighed. Derefter fulgte 1624 *Prosodia oder Buch der deutschen Poetereÿ,* den principfaste Overførelse af den antike Poesis Teori paa de germanske Modersmaal. Hundrede Aar før fulgte efter Erasmus' græske Testamente Luthers tyske Bibel. Man ser, hvorledes Humanismen med Aarene har trukket sig tilbage til Studerekammeret og Stavelsetællingen.

I Danmark fulgte med de samme Klager, f. Eks. Rasmus Bartholins latinske Universitetstale fra 1657 om Studiet af det danske Sprog, et rent filologisk Arbejde for at opdyrke Sproget i praktisk Brug, ikke til Forskel fra, men i Lighed med det latinske — et digterisk Princip, som alle Poeter fra Arrebo til Kingo vedkender sig — og et videnskabeligt Studium af Modersmaalet og »Antikviteterne«, der fra Ole Worm til Peder Syv tager sin Form og Farve efter latinsk Arkæologi og Filologi. Peder Syv f. Eks. behandler den danske Litteraturs »Aldere« som Ole Borch den latinske Poesis *ætates.* Ligesom der er mere af det danske Sprogs Natur i Lyskander end i Arrebo, er der mere dansk Aand i Vedel end i Syv. Typisk for den hele Retning er Præsten Hans Olufsen Ny-

steds morsomme lille Bog *Rhetorica laica*, d. e. Lægmands Talekunst fra 1708. Han vil heri vise, at Almuen ubevidst i sin Udtryksmaade følger de samme Regler, som gælder i den klassiske Talekunst, ligesom Manden i Komedien taler Prosa uden at vide af det. En halv Snes Aar efter skrev Holberg Jeppe. Medens den begyndende Nationallitteratur taler Dansk med Bevidsthed, er Humanismen endt med at konstatere, at vi alle taler Latin, skønt forblommet.

Endnu mindre selvbevidst træder Modernismen, altsaa Tanken om at kunne grundlægge en human Kultur uden Oldtiden, i Modsætning til Humanismen. I selve Mærkeaaret 1620 udgav Francis Bacon i England sit *Novum Organon*, der er Modernismens og Naturalismens forenede Udgangspunkt. Fortalen til dette Værk er et af Menneskeaandens Monumenter: Naturvidenskabens Lov paa Latinens Broncetavle. Den byder — da Videnskabens Blomstring ikke er tiltaget med den litterære Humanisme — at der maa brydes helt nye Veje og skaffes andre Hjælpemidler, for at Tanken kan gøre Brug af sin Ret til Naturen. Det er et Navnebedrag, hvis man kalder Oldtidens Forfattere »de gamle«; det er Nutiden, der er gammel og har den modne Mands Erfaring; i Sammenligning med den er Oldtiden for et Barn at regne og dens Videnskab en Barneleg, mere dygtig til at snakke end at skabe. Paa samme Maade dømte ogsaa Cartesius, den anden af Modernismens Grundlæggere. Da han Aaret før sin Død i 1650 var kommen til Sverrig som Medlem af Dronning Christinas lærde Hofstat og en Dag kom til at overvære Dronningens Undervisning i Græsk af den hollandske Filolog Isaac Vossius, bemærkede han, at det forekom ham en Barnagtighed at give sig af med saadanne Sager, og at han selv heldigvis i sin fornuftige Alder

havde glemt alt saadant, som man havde stoppet hans Hoved med i Skolen. Paa dette Standpunkt var de klassiske Forfattere, *autores classici,* Skolebøger, hvad Navnet ogsaa den Gang betød, Pogelæsning. Saadanne Udtalelser kendes næppe fra Danmark. Og hverken her eller i noget andet Land angribes Latinens Eneherredømme i Skolerne og ved Universitetet af saadanne Kætterier. Skolebestemmelserne i Christian den V.s danske Lov, anden Bog attende Kapitel, indeholder uden væsenlig nyt Summen af den tidligere Skolelovgivning fra »Gudsfrygt og anden Lærdom« indtil Ferlen, hvis Brug tillades imod »store Rebeller«. Om Læsning af nyere Sprog er der ikke Tale. Sorø Akademi, der oprettedes 1623 som en moderne Dannelsesanstalt for unge Adelsmænd med Historie, Statsvidenskab og nyere Sprog, Fransk, Italiensk og Tysk, som til Dels var Undervisningssprog, gik ind 1665 uden at have gjort nogen Virkning.

Uden for Skolen, men mere i Livet end i Litteraturen trængte Fransk sig frem. Paa Ludvig XIV.s Tid afløste det Latinen som mellemfolkeligt Organ, og den franske Litteratur begyndte at kappes med den latinske, som den hidtil havde anset det som en tilstrækkelig Ære at efterligne.

I Løbet af Aarhundredet danner sig da, samtidig med at den almindelige Smagsudvikling gaar fra den latinske Højrenæssance til den romanske Klassicisme, uden for Skole og Universitet paa Rejser i Europa imellem Adelen og Statsmændene en ny Kulturtype, Verdensmanden, den galante Mand, i Modsætning til den erudite Præstemand.

I det sekstende Aarhundrede var Præsten og Herremanden gaaet sammen i den lutherske Humanisme; da den resenske Revision havde uddrevet den urene

Aand af den rene Lære, melder Herremanden sig ud af Fællesskabet og lader Hr. Jesper om at klare Boet. I Aaret 1614 indskreves otte unge danske Adelsmænd ved det udpræget reformerte Pædagogium i Marburg. Faa Aar efter klager Caspar Bartholin over, at Adelen ikke længer giver sig af med lærde Sysler.

Skarpest iagttager man Udviklingen ved at følge Statsmandstypens Forandringer. Paa hundrede Aars Afstand bliver Forskellen iøjnefaldende. Peder Oxes Dannelse var den ældre Humanismes: dansk Historie, Latin og Teologi. Griffenfelds Uddannelse var polyhistorisk: Teologi, Medicin og Anatomi, Filologi, ogsaa østerlandsk, moderne Sprog, dansk Poesi, Rets- og Statsvidenskab. Det er det humanistiske Dannelsesideal, der udvides, til det sprænges, en næsten midtpunktflyende Udvikling. Af denne forvirrede Humanist, »Polyglotten«, som Thomas Bartholin kalder den unge Schumacher i Forfatterfortegnelsen til første Bind af de »Lærde Breve«, fremgaar saa allerede under Opholdet i Frankrig i 1660 en Verdensmand, en sleben Tunge og en fin Pen, for hvem det hele polyhistoriske Kursus er et Forraadskammer til at forsyne hans Stil med Billed-Stof. Eruditionen dunster af som Esprit. Det er Montanus-Princippet: »at passere for en Polyhistor« overført paa et andet Omraade. Man aner en Lighed mellem Peter Schumacher og Rasmus Berg: de har formalistisk Fantasi; de tror, at Formen kan skabe. I al Fald genkender man i Griffenfelds overmodige Politik Dukseoverlegenheden fra Universitetsaarene og i hans Skæbne det tragiske Sidestykke til Montanus' Katastrofe. Og det er betegnende for Formalismen i hans Dannelse, at han til Forskel fra den reelt sindede Leonora Christina intet Stof havde at udfylde sin Fængselstid med.

Brydningen mellem ny Verdensmandsdannelse og gammelt Latin i Frederik III.s København og i Rigskanslerens Kres kan oplyses ved to Træk.

Man har et Brev fra Leibniz, den moderne Dannelses Fuldender i det syttende Aarhundrede, skrevet i Paris 1673 til en i dansk Tjeneste stedet Udlænding. Leibniz erklærer sig heri villig til efter Griffenfelds Ven Ulrik Frederik Gyldenløves Indbydelse at komme til København og bo i hans Hus med 400 Rbd. i Aarpenge og Gehejmeraads-Titel. Han venter, at han i denne Stilling vil kunne virke for Udbredelsen af den ny Dannelse og tilbyder Gyldenløve at medbringe et moderne Bibliotek. Herved forstaar han især tekniske og politiske, d. e. ny-historiske og geografiske, Bøger; »thi de fleste Biblioteker, der gaar for smukke og kuriøse, bestaar mesten kun af lidet brugelige Bøger«. Men Sagen blev til intet, ventelig paa Grund af Gyldenløves Forflyttelse til Norge.

To Aar efter, i 1675, udsteder Griffenfeld en Forordning, hvorved Baccalaureatet i Filosofien, Montanus' Videnskab, gøres tvangfast for dem, der vil have Skoleembeder eller tage den teologiske Embedseksamen. Det er da tvivlsomt, om Griffenfeld, i Fald han havde kendt Holbergs Komedie, vilde have taget Parti for Løjtnanten som en galant Mand eller for Montanus som gammel Akademiker.

Paa samme Tid hjemkaldte han Niels Stensen som kongelig Anatom (1672). I denne ene Mands Personlighed og Virksomhed ser man tydeligt Forholdet mellem Humanismen og Naturalismen, den tredje af de Magter, der fra 1620 af med Bacons *Novum Organon* udvider eller sprænger den klassiske Humanisme. Den udvider den, fordi der virkelig hos det syttende Aarhundredes Anatomer er en dybere filosofisk Humanisme, altsaa Respekt for og Kærlig-

hed til det menneskelige, end hos dets Filologer. Efterhaanden som Homo-Idealet dør bort i den litterære Humanisme, opstaar det paa ny i Anatomernes æstetisk-religiøse Følelse for det afsjælede Menneskelegeme som Studieobjekt. Der er mere humanistisk Poesi i Pico della Mirandolas Stil i hvad Stensen har skrevet om Menneskeskikkelsens Værdighed i Kadaveret end i alle samtidige latinske og danske Vers. Hvad der for ham var en Kilde til Andagt, var for hans eneste jævnbyrdige Samtidige, Thomas Kingo, en Genstand for Væmmelse.

Men for den rent litterære Humanisme er den Naturalisme, hvis Princip er at se i Stedet for at læse, mere ødelæggende end Nationalismen og Modernismen. Paa Vejen fra Erasmus til Goethe er det syttende Aarhundredes Anatomi, Fortsættelsen af Paracelsus-Medicinen og Tychos Astronomi, et Overgangsled af den allerstørste Betydning.

Endelig maa man over disse kraftige Nydannelser i Humanismens Udenværker ikke overse Fortsættelsen af den ligelinede Bevægelse ud fra dens Kerne. Denne lige Linie er stadig hen ikke Troen paa Menneskenaturen i Almindelighed, men paa dens Udtryk i den klassiske Litteratur. Paa en Tid, da det naturligt menneskelige, som det fra luthersk Side er tilstaaet om Brochmands Teologi, undertryktes utilbørligt, saa der kun er nogen Plads for Familie- og Fædrelandsfølelserne, liden eller slet ingen for den naturlige Sandhedstrang eller for Skønhedsglæden i nogen af dens Skikkelser, havde al den forsømte Menneskelighed sit Tilhold i Skolernes Klassikerlæsning, hvor man bestandig formede Livet i de smaa Sjæle efter de Gamles Maade. Mangen ivrig Mesterlektie-Lærer har endnu som Erasmus ment, at der hos de kære Klassikere var Regler og Forbilleder for alt moderne

Liv. Han har, som Nicodemus Frischlin i Tyskland, i Vergils Æneide set en verdslig Bibel, hvor Æneas er Typen paa en Fyrste, Achates paa en Hovmester og selv Natvægteren i al Beskedenhed har sit klassiske Forbillede i Misenus.

Hvor lidet Liv og Aand der alligevel var i Skolerne, ses af Slagelserektoren Hans Mikkelsen Ravns Afhandling om Skolevæsenet fra 1640, der klager bittert over de daarlige Lærebøger, især over Tabet af Jersins Grammatikker, de hundsede og sløvede Lærere og de dorske Disciple. Det er betegnende, at denne Mand, der var en Elsker af dansk Poesi og Musik og gjorde de Slagelse Degne bekendte for deres Sangkunst længe efter Per Degns Dage, dog ikke kom til at staa for Samtiden eller Eftertiden som en børupsk Skikkelse, men som »en af sin ugemene Strænghed sær navnkundig Skolekarl«. Som man kan se af hans metriske og musikalske Værker, var ogsaa for ham Prosodien det fornemmeste.

I Litteraturen fortsættes Tilslutningen til den antike Moral i hel populær Form hos Folkeskribenten Hans Skonning i »*Collegium Philosophorum*, Hedensk Filosofi eller Visdom« fra 1636, der tydeligt tegner Vejen fra Vedel (»Syv Vise«) til det attende Aarhundredes Populærfilosoffer, Holberg og Rahbek. Vel at mærke med et Forbehold: efter at Forfatteren paa mere end 900 Sider har vist den naturlige Morals Ypperlighed, ender han med »et filosofisk Klagemaal over Menneskens Elendighed«, der med et Strøg tager Livet af den hele foregaaende Betragtning og blotter Tidens Jammer.

Et »Jammersminde« er da ogsaa Aarhundredets mest eller eneste personlige Bog, Leonora Christinas Optegnelser fra Fangenskabet. Humanisme findes der slet intet af i denne Bog, saa lidt som i dens Modsæt-

ning, den selvglade og fornøjelige Etatsraad Johan Monrads Selvbiografi fra denne Tid; der er i begge Bøgerne ikke et eneste klassisk Citat. Derimod er Leonora Christinas litterære Hovedværk, nemlig »Heltinders Pryd«, afgjort humanistisk. Det er en Samling litterære Portrætter af »tapre, kyske og taalmodige Kvinder«, delt i tre Afdelinger, hvoraf nu kun den første »om fornuftige, stridbare, regerende Heltinder« er bevaret (i Haandskrift i Karen Brahes Bibliotek). Her optræder ved Siden af Dronning Margrete og Tyre Danebod saavel Tomyris og Semiramis som Amazonerne, altsaa den hele Suite af Heltinder, som Mester Mons Wingaard i Dedikationen foran Justinus lader bære Slæbet for Charlotte Amalies Dronningedyder. Intet viser tydeligere Forskellen mellem en praktisk og levende og en humanistisk Stil i det syttende Aarhundredes Litteratur end en Sammenligning mellem den fangne Grevindes Jammersminde, det stærke Aftryk af en tapper, kysk og taalmodig Sjæl i et personligt Sprog, og »Heltinders Pryd«, hvor Forfatterinden Leonora Christina bedækker sig med Citater fra de bedste Kilder, fra Plutarks Skrift om Kvindedyder til det franske *Gallerie des femmes fortes*. Det er betegnende, at hun selv ikke regnede Jammersmindet under Litteraturen — ligesom Petrarca ønskede sit Navn knyttet til sine latinske Stiløvelser i Stedet for til sine Digte paa Modersmaalet.

Men det syttende Aarhundredes humanistiske Hovedværk i Danmark er ikke Frøken Eleonores utrykte »Heltinder«, men Birgitte Thotts Oversættelse af *Seneca*, en fornem Foliant paa op imod de tusend Sider. Bogen, der tryktes i Sorø 1658 under det ridderlige Akademis Varetægt med et Forord af dets Forstander, er selv ligesom dette et Udtryk for en fornem og mere moderne Smag, der læser Klassikerne som en

Verdensmand i Stedet for at kommentere over dem som en Skolefuks.

Midt imellem sin Samtids Teologer og Filologer har Birgitte Thott bevaret det sekstende Aarhundredes praktiske Humanisme. Hun læser for at lære og lærer for at leve. Hun har som Leonora en sund Sans og et godt Mod. Hun er ikke mere Filolog, end at hun ikke skøtter om at vente med sit Arbejde, »indtil de Lærde bliver forligt om ethvert Ords Mening, thi da vilde de gyldne Lærdomme næppe nogentid blive ført til Brug«, og ikke mere Teolog, end at hun tror, at »det af Gud i Begyndelsen indplantede Lys er stærkt nok, til at nogle Hedninger vel kan opstaa paa Dommens Dag og fordømme de Mund-Kristne, som vide Guds Villie og gøre den ikke«. Det er da endelig et mandigt Ord. Naar Mændene lader sig gøre til Drenge og kyse af en Remse, er der endnu den Udvej tilbage, at Kvinderne tager sig det Mod at tænke som Mænd. Birgitte Thotts humanistiske Seneca og Leonora Christinas Jammersminde er Aarhundredets menneskeligste Bøger.

II

Hvorledes alle disse Retninger i Tidens Aand endnu kan sammenholdes og mødes i det fælles Midtpunkt, Aarhundredets Dobbeltstjerne: Latinen og Lutherdommen, viser Ole Borch, Typen paa »den store Lærde« fra »det store syttende Aarhundrede«. I denne Mand synes virkelig alle Tidsalderens spredte Tendenser at have fundet et sikkert Hvilepunkt. Ogsaa hans Personlighed gjorde et sjælden helt Indtryk paa Samtiden som tidligere Sindings. Han havde, hedder det med et afgørende Udtryk i Poul Vindings Mindetale om ham paa Universitetet, *niveum pectus*, altsaa: et lyst Hoved og et rent Hjerte, i hvert Fald et Udtryk,

der skal betegne paa en Gang Klarheden i hans Aand og Ærligheden i hans Karakter.

Borch nød i sin Alderdom ved sit Verdensry og sit jævne Væsen den samme Hæder som den danske Videnskabs Patriark som senere Madvig. Det Navn, hvormed han en Gang i sin Ungdom kaldte sig som Forfatter af et Forsvarsskrift for den danske Anatomi, *Blottesandæus*, der ved sin hjemlige Lyd (af: at blotte Sandheden) i en lang latinsk Titel virker helt humoristisk som et *a* i en Præken, synes at vise, at han ikke alene følte sig som en Ridder for Sandheden, men som en dansk Sandemand — omtrent som naar Holberg senere i samme Tilfælde, som Forfatter af det krigerske Brev til Burman, kalder sig »Holger Danske«. Hvis det var muligt at tale om en særegen dansk Selvfølelse hos en af Latinertidens Lærde, kunde man tro, at Borch havde haft den. Dersom han ikke netop bar Paryk, kunde man mene, at der i Poul Vindings Omtale af hans *niveum pectus* laa noget af den skjulte Poesi, hvormed Poul Møller synger om sine »blonde« Fædre.

Af de to nu kendte Billeder af Borch faar man Indtryk af en ret kraftig, noget mavesvær Skikkelse med haltende Gang. Ansigtet med de store, faste Øjne, de dybe Gaffelrynker mellem Brynene, den lange, lige Næse, den vældige Paryk og den kække Officersmustache gør et meget mandhaftigt Indtryk. Man kommer til at tænke paa, at det Ord mandig — eller mandlig, *masculus* — er Borchs Yndlingsord, som han bruger næsten overalt, hvor en tidligere Tid vilde have sagt *humanus* (f. Eks. *Dissertationes academicæ* II, 146, 153, 325, 351). Man husker ogsaa, at det var denne Mand, som til Forskel fra sine akademiske Kolleger, der gerne var saa frugtbare som Landsbypræster, ikke skøttede om Kvinder, men blev ugift hele

sit Liv og svarede dem, der spurgte ham om Grunden, paa Græsk: at det endnu ikke var Tiden, eller paa Latin: at han ikke ønskede at belemres i sine Studeringer. Det er morsomt at sammenligne dette Ansigt med Erasmus', som vilde blive ganske borte under disse barbariske Hankønsprydelser og denne strenge Ærbarhed. Det er et Ansigt, som ikke er til at skæmte med.

Det var som hele hans Samtid den vennesæle Dr. Olaus Borrichius ikke heller, i to Kapitler i al Fald: Lutherdommen og Latinen.

Der findes i vor poetiske Litteratur et meget lækkert udført Genrebillede af Ole Borch i hans Arbejdsværelse, i Indledningen til Chr. Winthers »En Aftenscene«. Man ser her den Lærde, rigt klædt, sidde ved Arbejdsbordet i et pragtfuldt udsmykket Værelse med Byster af Oldtidens berømte Mænd oven paa Bogskabene, kostbare Stik efter italienske Mestere paa Væggene, i en Krog en Afstøbning af den mediceiske Venus og ved Siden deraf et kvindeligt Skelet i samme Stilling som Gudinden.

Der er den Sandhed i dette »historiske« Interiør, at det *Collegium Mediceum,* der har bevaret Borchs Navn til Nutiden, men først blev indviet et halvt Aar efter hans Død 29. Maj 1691, virkelig var usædvanlig pragtfuldt indrettet, og at der ganske rigtigt stod Gipsbyster af — Universitetets Professorer over Bogskabene og en Herkules i Haven. I Sammenligning med Valkendorfs Kollegium, »Hofmesters Boder«, der havde bevaret det klosterlige Præg fra Fortiden som Minde om de beskedne Kaar, hvorunder den danske Humanisme oprindelig havde levet, kunde det ret give en tydelig Forestilling om Storheden og Glansen i Frederik III.s og Christian V.s lærde Renæssance. Men Borch selv boede meget tarveligt i sin Professorresidens paa

den anden Side Gaden, og der var, efter Poul Vindings Opgivelse i Mindetalen, ingen andre Billeder end det store Sølvkrucifiks, som Borch ærede »med en ægte luthersk Fromhed, lige langt fra Billeddyrkernes Overtro og Billedstormernes Ugudelighed«, hvorunder han havde sat det Vers:

A og *O*

Skaber, Forløser, Forlader af al min Skyld og Beskærmer,
Hvor kan nogentid min Kærlighed gengælde din!

og som han efter sin Død testamenterede til Kollegiet.

Borch var født paa en Langfredag — den 7. April i Aaret 1636 i Præstegaarden i Nørre- (ikke Sønder-) Bork i Ribe Amt. »Efter at han havde faaet dette at vide, havde han idelig Korsets Billede for Øje og tog sin Fødsel under Korset som et Tegn paa, at det ogsaa burde ham at leve og dø under Korset.«

Paa dette Punkt var han en Billeddyrker.

Midtvejs mellem København og Roskilde ved den gamle Landevej stod et stort Stenkors. Det var kendt af alle Vejfarende under Navnet »Snubbekorset«, og Roskilde Kro blev paa Christian den Andens Tid lagt derved. Det var først rejst paa Valdemar Sejrs Tid af Eskild Snubbe til Minde om, at hans Hustru paa dette Sted var bleven forløst. Det var siden blevet fornyet, men forfaldt igen. Da Borch havde set det ligge hen, og Domkapitlet i Roskilde, der som Tiendenyder af det Bøndergods, Eskild Snubbe havde udlagt til Korsets Varetægt, skyldte at holde det ved lige, intet vilde foretage, lod han lave et nyt, simpelt, men smagfuldt, og besørgede det selv personlig opsat en Nat »uden andre Medvidere end Himlen alene«, thi med saadant Papisteri kunde man den Gang ikke være varsom nok.

Borchs Kors, der vel var af Træ som det forrige, stod indtil 1715, da det, ligeledes i al Stilhed og uden Domkirkens Medvirkning, afløstes af et nyt, der holdt ud i hundrede Aar. Saa var der ikke mere Tale om det gamle Kors, før i vore Dage Arkivar Thiset har faaet rejst et nyt ved private Midler efter Tegning af Arkitekt Martin Borch, en fjern Slægtning af Dr. Ole.

Men det var saa ogsaa den eneste Billeddyrkelse, som Borch tillod sig. Hans strenge Lutherdom lærer man at kende af den Tale, han holdt ved Universitetets Fest for Reformationen i 1667, og som ikke er mindre luthersk end Resens »triumferende Luther« fra 1617, om end i en anden Stil. Det er dels som hos Resen en Reformationshistorie, dels en meget levende Polemik imod Romerkirken, hvortil Tidsbegivenhederne efter Trediveaarskrigen gav rigelig Grund: samtidig med at Borch holdt denne Tale i København, gik Niels Stensen over til Katolikkerne i Florens.

Der er en tør Protestantisme og et sikkert naturvidenskabeligt Skøn, men ogsaa en tydelig Fortsættelse af Erasmus' Munkesatire i den Maade, hvorpaa Taleren inderlig gotter sig ved at fortælle sit fromme Auditorium, hvordan han i sin Tid i Italien opdagede Papisternes Koglerier: at disse røde Sten i den hellige Jomfrus Hus i Loreto ingenlunde var fløjet gennem Luften fra Palæstina, men ganske naturligt skaarne ud af de nærliggende Bjerge; *item:* at den Stenhugger, der havde hugget Frelserens Fodspor i Stenen ved *Quo-vadis*-Kapellet, maa have været en stor Klodrian, da han har gengivet Naglegabene ved Fordybninger i Stedet for ved Forhøjninger i Stenen; *item:* at de to kønne unge Piger, som Munken læste over i Fauntemplet, ikke var besatte af den onde Aand, men hysteriske og følgelig snarere burde helbredes af en ung og lystig Knøs end af en stakkels gammel Præst o. s. v.

Forfatteren af den bekendte Reformationssatire »Peder Smed« og Holberg har gjort lignende Iagttagelser. Det er igennem et saadant Professor-Lune, at Folkeviddet gaar over i den klassiske Komedie.

Men der er mere end denne kritiske Protestantisme i Borchs Tale: et ærligt Hjerte og et ægte religiøst Sindelag, som søger Lys i Tidens Mørke og Varme i dens Kulde. Efter at han paa god protestantisk Vis har jubileret over, at Indbyggerne i disse Lande ikke mere er som Stolper eller Støtter, der bliver snart sorte og snart hvide, efter som Hovedet staar paa Paven i Rom — eller som døve og blinde Kroppe, hvis Aand er i Vatikanets Hænder — eller som Svampe til at presse af en Arcembold, en Tetzel eller et andet Rovdyr og saa fremdeles, fortsætter han saaledes: »Udbred da, Du, som er Kilden til det evige Lys, Dit Lys i denne Krog af Norden, som ellers vilde ligge i Mørke, og opglød vore kolde Hjerter med Dit Ord. — Haarde Tegn truer os paa Din Vrede. Havene oprøres imod os, Jorden stritter imod Ploven, Kometernes Svøbe er udspændt over vore Hoveder, i vore Øren lyder den Sørgesang, at dette Dit Lys skal gives en lydigere Slægt i Hænde, og vi selv nedtrædes i Støvet under Dine Fødder. Men lad ikke Din Retfærdighed flytte Dit Frelsens Lys andetsteds hen, mildeste Skaber og Opholder! lad Din utømmelige Godhed forbarme sig over os, og Din Salvede, vor Frelser, være vor Borgen, hvem vi derfor ville tage ømmere i Favn og klynge os tættere til og aldrig lade udrives af vore Arme, indtil vi ved Hans Førelse og Frelse gennem Livets Fristelse og Dødens Fare naar til det Troens Maal, der er sat for vor Møje, vor Afmagt og vore Plager og lovet os af Din Naade, det er den evige Salighed« (*Diss. acad.* II 382 ff.)

I saadanne Ord skyder den mørke Baggrund for

Tidens Liv sig frem for Øjet, som naar Lyset om Aftenen slukkes paa den Lærdes Bord, og Natten vælter ind igennem hans Rude. Havde den lutherske Humanisme i det sekstende Aarhundrede været en Paaske, forstaar man, at i det Guds Vredes Seculum, det syttende Aarhundrede, saa fuldt af Krig og Ild og Pest og aandelig Jammer, blev den som hos Borch en haard Langfredag. Under den stridbare Rettroenhed mærker man det bange Hjerte. Fra Resens Billedhad til Brorsons sværmerske Billeddyrkelse, naar han trykker den genfundne Rose til sit blødende Bryst, gaar Vejen gennem Ole Borchs sønderknuste Humanisme, der intet andet Billed vil vide af at sige end Korset alene. Der er en dybere Sørgmodighed over denne Mand end den jævnmodige Resignation, som Winther har tillagt ham i sin Novelle.

Det kom paa en betegnende Maade frem ved hans Død.

Hans officielle Eftermæle er af en sælsom, men, som det var at vente, udpræget mandhaftig Art. Han døde den 13. Oktober 1690 som Følge af en mislykket Blæreoperation. Den ved Operationen udtagne usædvanlig store Sten opbevaredes — ligesom Griffenfelds paa Kunstkammeret — i Kollegiets »*Museum Rariorum*« i en Sølvæske, afbildedes i Ligprædikenen i Størrelse som et Barnehoved og blev gentagne Gange besungen. Paa selve Relikvieskrinet tolkede et Vers af Kingo den lærde Verdens Sorg:

Her er den Morder-Sten, som stak med Dødens Fork
Og jog til Graven vor udødelige Bork.
Den lærde Verden fik derved et Hjerte-Men,
Gak, Læser, gak og græd, om du ej selv est Sten.

Det er tørre Taarer. Kirkens Klage er en Ligprædiken paa o. 400 Sider af Sognepræsten ved Frue

Kirke Johan Adolph Bornemann, hvis Tekst med Hentydning til Borchs Dyrkelse af Korset lyder: »Guds Børns Kaarse-Skole, aabnet og beskuet udi en retsindig og taalmodig Kaarsediscipels haarde, men dog kristelige Skolegang.«

Men i denne lyder uformodet en kvindelig Stemme. Imellem de i Kaarse-Skolen aftrykte Mindevers over Borch findes et med Overskrift: »Sørgelig Amindelses og Æres Digt, klageligen stilet af den, som *Sør*ger *M*eget *W*emodelig«, det vil sige: af Professor Vilhelm Worms Datter Susanne Magdalene.

Nu fortælles der, at Borch paa sine gamle Dage havde forlovet sig med en ung Jomfru, men hævet Forbindelsen med hende, fordi han en Dag i et Spejl havde set hende efterabe hans haltende Gang. Det opgives, at den unge Pige var »af den W.ske Slægt«. Det var utvivlsomt Susanne Malene, hvem Borch i sit Testamente har betænkt med 600 Rd.

Historien med Spejlet, der nok lugter lidt af Barselstuens Skørteromantik, behøver ikke at være rigtig. Begivenheden er rørende nok. Den gamle Mand har ved Synet af sin Kollegas unge Datter besluttet sig til at bryde med sin Pebersvende-Filosofi og den vise Thales' Mundheld og tænkt, at nu maatte det være Tiden, men den unge Pige har trods skyldig Reverens ment, at for hende var det mere end tidsnok at blive en gammel Mands Kone. Da han døde, blev hun oprigtig bedrøvet, vel ikke mindre, da hun hørte, hvor kønt han havde tænkt paa hende, og skrev nogle ganske rørende og hel jomfruelige Alexdrinervers »sin søde, kæreste Ven til Æres og Taknemmeligheds Minde«:

For (*d. e.* før) Tiden blev jeg elskt, for Tiden jeg bedrøvet
Maa sørge, thi min Ven er mig saa slet (*d. e.* helt) berøvet.

Jeg ved ej Kærlighed, hvor vidt den strække kan,
Men Venskab bandt mig dog til en fuldkommen Mand.
Du søde Bork! jeg ved, du elskte mig saa saare,
Jeg favner døde Krop derfor med tusind Taare.
Imedens du var til, da holdt du nok af mig;
Thi (*d. e.* derfor), nu du borte er, jeg holde skal af dig.

De Ord, som er ægte nok, var, saa vidt man ved af, alt hvad den mandige Ole Borch har faaet af Pige-Læber.

Denne Mand kunde da aldrig være faldet paa den Studenterspas at stille Venus og Døden sammen i Positur, som Winther tillægger ham, og som vel en forfløjen humanistisk Poet kunde have tilladt sig i et Epigram, men Borch aldrig i noget af sine. Paa det anatomiske Teater i København havde hans Lærer, Simon Paulli, opstillet et mandligt og kvindeligt Skelet som Adam og Eva og imellem dem en Efterligning af Kundskabstræet med Slangen. Det var det humanistiske Epigram, som Kingos Samtid forstod.

Alligevel er der saa megen poetisk Sandhed i Winthers Billede, at saadan som der efter hans Mening saa ud i Borchs Stue, saa der ikke bare paa det nærmeste ud i hans Kollegium, men i den samme moderne-humanistiske Stil, det syttende Aarhundredes italiensk-hollandske Renæssance, var hans Dannelse. Ikke alene lod han i Kollegiets pragtfulde Have, der var i Slotsstil med Springvand og Buksbomhække, opsætte Statuer, f. Eks. af Apollo og Hermes, Filologiens og Kemiens Guder, og den svære Herkulesstøtte af Bly, efter den farnesiske Orginal, der endnu findes som et morsomt Udtryk for hans Mandfolkesmag og Paryktidens Sans for det fedes Majestæt. Men man mærker i hans litterære Stil den Forkærlighed for den mytologiske Sindrighed, som f. Eks. gør en Hoffest paa Frederik III.s og Christian V.s,

ja allerede paa Christian IV.s Tid, ganske forskellig fra den troskyldige bibelsk-humanistiske Stil i Frederik II.s Fester, f. Eks. den, hvorom Erasmus Lætus har berettet. Hans Sprog kan være meget smukt, men er ikke simpelt som Erasmus' jævne Prosa. Det er ligesom hans Samtidige Simon Paullis, Thomas Bartholins og Niels Stensens Latin fuldt af Billeder, ikke saa sjælfuldt som Stenos, ikke saa dristigt som Bartholins, ikke saa skruet som Paullis.

Hans Billeder kan undertiden være helt moderne, som naar han kalder Eksperimentet til Forskel fra det litterære Naturstudium for »den rette Kongevej til Sandhedens Erkendelse« og tænker paa de nye lige Landeveje i Modsætning til den ældre Tids bugtede Agespor (»Om botaniske Eksperimenter«). Eller han begynder en lærd filologisk Polemik saaledes: »Caspar Scioppius, der uden Modsigelse er en stor Filolog, vilde være endnu større, hvis han havde sparet noget mere paa den bitre Skælden og den skarpe Lud, hvormed han ofte til Læserens Væmmelse har skrubbet lærde Mænd. Han har behandlet andre Kritikeres ømme Steder og som oftest med et ypperligt Skøn læget Saaret, men forunderligt nok mange Gange ikke uden at efterlade sine Negle deri. Nu vel, vi ville taale disse Torne, da der uden dem ingen Roser vokser for Hr. Scioppius« (»Betænkninger over det latinske Sprogs Aldre« S. 268). Saaledes skriver J. L. Heiberg.

Men Borchs Billeder er oftest mytologiske. Kemien, hans Yndlingsvidenskab, er snart en Penelope, til hvem ikke blot kloge, men ogsaa daarlige Bejlere optræder, snart en kysk og unærmelig Diana (»Om Kemikernes Opløsninger«). Uden Eksperimenter er Naturkendelsen »svævende som Semiramis' Haver« (»Om botaniske Eksperimenter«), med Erfaringsfilosofien »vaagner Europa op af Endymions Søvn« (»Om Blodet«).

Undertiden kan han i sine Billeder nærme sig Plastikken, som naar han i »Om den digteriske Henrykkelse« afslutter sin Skildring af den henrykte eller, som han nok egenlig mener, forrykte gamle italienske Improvisator, han har set ved Karnevalet i Rom, med den Vending, at hele Manden med de dybtliggende Øjne, den mørke Mine og rynkede Pande, den brede Hat og det filosofiske Skæg var en mælende Skygge og værd at opstilles i de Lærdes Lararium som et tankevækkende Billede paa Melankolien. Snart atter trues han af Parykken, som naar han i et Ærevers for ved »Om Digterne« 1683 sammenfatter Hermes, Odysseus, Richelieu og Storkansleren Grev Frederik Ahlefeld i samme Klasse af politiske Heroer.

Men netop denne Sammenstilling er det, som tydeligst viser hans og Tidens Smag. Efter den ældre Humanismes troskyldige Overførelse af Nutidslivet til Oldtidslivets Former er fulgt den kunstnerisk beregnede Forklædning fra Ludvig den XIV.s Tid, der overalt i Poesi, Billedkunst og Teater lader Nutiden optræde i Oldtidens Kostyme. Naar Ludvig den XIV. og Christian den V. af samtidige Kunstnere fremstilles med Paryk og antike Attributter, og Borch paa det omtalte Sted anbringer en togaklædt Richelieu eller, paa sin Homerisk, »den richelieuske Toga« (*Richeliana toga*) midt imellem den homeriske Ithacenser og den blomstrende Grev Ahlefeld til Langeland, eller naar Rektoren ved Københavns Universitet ved højtidelige Lejligheder iførte sig det guldbaldyrede Purpur, Christian V.s Gave, er det overalt den samme Glæde ved Forklædningen. Det er den, som udmærker den franske Klassicisme og tydeligst lægger sig for Dagen i dens Drama, altsaa netop ingen Maskerade, men en historisk Travesti, der giver det moderne Liv, dets Institutioner og dets Passioner, en forhøjet

»Dignitet«, et Aldershævd ved at føre det tilbage til Udspringet og aabne dets Perspektiver.

For Ole Borch og hans Samtid ligger Nutiden lige i Oldtidens Fortsættelse. Middelalderen er alene til som den barbariske Tid, »hvis fede og fremmede Maade at tale paa har paaklæbet det latinske Purpur en uafvaskelig Plet« (Fortale til »Betænkninger«).

Da Borch er baade Aandsforsker og Naturforsker, kan man studere hans Anskuelser paa begge Omraader.

III

Paa begge Omraader er Ole Borch en Type paa hvad Grundtvig i Fortalen til sin Oversættelse af Saxo har kaldt »den hollandske Romertid i det syttende Aarhundrede«.

Efter den hollandske Humanisme med Erasmus var i det syttende Aarhundrede fulgt den hollandske Filologi med Scaligers Skole. Erasmus havde i sine moralske Værker skrevet adskilligt om Tidens Forbedring; naar Scaliger skriver »Om Tidernes Forbedring«, mener han hermed en videnskabelig Kritik af Tidsregningen i Oldtidens Historie. Det gør en væsenlig Forskel.

Borch er ikke Humanist, men Filolog, d. v. s. han behandler i sine Skrifter Latinen ikke som en Sag, men som et Fag. Han er den første danske klassiske Filolog, de andre havde været Humanister eller Pædagoger. Han indlader sig paa Filologers Vis gerne i helt ubetydelige Enkeltundersøgelser, f. Eks. om Stavelselængden i et Par substantiviske Afledningsendelser, og har derom den fortræffelige Bemærkning, at man i Raadet ikke altid forhandler om Stadens Frelse, men undertiden ogsaa om Tagdryp. Han havde en overordenlig Sans for Tagdryp. Den Bog af ham, der hed-

der *Parnassus in nuce* (1654), er ikke slet saa poetisk, som dens Navn tyder paa. Det er en Hjælpebog i Kunsten at skrive latinske Vers, saaledes forfattet, at han for en Række Ord, hvis Stavelsesforhold er usikkert, afhjemler Kvantiteten ved Eksempler af latinske Digte, hvor den er utvivlsom. Som Titelvignet staar meget betegnende en Hermesfigur med et Æg i den ene Haand og en Ring i den anden og en Paaskrift, der siger, at hvor snever Ringen er, kommer Ægget dog igennem ved Kunst. Paa denne Kunst er hans egen vidtløftige latinske Lejlighedsdigtning en Prøve. Prosodien er det fornemste.

Men i hans lærde og aandfulde Hovedværker, det sproghistoriske: »Betænkninger over det latinske Sprogs forskellige Aldere« 1675, tilegnet Griffenfeld, hvis væsenlige Indhold dog er rent leksikalsk, og det litteraturhistoriske: »Syv Forelæsninger om Digterne«, udgivet 1683 og tilegnet Ahlefeld, handles der virkelig om Stadens Frelse.

I Tilslutning til I. C. Scaliger og G. J. Voss fremstiller Borch heri det latinske Sprog og den latinske Litteratur, den antike og moderne, som en Helhed »et levende og aandende Billede af Menneskelivet«, der efter at have gennemløbet sine naturlige Aldere fra Barndom til Alderdom igennem Døden er begyndt at leve op paa ny ved Renæssancen og nu atter nærmer sig sin Fuldendelse i en ny Augustus-Alder. Lige saa lidt som han paa sine Rejser i Holland lod sig bringe ud af sin latinske Fatning ved Gerard Daws Smaamalerier, som morer ham meget,* eller Rembrandts Billeder, som

* Borchs Dagbog i Ny kgl. Samling Nr. 373 b, S. 122: *Den 9. November 1662.* Vi besøgte den udmærkede Leidenermaler Daw, som i Miniaturmaleriet ikke har sin Lige i Nederlandene og næppe i noget andet Land i Verden. Vi saa hans Selvportræt, nydeligt udført ved Hjælp af et Spejl; *item* en ung Pige i en mørkeblaa Silkekjole, som ser ud af Vinduet, med Druer i Nærheden;

han lige nævner, lige saa lidt kan det forringe hans Beundring for den engelske Latindigter Buchananus, at der ogsaa har levet en Digter *in vernacula lingua,* som hedder Shakspeare. Han nævner ham end ikke mellem dem, der har skrevet »paa Hjemmesproget«. Corneille og Scarron behandler han uden at antyde nogen Forskel ligesom Vergil og Ovid.

Paa samme Maade mener Borch i sin Naturforskning som Kemiker og Botaniker at fortsætte Oldtidens afbrudte Arbejde ved at efterforske Naturen i Naturen, *naturam in natura investigare.* Borch var i sin Videnskab ikke mindre Iagttager end Tycho, en øvet Eksperimentator og en ivrig Botaniker i Marken, men det laa langt fra ham at gøre denne sin Naturalisme gældende imod sin humanistiske Dannelse eller som Tycho at beklage, at der til Studiet af de gamle Sprog medgaar en Tid, som kunde være bedre anvendt. Det er Paracelcus', Tychos, Peder Sørensens og — Burros Aand, der rører sig i hans naturvidenskabelige Skrifter, men Haanden, der skriver, er strengt latinsk.

Uden at gaa saa vidt som den hollandske Filologi, for hvem selv Ordet Renhed er et »urent« Ord, — *puritas non est puri sermonis,* siger Vossius — kæmper han overalt for en ren Latin og vilde næppe have undgaaet Erasmus' Spot for Ciceronianisme. Han

item Billedet af den syge Dame, der sidder i en Lænestol, og som Pigen rækker en Lægedrik, medens hendes lille Datter sidder ved Moderens Fødder og græder, og Lægen staar ved Hovedenden af Stolen og mønstrer hendes Vand«, et Billede, der var saa levende udført, at man kunde tælle Traadene i Sengeforhænget. »I Amsterdam er der ogsaa to udmærkede Malere, Rembrant, der for Tiden er optaget af at male store Lærreder, og Jan Lievens. Af Rembrant er det Billede i Raadsherrernes Rum (*conclave*) paa Raadhuset i Amsterdam, som forestiller Curius og Fabricius, der tilfredse med deres Roer afviser Pyrrhus' Gaver. Naar Daw maler, plejer han at tage tre Par Briller paa for at se skarpere.

har i særlige Skrifter gjort det upraktiske Arbejde at rense den botaniske Terminologi for Apotekerlatinen, saa at selv Gaaseurten og Fandens Mælkebøtte ikke skal savne deres klassiske Titler. Overalt, hvor det er ham muligt, knytter han Traaden mellem Nutidens og Oldtidens Forskning helt tilbage til de mytiske Overleveringer. Myten er med et Tankespring, der laa Borchs Bibeltid nær ved Haanden, en Profeti paa Eksperimentet. Den er ingen Fabel, men ligesom Gudebillederne i Alkibiades' Silener et Hylster om Naturens Hemmeligheder (»Om Kemiens Ophav« S. 34). I Afhandlingen om Blodet kalder han Transfusionen, altsaa Blodoverførelsen ved Indsprøjtning fra den sunde til den syge, for »den medeanske Kur«, fordi det var den samme Fremgangsmaade, som Medea, »maaske efter ægyptisk Forbillede«, brugte, da hun gød Blod i den gamle Æson, og som Leonora Christina efter Sagnet forsøgte med Ulfelt. Aandshistorisk er denne *cura Medeana* af samme Betydning som hin *toga Richeliana*: ved begge Udtryk aabnes Perspektivet tilbage i Tiden, og over Nutidens Sysler falder paa en højtidelig Maade Oldtidens Efterskær.

I begge sine kemiske Hovedværker, »Om Kemiens Ophav og Fremgang« fra 1668 og »Hermes, Ægypternes og Kemikernes Visdom« fra 1674, fører Borch da paa samme Maade som i Sprog- og Litteraturhistorien Kemien tilbage til Oldtiden. Og her bliver han ikke staaende ved Grækenland, men gaar helt tilbage til Ægypten.

Det sidste Skrift har det bibelske Motto: Foragter ikke Ægypteren. Borchs kemiske Hovedskrifter er med al deres drabelige Lærdom det tydeligste Udtryk for den okkulte Side af Renæssancens Naturerkendelse. Den Følelse for Enheden af alt, som Tycho fandt i Menneskeaandens oprindelige Beskuelse, vil Borch

naa igennem sin Tids Polyhistori. Dens mystiske Tegn er atter her Korset, *crux Isiaca,* der betyder »Ægteskabet mellem Himmel og Jord« (»Om Kemiens Ophav« S. 321), eller som i Borchs Vaaben Dragen, der snapper efter Solen, men dens første videnskabelige Udtryk er »den hermetiske Litteratur«. I Tilslutning til de bevarede Skrifter af denne Litteratur (fra den alexandrinske Tid) og Diodorus Siculus gør Borch den græske Hermes til den samme som den ægyptiske Thoth og opfatter denne Gud for Kunster og Videnskaber som en historisk Person, der senere er bleven guddommeliggjort, lige udmærket som *Politiker,* endog Minister, *Økonom,* Opfinder af Maal og Vægt og Handel, og *Videnskabsmand,* Teolog og Jurist, Astronom og Kemiker, Grammatiker og Matematiker, Musiker. Med andre Ord, han ser i denne *Hermes Trismegistos* Polyhistoriens Apoteose. Ligesom man i vore Dage efter Nietzsche taler om en apollinsk og en dionysisk Retning i den antike Aand, maatte man den Gang tale om en apollinsk og en hermetisk. Borch, der i Eksperimentet er saa nøgtern, er i sin Helhedsopfattelse i disse Bøger en Sværmer. I sin polyhistoriske Stiftelse, Kollegiet, lod han opstille baade Hermes' og Apollos Statuer. I Bogen om Hermes gennemhaaner han med et sandt zoologisk Raseri Aristoteles, ogsaa for hans Privatliv, ikke anderledes end om det var en svaghovedet Universitetsprofessor, som det galdt at faa Hul paa. Han paaviser paa tre Eksempler af Aristoteles' Naturhistorie: en Løve, en Ørn og en Krokodille, det barnagtige i den ideforladte Naturvidenskab og forsvarer varmt Paracelsus. I »Om Kemiens Ophav og Fremgang« fører han sin Videnskab i ubrudt Række fra Hermes, Osiris'-Raadgiver, over Roger Bacon til Peder Sørensen fra Ribe, »mit Bysbarn, hvis Geni den ellers noget

tomme Paracelsisme skylder en stor Del af sin Glans«, og maner til sidst med en Patos, der har sin Klang fra selve Troens Artikler, sine Landsmænd, at de ikke forsømmer Kemien, »den ædle Videnskab, Naturens og alle høje Sjæles reneste Lyst, af Tubal Kain nedarvet i Kams Hus, af Kamiterne overført til Ægypten, fra Ægypten til Grækenland og derfra til Latium, herfra til Araberne, Kineserne, endelig til Spanien og begge Gallier, omslyngende hele Europa lige op til vort Norden«. —

Saa vidt spreder sig altsaa her den lærde Togas Folder. Under denne Kaabe følte uden Tvivl Assessor og Professor Olaus Borrichius sig paa sin Vej mellem Højesteret og Universitetet som en Slags viet Præst for Thoth-Hermes i det yderste Thule. Ingen rigtig Præst, Bisp eller Pave har nogensinde været salvet med en saa sælsom og fjernhentet Salve.

IV

Men Ligevægten i Borchs Aand og Dannelse er stadig Latinen. Det var i Rom, at Synet af Obelisken først havde givet hans Fantasi Svinget imod Ægypten. Og at han ikke blot i Kemien, men i anden Videnskab, ja selv i Kunst mener at maatte give Ægypterne Fortrinnet for Grækerne, kommer ikke Ciceros Latin til Forringelse. Hans »Kongevej« til Sandhedens Erkendelse førte, som den Gang alle Veje, til Rom.

Af de Taler, han holdt ved Baccalaureus-Promotionen i 1686, ser man, hvorledes endnu paa den Tid en nordisk Aand, imellem Bacon og Cartesius paa den ene Side og den begyndende Rokoko paa den anden, finder sit Leje i Latinen. Den gamle Mand taler om det elskede Sprog, som Digteren synger om Modersmaalet, som om det var en Kvinde, »fordum kysk, men nu afblomstret ved alle Folkeslags flygtige Elskov«, hvem det nu er Opgaven at give den tabte Ren-

hed tilbage. »Lad det være os en Hjertesag at bevare dette Dronninge-Sprog, der forundtes Europa som en Guds Gave og endnu er ved Magt, som i saa mange Aarhundreder har været Vogterske for al Kundskab og vor Erkendelses trofasteste Tjenerinde, ved hvis Hjælp vi kunne aabenbare vor Hjertens Mening paa den tydeligste Maade for saa mange vidt adspredte Folk, hvorved vi overføre vore Følelser til andre, hvorved vi ene udskille os fra Barbarerne, hvori vi myndigt byde, ydmygt lyde, veltalende trøste og, for at sammenfatte alt i et: hvorved vi alene med Rette fortjene Navn af Lærde« (*Diss. acad.* II, 180).

I disse Ord, og især i det sidste, samler det syttende Aarhundredes Dannelse sig i sit Midtpunkt. Centralisationen, som den paa denne Tid fuldbyrdedes i Lovgivningen og Landsstyrelsen, er det, som Ole Borch ønsker i Videnskabens Rige. Ikke et polyhistorisk Anarki, hvor de enkelte Videnskaber strider imod hinanden som egenraadige Stænder, men et Monarki, hvor de alle mødes i Magtens Kilde, Latinens Enevoldsmagt af Guds Naade. Det sekstende Aarhundredes *vir humanissimus* havde været en Privatmand, der som Erasmus skyede Magtens Insignier, det syttende Aarhundredes *vir doctissimus* er *Rex*, en Konge i sit Rige. Man kan dog mærke paa Udtrykkene, at det latinske Eneherredømme paa Christian V.s Tid er mindre velgrundet end det politiske. Der er ikke blot humanistisk Sværmeri, men holbergsk Jeronimiade i Borchs Lovtale over Latinen. Medens han ophøjer det latinske Sprog, der før har været et kritisk Instrument, til Autoritetens Regeringssprog, *sermo Latialis*, som han kalder det med Kurial-Værdighed ligesom Saxo, afsættes det uden Naade fra denne Stilling af Verdenshistorien.

Ole Borch skyede paa ingen Maade at optræde med

Videnskabens højeste Myndighed. De Taler, han i en Række af Aar som det filosofiske Fakultets Dekan holdt ved Baccalaureus-Promotionen, hvis egenlige Indhold er populær-videnskabelige Undersøgelser i en meget elegant Form, har Udtryk baade for hans stille Lærdom og rene Humanisme og, især i den personlige Henvendelse til Kandidaterne i Ind- og Udgangen, for den akademiske Solennitet.

Hvilken Respekt for Menneskelegemets naturlige Herlighed der kan rummes i det syttende Aarhundredes Anatomi, viser Borchs Tale »om Blodet«. Den er helt gennemaandet af Glæden over Harveys Opdagelse af Blodomløbet: »Saa længe som denne rene Purpurvædske, denne rødmende Bølge rinder i vore Aarer, sund, uforblandet, usmittet af nogen fremmede Safter, saa længe er dit Liv en Atlets, Sygdom en ukendt Ting, Sorgen jaget i Landflygtighed, Legemet et bestandigt Foraar. Hvad trænger du da til Chirons eller Machaons Kunst? Naturen selv øser af denne levende, stedse rindende Strøm, hvad der er den nok; glad ved sin Nødtørft trænger den ikke til vælske Varer eller fjernt hentede Krydderier. I Sandhed: var ikke den uforskammede Mave, den umilde Luft og det ubestandige Vejrlig, den kælne Gane, som idelig ophitter nyt Killer, da vilde Blodet bevare sit Purpur og ikke som nu besudles paa tusinde Maader, med tusinde urene Tilsætninger, saa at Mennesket, det Væsen, der er skabt til at leve for Beskuelsen af Gud og de himmelske Ting, føler sine Lemmer knugede af Dvaskhed, sine Sanser af Sløvhed, sit Legeme af en usynlig Byrde, medens Sjælen drages med i Faldet og avler Angst for Glæde, Klage i den forrige Munterhøds Sted og en sur Tavshed for den naturlige Rundtalenhed« (*Diss. acad.* I, 72 f).

Og hvilken stille Studerekammerglæde denne Mand

kendte, viser Indledningen til hans Tale »Om Gifte«: »Den der ikke som ung har givet sig noget synderligt af med gode Studier, vil gerne som gammel slide Tiden hen i en langsommelig Kede, en Byrde for sig selv og andre. Falder det en Dag ind med regnfuldt Vejr, med Frost og Sne eller Storm, der udelukker ham fra Jagtens Glæder, Samtaler med Venner eller selskabelig Tidsfordriv, vil man se ham gnaven, klynkende, utaalmodig. De derimod, der søger deres Tilflugt i Studierne, er Herrer over alle Timer,* gør aldrig mere Gavn, end naar de er ganske alene, har aldrig saa glad en Dag som den, de kan anvende til Betragtning af Livet og Naturen. Lad saa være, at Venners Samfund bortjager Kede, ophæver Enlighed, løser op for Latter og Skæmt, hvormed Tiden gækkes: det er dog en sikker Erfaring, at efter Gilder kommer gerne Galde, men efter Studier aldrig. Hvor tit har ikke et vel frit Ord gjort din Ven til din bitreste Fjende! Hvor ofte er fortrolige Samtaler brugt til at fortale ærlige Folk! Hvor ofte udarter Selskaber til Spil og Terninger, til Venus' Flammer, til Bacchi Skum, til Røg og Kvalm, indført fra en fremmed Verden.** Men Musernes Samfund er altid rene og klare, altid ærbare og fri for de Stød, alt andet Samkvem giver« (*Diss. acad.* I, 201 ff).

I Aaret 1675, da Borch var Universitetets Rektor, holdt han to Festtaler.

Den ene holdt han i Maj Maaned ved Magister-Promotionen. Den handler om Forsøgets Anvendelse i Botanikken og er i en ægte videnskabelig Stil. Det er

* *Omnium horarum homines* eller *amici*, d. e. altid lige vel oplagte, »hvad Horats saa dejligen kalder: alle Timers Venner« (Rahbek Erindringer III, 95).

** Naturligvis Tobakken, som Borch ligesom sin Lærer Simon Paulli især hadede.

i den, han priser lagttagelsen og Forsøget som Kongevejen til Erkendelsen og maner til at bryde med de Gamle, saa tit de strider mod Erfaringen, saa at man ikke altid hænger i det gamle Hellas' Skøder. Det er her, han af den lukkede Bog, der forevises Kandidaterne ved Indvielses-Ceremonien, tager Anledning til at indskærpe, at vi alene ved de Ting, som vi kan uden Bøger. Thi, fortsætter han imod Montanus-Formalismen, »hvem vil rose den Kløgt, der har travlt med at opstille Syllogismer og knække hule filosofiske Nødder, og som vindskibeligt fortplanter de Gamles Vildfarelser, men er for kælen og kejtet til at kunne tage paa en Byld« (*Diss. acad.* I, 9).

Den anden er i en anden Stil. Det er den Tale, hvormed han en Maaned senere i Frue Kirke indledede den højtidelige Promotion af elleve teologiske Doktorer, hvorimellem fem Biskopper. Han har selv forfattet en meget omhyggelig Beskrivelse af Festen. Det var den største Solennitet, Universitetet endnu havde fejret. Den var efter Kanslerens, Griffenfelds, Ønske et Udtryk for, at Universitetet saa at sige fik Investituren tilbage, som det havde frygtet at miste under Enevælden, da Frederik III. egenhændig havde kreeret teologiske Doktorer.

Skuepladsen er Frue Kirke. Koret er draget med rødt Damask og Fløjl og over Kongens og Dronningens Sæder en rød Fløjls Himmel. Byens Vagt for alle Døre fra Morgenens Frembrud, Ringning med Kirkens store Klokke, »Stormklokken«, Kl. 8. Riddere, Adelsmænd, Københavns Præsident og Borgmestre, Professorerne og Promovenderne forsamles i Rektors Hus. Rigskansleren med Gehejmeraaderne modtages i Døren af Rektor i Purpur og »med Scepter for sig« (Pedellerne). Dronningen kører til Kirken. Procession: Promovenderne med fakkelbærende Børn for

ved sig, Ole Borch mellem Rigens Kansler og Marskalk, Følget, Studenterne med Kommunitetsprovsten i Halen. Musik og Sang af seks Kor paa Orgelværket og Pulpiturerne. Akten: Tale af Promotor. Deklamation af den afdøde Biskop Vandals tiaarige Søn, »om Profeterne selv havde forstaaet, hvad de spaaede«. Svar af den ældste af Promovenderne, Biskop Rosing fra Kristiania »i en hel *docta oratione*«. Musik. Promotion: Rektors Tale. Edsaflæggelse paa Scepteret. Doktorerne proklameres i den treenige Guds Navn, modtager Værdighedstegnene: Bogen, Guldringen, den røde Fløjls Hætte, Kysset. Taksigelse af den yngste af dem. Afslutning: Der uddeles efter gammel middelalderlig Skik af Kirkens Klokker Handsker til de tilstedeværende Dignitarer fra Hans højgrevelige Ekscellence Hr. Rigens Kansler og nedefter. Slagsmaal om de tiloversblevne imellem den i Skibet forsamlede *Vulgus*. Musik. Procession tilbage til Rektors Hus. Gratulationer.

Ved en saadan Lejlighed maa ogsaa Borchs Veltalenhed iføre sig Purpuret. Hans *Petitio* er et *Encomium*, en Lovtale, først over Griffenfeld, hvis »altomfattende Aand, uefterlignelig for smaa Sjæle og snevre Hjerter«, han uden Skrømt berømmer; dernæst over Kandidaterne, hvis ærværdige Hoveder han overgyder med sin Tales Sødme: de ti Pibekraver — den ellevte, Biskoppen af Trondhjem, havde ikke kunnet naa at komme til Stede — der dukker for ham paa Skamlerne, overgaar de græske Muser, ikke alene i Tallet. »Lad Grækenland beholde sin Perikles, sin Demosthenes, naar vi har vor Roscius og vor Tullius, d. e. — man mærker Ordspillet i det første Navn — Biskop Rosing og Professor Schletter, for hvis Ords dragne Sværde Hades Porte skælve ...«

Dette er ikke Kristendom. Fra Barnet, der lærer i

Templet, er der en lang Vej til den lille Hans Vandal, der perorerer i Frue Kirke »meget sirligen med smukke Gebærder«.

Det er heller ikke Humanisme. I den københavnske Rektors Purpur vilde Erasmus ved en saadan Lejlighed ikke mindre end i Kardinalskaaben have følt sig »som en Kat i Skørter«.

Det er Latinens og Lutherdommens forenede Triumf i den lærde Stat, som netop paa hine *tempora Griffenfeldiana,* som Borch siger i Tilegnelsen for ved »Betænkningerne« fra samme Aar, naaede sin højeste Glans og maalte sig med Augusts Tider.

Et Udtryk for Aanden i denne Griffenfeld-Tid og i det hele for den Følelse for »det store Aarhundrede«, der her i Landet, hvor Kunsten og Poesien endnu ikke havde lært at tale rent, alene kom til Orde i Lærdommens Selvfølelse, er Borchs Ord om Griffenfeld som Universitetets Styrer.

Det var Alma Maters eget Hjertebarn, Thomas Bartholins »Polyglotte«, der nu kom tilbage med Rigets højeste Myndighed. Som niaars Dreng havde Peter Joakim Schumacher haft samme Opgave som Hans Vandal nu: at tale i Kirken ved en Doktorpromotion, og seks Aar efter havde han som en femtenaarig Yngling med fire og tyve Kammerater modtaget Baccalaureusgraden af selve »Auroras« Forfatter, Thomas Bang. Til den Lejlighed havde Ole Borch selv, den Gang Hører ved Frue Skole, skrevet et latinsk Carmen, hvori han, ligesom Lætus i sit Indledningsdigt til Elegierne hundred Aar før, byder Apollo og Museme paa deres Vandring imod Nord, »trætte af Tysklands Svimmel«, Velkommen til Danmark og med en sindrig Vending lover den klassiske Laure en rigelig Frugt »paa Asparsernes Jord«. I Tilegnelsesdigtet til Griffenfeld i »Betænkningerne« fra 1675

fremstiller han Universitetets bortkomne Søn som en Alexander, der har fundet sin Faders Rige for lille. Nu kan han uden Ubeskedenhed minde ham om, at de akademiske Kranse er grønnedes om Kap med og som Følge af hans egne Triumfer.

»Under denne ophøjede Mæcenas' Ledelse udstrække nu daglig vore Sceptre (*d. e.* Pedelstavene) deres Herredømme, begynder Fædrenes halv visnede Laurer (Baccalaureusernes) at grønnes paa ny, flettes Kranse (for Magistrene), flokkes Hætter (de teologiske Doktorers *mitræ*), som aldrig er fremspiret i rigere Grøde under Nordens Stjerne end paa denne Apollos Bud og Opmuntring«.

Dersom det akademiske Billedsprog og Thomas Bartholins Eksempel, der Aaret før ved Griffenfelds Indførelse i Kanslerværdigheden havde hilset ham som en Apollo og Griffen i hans Vaaben som den genfødte Pegasus, havde tilladt ham at følge sit Hjertes Tilskyndelse, skulde han have sagt: paa denne Hermes' Bud. Thi der er vel ingen Tvivl om, at Borch i Griffenfelds Person i den dobbelte Værdighed som Rigets og Universitetets Kansler har set den fuldkomneste Genfødelse af den Thoth-Hermes, der paa en Gang var Videnskabens Fyrste og Kongens Vejleder, og følt Dragen i sit Vaaben som Griffens Tjener.

Men et Symbol er en usikker Sandhed. »De lærde er ikke enige om, hvorvidt Griffen findes i Naturen«, sagde allerede Thomas Bartholin i sin Tale. Aaret efter sad Griffenfeld i Kastellet, og Borch maatte i Tilegnelsen til sin næste Bog med en beskednere Mytologi lade hans Efterfølger, Frederik Ahlefeld, arve Hermes' Visdom og Richelieus Kappe.

Heller ikke Borchs Spaadom om den stærke Tilvækst af de akademiske Lavrbærkranse og andre Pandeprydelser er gaaet i Opfyldelse. Det svækker meget Troen

paa en kommende Guldalder, naar man hører, at samtidig med at Rektor spaaede om Højskolens Blomstring, meldte Studenterne sig ganske rigtigt i Flokkevis til den teologiske Attestats, men for en vis Aarsags Skyld. De ønskede nemlig at slippe for at tage den lige paabudte Baccalaureatprøve forinden. —

Man vil dog ikke glemme, at denne Tid, der for den almindelige Bevidsthed løber ud i Erasmus Montanus' Studentervigtighed og Drengevidenskabelighed, ogsaa har rummet Ole Borchs mandige Selvfølelse og videnskabelige Patos.

I denne Videnskab, som han er ikke det betydeligste, men vel det alsidigste Udtryk for, ligger Tidens Storhed og dens Skranke.

Det var begyndt i Renæssancetiden med at Verden aabnede sig, og det endte i Lærdomstiden med at den lukkede sig paa ny,

Ved Aar 1500 var Verden en Kosmos. Uendeligheden gik derigennem, men den begrænsedes af Menneskетanken. Man saa langt, ligesom Søfarere, paa den ene Side til Grækenland, paa den anden til Amerika. Men overalt saa man Sammenhæng, et endnu større Skridt fremad mod Menneskeaandens Modning end Opdagelsen af det ny. Man saa ikke alene, hvad Middelalderen næppe havde anet, Forbindelsen mellem de to antike Kulturer, den græske og romerske, og videre imellem Oldtid og Nutid, men man saa Sammenhængen mellem den ny og den gamle Jord og mellem den indre og ydre Verden. Eventyret forsvandt, og Loven kom i Stedet. Tilværelsen rundede sig jævne med den menneskelige Tanke.

Ved Aar 1700 var der dem, der saa saaledes endnu; den humanistiske Gennemsnitsdannelse var endnu en

rund Livsanskuelse. Men det flydende er blevet fast, det aabne lukket. Renæssancens Uendelighedsfølelse er stivnet i et fladt Perspektiv, der lader alle Tilværelsens Sammenhængslinjer løbe ud i den evige Landevej til Rom. Dens Kundskabsfeber er slaaet ind i en hidsig og travl Polyhistori, der protokollerer Universet. Dens Kosmos er bleven en Globus.

Imod denne Lukkelse af Livshorisonten arbejdes der i Tiden selv, men uden for Humanismen, af de livsfornyende Kræfter: personlig Religiøsitet og levende Naturiagttagelse, af Modernismen og Nationalismen.

Inden for den litterære Humanisme selv, som alene er Genstand for denne Undersøgelse, spores en gennemgribende Forandring først i det Aar, da de to sidste Kræfter, Driften mod Tiden og Folket, i Forening foretager det Fremstød, der gør Aaret 1720, det Aar, da Holberg med »Peder Paars« grundede en moderne dansk Litteratur, til Erasmus-Humanismens store Vendepunkt her i Landet. Med det Aar forsvinder Romertallene af den danske Dannelses Historie, og en ny Tidsregning begynder.

HENVISNINGER OG RETTELSER

INDLEDNINGEN: S. I. Anders Sørensen Vedel om den danske Krønike at beskrive, udg. af Rasmus Nyerup 1787, S. 29 f; Haandskrift i Gl. kgl. Samling 2435 og 2436, 4. — S. III. Verset findes mellem Vedels Papirer paa Universitetsbiblioteket Additam. 121, 4. — S. X. Sprogpsykologiske Forsøg i mine Danske Studier 1893 og i Festskrift til Vilh. Thomsen 1894. — S. XIII. »Om menneskelige Tilbøjeligheder haver jeg tilforn antegnet, at Sted, Luft og Føde dertil lidt eller intet *contribuere*, men det er Regering, Love og Anordninger alene, som danne Mennesker og omstøbe dem udi en anden Form«. Holberg Ep. 250. Derimod f. Eks. Troels-Lund om Fødemidlernes Indflydelse paa et Folks Liv og Tankegang i Dagligt Liv V. Kapp. 1 og 8. — »At slentre«, Lennart Henning (d. e. Ruben G.son Berg) om Karl Larsen i Ord och Bild IX, S. 342. — S. XIV. Wundt om Opgaverne for en Folkepsykologi i Philosophische Studien IV. — S. XXII. Smlgn. Vilh. Thomsens Kritik af Wilhelm v. Humboldts Indledning til Über die Kawisprache. Univ. Program 1902, S. 56. — S. XXVII. *Bech*, læs: Beck. — Grindeslev-Haandskriftet i C. J. Brandt Dansk Klosterlæsning I, S. IV.

ERASMUS: S. 1. Holberg om Erasmus Rotterdams Statue i Trende Epistler ved J. Levin. S. 39. — S. 20. Pico della Mirandola *Opera omnia*, Basileæ 1673 I, 314. Brunetto Latini efter Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien[7] II, 306. — S. 26. Steen Blicher om Verset af *Aurora* i Erindringer, Saml. Noveller 1893 I, S. *L.* Jeg har forgæves eftersøgt Verset i de Udgaver af Thomas Bangs *Aurora*, der opbevares paa vore Biblioteker. Derimod findes det som Motto paa de senere danske Udgaver af *Donatus*, som stundom findes indbundet sammen med *Aurora* (f. Eks. Udg. 1753). — S. 28. Gebwyler, efter Geiger, Renaissance u. Humanisme. S. 390. S. 29. — Verset om Hans Been Kirkehist. Saml. N. R. 4, 775 og H. F. Rørdam. Fra Universitetets Fortid S. 87. — S. 37. Smlgn. G. Brandes, Ludvig Holberg S. 258 og min Erasmus Montanus i Litteraturbilleder I, S. 8 ff. — S. 38. *Christiania* læs: Christiansand. — *Dissertatio* osv. Kr. Arentzen, Fra det attende Aarhundrede S. 117. — S. 40. *Constitutiones laudabiles*, Rørdam Univ. Hist I, 387. III, 91 o. fl. St.; *constitutiones et consuetudines Academicæ*, Nyerups Univ. Annal. S. 184.

SAXO GRAMMATICUS: S. 46. Verset hos Stephanius, *Prolegomena* p. 23. — S. 48. Absalons Testamente i *S. R. D.* V, 422—456 — *forata*, læs forrata. — S. 51. Haandskriftet af Valerius Maximus omtales af Holder Saxo S. XVI. Justinushaandskriftet, Gl. kgl. Samling 450, jvfr. Chr. Bruun i Udsigt over Filol-hist. Samfunds Virksomhed 1856—57 S. 24 ff. J. L. Heiberg i Tdskr. f. Filol. N. R. III, 275 ff. — Jacob von Tyboe II, 1. — S. 56. Fr. Paulsen om Forholdet mellem Oldtid og Middelalder i Geschichte des gelehrten Unterrichts S. 6 f. — S. 58 *halvudslukt*, læs: halvudslukte. — S. 60. Angers-Fragmentet i Ny kgl. Sml. 869 g, 4. — S. 70. Saxo-Stilistik hos Paul Herrmann, Erläuterungen zu den ersten neun Büchern des Saxo Grammaticus I, S. 444 ff (efter C. Knabe). Laanene S. 466. — S. 71. Kejser Henrik IV og hans Søn i Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit 12. Jahrhundert. II. 30, citeret af Vald. Vedel Ridderromantiken S. 158. — S. 73. *en ridderlig humanistisk Skribent*, læs: en ridderlig eller humanistisk Skriben . — S. 83. *Andreæ Sunonis Filii Hexameron ed.* M. Cl. Gertz I, v. 32—74, cfr. *Præfatio* p. IV f, XII f. — S. 87. Klagesangen fra 1329 i Gertz Historisk Lærebog i Middelalders-Latin S. 162 f., oversat af Ernst v. d. Recke i M. H. Rosenørn, Grev Gert og Niels Ebbesen II, S. 50 f. — Livius-Haandskriftet i Sorø, se A. A. Bjørnbo og Carl S. Petersen Claudius Clavus i Vdsk. Selsk. Skr. 6 R. hist. fl . Afd. VI 2, S. 241.

PETRUS PARVUS: S. 90. Oversættelsen af Børups Majvise efter Teksten hos Rørdam *Monum. hist. Dan.* II, 671. — S. 92. Mogens Madsen, Paludan i Danske Studier 1905, S. 202. — S. 94. Sammenligu med Børups Udtryk Mirandolas Skildring af Tilstanden før Menneskets Skabelse: *Jam plena omnia, omnia summis, mediis infimisque ordinibus fuerant distributa. Opera* p. 314. Børups Købstedvise i Kirkeh. Samling V. 3, S. 1 ff. — S. 96. Børups Ligsten Kirkeh. Saml. N. R. 3, S. 840. — S. 97. Poul Helgesen om Peder Skotte hos Rørdam *Monum hist. Dan.* I, 40. — S. 98. Gablers Æredigt til Christian II i *S. R. D.* V, 34. — S. 100. Biskop Knuds Forvaring imod Pest, se Aarsberetninger fra det kgl. Bibliotek I, 91 f. — S. 112. Huttens Brev i *Opera ed.* Bøcking I, 197 f. — S. 114. Poul Helgesens Brev og Vers i Rørdam *Monum. hist. Dan.* I, 109 ff., 126 f. og Schmitt: Paulus Heliä S. 6 ff. — S. 118. Kirkens Klagemaal, udgivet med Indledning og Prosa-Oversættelse af Rørdam i Skrifter fra Reformationstiden Nr. 2. — S. 119. Lage Urnes Vers i Kirkeh. Saml. 4 R. II, 721 ff. — S. 127. Huttens Vers hos Geiger a. S. S. 559.

ERASMUS LÆTUS: S. 130. Poul Helgesen *Regum Daniæ historia.* se A. D. Jørgensen Hist. Afhdl. III, 152. — S. 131. Den anførte Slutning paa Hospitalsskriftet findes ikke i Sechers Udgave af Poul Eliasens Skrifter, men i Ny kirkeh. Saml. II, 790—95. — Chr. Pe-

dersens Danske Skrifter ved C. J. Brandt IV, 467—518. — S. 134. Bugenhagens Brev i Schumacher Gelehrter Männer Briefe I, 9. — H. F. Rørdam: Peder Parvus i Ny kirkeh. Saml. II, 238 ff. — S. 136. Om Sinding se H. F. Rørdam Univ. Hist. I, 553 ff.; Vedel *De vita et obitu J. P. Grundith* 1567. — S. 140. *Synningii Oratio de studiis philosophicis theologiæ studioso necessariis ed.* Vedel 1591. — S. 146. Majors Brev hos Schumacher a. S. II, 177. — S. 150. *Sødme*, læs: Sødme — *Erasmi Læti De nato baptisatoque primo Frederici Secundi filio libri* IV. 1517. Haandskrift i Gl. kgl. Saml. 2589, 4, udg. af H. F. Rørdam *Monum. hist. Dan.* II, 667 ff. — S. 153. *Sletten*, læs: Slottet. — S. 155. Erasmus Lætus, se H. F. Rørdam Univ. Hist. II, 462 ff. — S. 164. Brevvekslingen mellem Tycho og Pratensis, se *Epistolæ* 1568—87 *ed.* Fr. R. Friis S. 5 ff. — S. 166. Niels Hemmingsens Vers hos Rørdam Univ. Hist. II, 442. — S. 169. Det tyske Vers »Lustic tiutsch und schön latîn, Frischen brunnen und starken wîn« er af Hugo von Trimberg »Renner« fra Aar 1300.

VENUSIN — RESEN: S. 170. Tychos Afsked med Danmark, Fredericia i Vdsk. Selsk. Oversigt 1901 S. 18; *Epistolæ T. Brahei et Oligeri Rosenkrantzii* S. 26. — S. 171. Eilhardus Lubinus' Brev, Rørdam Univ. Hist. IV, 434. — S. 172. Citatet af Slanges Christian den Fjerdes Historie S. 232. — H. F. Rørdam: Venusinus i Kirkeh. Saml. 3 R. I, 241 ff. — S. 176. Venusins Tale i Rørdam Univ. Hist. IV, 523 f. — S. 178. Om Exorcismestriden læs Troels-Lund Dagligt Liv[2], VIII, 140 ff. — S. 181. Ole Bangs Afskrift af Venusins Betænkning hos Rørdam a. S. 301—304. — S. 182. Peder Resen om Venusin i Udtoget af *Atlas Danicus* (under »Sorø«), Dänische Bibliothek III, 27. — S. 184. Venusins Vers i Ny kgl. Saml. 271, 8. Om Resen se H. F. Rørdam i Univ. Hist. III fl. St. — S. 486. Rørdam om Kalvinismen i Kirken og ved Universitetet, Univ. Hist. III, 335. — Mads Jensen Medelfar Ligprædiken over Chr. Friis Blad G. IIII, som dog fortolker de anførte Ord paa en anden Maade. — S. 189. Konkordieformelen I, 4, 26, i Konkordiebogen ved Caspari og Johnsen S. 356, 368, jvfr. N. M. Petersen, Litt. Hist.[2] III, 52. — Citaterne af Brochmand *Universæ Theologiæ Systema* I, 332, 347. — S. 192. Karakteristikken af Melanchthon, især efter Fr. Paulsen a. S. 135 ff, 258 ff. — S. 193. »Joh. Forster plejede ofte at sige, at han havde hørt af Luthers Mund, at den evangeliske Lære nu var gaaet over hele Jorden. Thi først begyndte den i Østen, derpaa strakte den sig til Syden, for det tredje mod Vest, men i denne vor Tid er den ogsaa kommet som paa et fjerde Sted til Norden«. Resen *Lutherus triumphans* Bl. C, 7, b. — S. 194. Ole Worms Forelæsninger se Rørdam Univ. Hist. III, 385 f. — S. 195. Om Grammatikstriden, læs S. M. Gjellerup: Jersin S. 65 ff. — S. 197. Thomas Lunds *Grammatica metrica* 1627 er tilegnet *S. S. individuæ Trinitati Deo Patri Deo Filio & Deo Spiritui — — nec non Serinissimi Potentissimique Daniæ etc. Regis Christiani IV Filiis — — Domino Frederico et Domino*

Udalrico. Da hermed menes den senere Frederik III og Hertug Ulrik, der begge var Sønner af Dronning Anna Kathrine, er Slutningsbetragtningen S. 198 urigtig. Det kunde derimod tænkes, at Bogen er tilegnet Kongens ægtefødte Sønner, fordi disse ikke saaledes som Gyldenløverne, Christian Ulrik og Hans Ulrik, havde været Jersins Disciple. Tilegnelsen vilde da være ikke mindre betegnende for Tidspunktet, om end paa en noget anden Maade.

OLE BORCH: S. 203. Bacon *Instauratio magna* 1620 p. 2. — S. 203. Cartesius om Klassikerlæsning, Fr. Paulsen a. S. S. 326. — S. 205. Danske Adelsmænd i Marburg, se Gjellerup i Hist. Tidsskr. VI, 1, S. 468. — P. Schumacher, Polyglottus se Bartholin *Epistolæ* I, 30. — S. 206. Leibniz' Brev i Werke ved Klopp III, 229. — S. 208. D. F. Strauss Nicodemus Frischlin S. 35. — Jens Bircherod om Ravn i Dagbøger ved Molbech S. 89. — S. 210. Om Ole Borch læs E. F. Koch, Oluf Borck; Jul. Petersen; Bartholinerne; Poul Vindings Tale for ved 1. Bind af Søren Lintrups Udgave af Olai Borrichii *Dissertationes academicæ* — S. 213. Om Snubbekorset læs A. Thiset i Fra Arkiv og Museum II, 386 ff. Aarb. f. n. O. 1895, 139 ff. — S. 217. Borchs Forlovelseshistorie se Pontoppidans Menoza ved V. Birkedal III, 244; C. P. Rothe Danske Mænds Eftermæle II, 328. — Verset i Kaarse-Skolen S. 41. — S. 223. Anm. Curius og Fabricius. Borch synes her at have forvekslet Rembrandts »Claudius Civilis' Sammensværgelse« med F. Bols og Govert Flinks Malerier af Fabricius og Curius i Borgmestrenes Kammer paa Raadhuset i Amsterdam. (Efter velvillig Oplysning af Karl Madsen.) — S. 230. Beretningen om Promotionsfesten i 1675 se S. Birket Smith Københavns Universitets Matrikel II, S. 51. Den er, dog ikke med Borchs egen Haand, skreven paa Dansk, »for at Billedet kunde træde saa meget tydeligere frem for Efterverdenens Erindring.« Udtrykket ligner ikke Ole Borch. — S. 232. Drengen Peter Schumacher som Taler ved Doktorpromotion se Borchs Indledningsdigt i »Betænkninger over det lat. Sprogs Aldere.«

VILH. ANDERSEN

LITTERATURHISTORISKE SKRIFTER

DANSKE STUDIER. 1893 (G. E. C. Gad)

POUL MØLLER. 1. Udgave 1894. 2. gennemsete Udgave III. 1904 (G. E. C. Gad)

GULDHORNENE. 1896

ADAM OEHLENSCHLÆGER. I-II. 1899. III. 1900

LITTERATURBILLEDER. I. 1903

BACCHUSTOGET I NORDEN. 1904 (Schubothe)

LITTERATURBILLEDER. II. 1907

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT

This book is under no circumstances to be taken from the Building

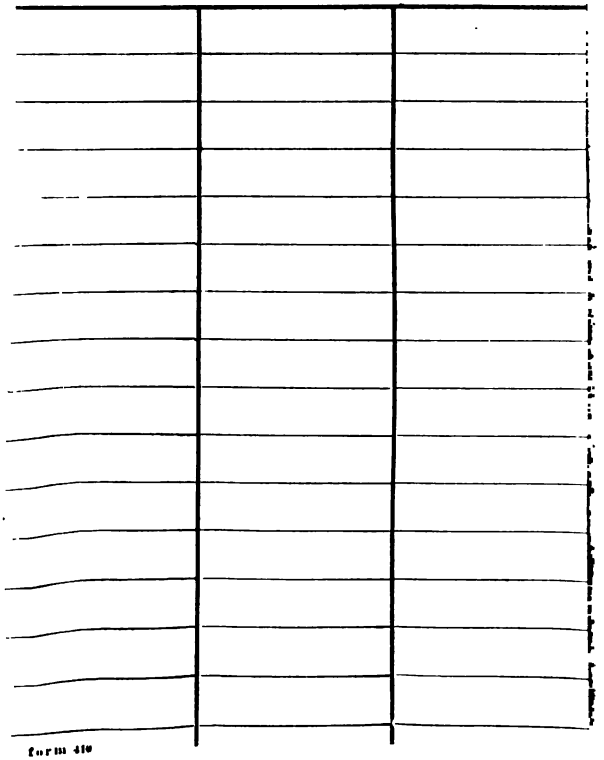

form 410